

Европейски журнал по международно право (ЕЖМП)
септември 2008 г.

ЧОВЕШКОТО ДОСТОЙНСТВО И СЪДЕБНОТО ТЪЛКУВАНЕ НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА

Кристофър МакКръден*

Всички права запазени © 2008 от ЕЖМП; Кристофър МакКръден

Резюме

Всеобщата декларация за правата на човека изиграва ключова роля в налагането на понятията „достойнство“ и „човешко достойнство“ в дискурса за човешките права. Тази студия застъпва тезата, че употребата на „достойнство“ – отвъд минималния набор от основни характеристики – не предоставя универсалистична, принципна основа за решаване на съдебни спорове в сферата на човешките права, в смисъл че е налице почти пълна липса на споделено разбиране на значението, което по същество се влага в понятието в границите на отделните юрисдикции и помежду им. Поради това значението на понятието „достойнство“ е контекстуално специфично и съществено различно в рамките на отделните юрисдикции и (често) – във времето – на една и съща юрисдикция. Действително вместо да осигури основа за принципно правораздаване достойнството изглежда податливо на значителна съдебна манипулация, защото не успява да стесни, а напротив – разширява дискреционната власт на съдията. На това се дължи и силната му притегателна сила както за съдиите, така и за страните в съдебния процес. „Достойнство“ е удобна дума при приемането на тълкувания на съдържателните аспекти на гаранциите за човешките права, които изглежда умишлено, а не само по случайност, са силно зависими от местните условия. Въпреки това застъпвам тезата, че концепцията за „човешко достойнство“ играе важна роля в развитието на правораздаването по спорове в областта на човешките права – не чрез осигуряване на консенсусно съдържание на човешките права, а поради принос към конкретни методи за тълкуване и разрешаване на спорове в сферата на човешките права.

* Член на Британската академия; професор по право, и по-специално по право за правата на човека, Оксфордски университет; гост-преподавател в Колежа „Линкълн“, Оксфорд; професор в Юридическия факултет на Университета в Мичиган. За това, че прочетоха и обсъдиха черновата на студията, бих желал да благодаря на: Джералд Нюман, Бенедикт Кингсбъри, Джоузеф Уейлър, Барбара Хавелкова, Робин Алън, Тони Оноре, Никълъс Хаиз, Денис Реом, Джон Финис, Джеръми Уолдърн, Майкъл Роузън, Катя Зийглер, Катрин МакКинън, Робърт Хаус, Паоло Кароза и Уилям Туининг. Благодарен съм и на участниците в дискусиите на предходни редакции на студията в Юридическия факултет на Университета „Нотр Дам“, Университета „Хъл“, в Юридическия факултет на Мичиганския университет и най-вече по време на семинара на Института за международно право и правосъдие в Нюйоркския университет.

Много пътища, много трябва да се рискува,
улиците задънени, ти стоиш и умуваш,
ето сушата свършва, колко ли ще ни струва
да намерим достойнство.¹

Шейсетата годишнина от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека е подходящ повод за размисъл върху една от ключовите концепции, която е в основата на понятието „човешки права“ и го изпълва със съдържание. Основно поради централното си място в Хартата на Организацията на обединените нации² и Всеобщата декларация за правата на човека³, днес понятието „човешко достойнство“ играе централна роля в дискурса за човешките права.⁴ Международният пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП) и Международният пакт за граждански и политически права (МПГПП) провъзгласяват, че всички човешки права произтичат от достойнството, присъщо на човешката личност.⁵ Достойнството все по-често се цитира в юридически текстове, предоставящи закрила на човешките права в редица правни системи. Понятието „достойнство“ се използва често в съдебни актове, например като елемент на обосновката за премахването на ограниченията върху абортите в Съединените американски щати,⁶ за налагането на ограничения върху „мятането на джуджета“ във Франция,⁷ за отмяната на закони, забраняващи сексуални отношения между лица от един и същи пол в Южна Африка⁸, и при обсъждания за подпомаганите от лекари самоубийства в Европа.⁹ Какво обаче означава „достойнство“ в този контекстуален спектър? Може ли то да бъде основа на човешките права, право ли е само по себе си или е само синоним на понятието човешки права? По-конкретно, каква е ролята му в решаването на съдебни спорове в сферата на човешките права?

1. Откриване на понятието „човешко достойнство“ в историята на идеите

Включването на понятието „човешко достойнство“ във Всеобщата декларация за правата на човека е кулминация на значителната еволюция, която то претърпява в исторически план. Въпреки сложността на тази еволюция за целите на изложението може да се открият няколко основни (застъпващи се) събития в развитието на това понятие като концепция на философската и политическа мисъл на Запада още от времето на Римската империя.¹⁰

¹ Боб Дилън, „Достойнство“ (1963), превод Зорница Христова.

² Хартата на ООН, 26 юни 1945 г., 59 стат. 1031, UNTS 993, 3 Bevans 1153.

³ Всеобща декларация за правата на човека, OC Res 217A (III), Док ООН A/810, 71 (1948).

⁴ Вж. D. Kretzmer and E. Klein, *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (2002).

⁵ Международен пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП), OC Res 2200A (XXI), 21 ООН ОАОС доп. (№ 16), at 49, ООН Doc A/6316 (1966), 993 UNTS 3; Международен пакт за граждански и политически права (МПГПП), OC Res 2200A (XXI), 21 ООН ОАОС доп. (№ 16), at 52, UN Doc A/6316 (1966), 999 UNTS 171.

⁶ [Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey, 505 US 833 \(1992\)](#).

⁷ *Wackenheim v. France*, Comm. No. 854/1999: France, 26 Feb. 2002, UN Doc CCPR/C/75/D/854/1999.

⁸ [National Coalition for Gay and Lesbian Equality v. Minister of Justice](#), 6 BHRC 127 (CC, 1998), 1998(12) BCLR 1517 (CC).

⁹ *Pretty v. United Kingdom*, 35 EHRR (2002) 1.

¹⁰ Текстът от Bayertz „Menschenwürde“ в Sandkühler HG (изд.), *Enzyklopädie Philosophie* (1999), 824-826, е особено полезен. Благодарен съм на Майкъл Роузън за това, че привлече вниманието ми и сподели своите информативни Бенедиктински лекции от 2007 г. от Бостънския университет: „Лозунгът на всички празноглави моралисти“: мястото на достойнството в етиката и политическата философия“, които неимоверно ми помогнаха за разбирането на ролята на достойнство в историята на идеите.

Понятието *dignitas hominis* в древноримската класическа правна мисъл в голяма степен се припокрива с понятието „статус“. Човек следва да се почита и уважава, ако е достоен за почит и уважение, защото притежава определен статус. Счита се, че заемането на длъжност в публичната сфера придава достойнство (*dignitas*). Както пише Канчик, понятието „обозначава стойност – външното проявление на социалната роля на индивида, която буди уважение и възплава харизмата и почитта, които поражда заеманата длъжност, ранга или качествата на личността“. ¹¹ В действителност *dignitas* е белег, който не се е приписвал единствено на човешките същества, а се е отнасял и за институциите, и за самата държава. Тази концепция отдавна е възприета в сферата на частноправните отношения в някои правни системи като основа за осигуряване на защита на достойнството в смисъл на „статус“, „репутация“ и „привилегии“. Английският Закон за правата от 1689 г. например се позовава на „Короната и кралското достойнство“. ¹² Правните системи, основани на римското право, разглеждат достойнството като правото да бъдеш зачитан като субект и статус, като гражданскоправните и наказателноправните средства за защита са се предвиждали често, ако достойнство е накърненото именно в този смисъл. ¹³ Например в частноправната сфера в Южна Африка, която се корени в римското и нидерландското право, се признава, че „накърняването на човешкото достойнство (*dignitas*) съставлява деликт, за който може да бъде търсено обезщетение посредством *actio iniuriarum*“. ¹⁴ В международноправната сфера понятието „достойнство“ често се използва за обозначаване на статута на суверенни държави ¹⁵ и – по широка аналогия – на статута на служителите на посолства и консулства, които изпълняват служебните си задължения извън пределите на родните си страни. ¹⁶

Второ по-широко разбиране на понятието „достойнство“ присъства само в разпръснати класически римски текстове, и по-специално в съчиненията на Цицерон, според който *dignitas* означава и достойнството на човешките същества като такива независимо от конкретен, допълнителен техен статус. Тази употреба на понятието „достойнство“ противопоставя човека на животните: „...жизнено необходимо е винаги да помним колко по-висша е природата на човека от тази на домашния добитък и останалите животни, чиято единствена мисъл е за задоволяване на телесните нужди... напротив, умът на човека, се развива чрез учене и размишление... От това можем да научим, че плътската наслада е изцяло несъответстваща на достойнството на човешкия род“. ¹⁷ Разглеждана в светлината на това, че човешките същества са ценни именно поради човешката си природа, понятието „човешко достойнство“ повдига важни

¹¹ Cancik, „Dignity of Man” and „Personal” in *Stoic Anthropology: Some Remarks on Cicero, De Officiis I 105 – 107*, in Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 19.

¹² Закон за правата от 1689 г. Cap II (36), Чл. II. Сравн. Act of Settlement от 1701 г.

¹³ Chaskalson, *Human Dignity as a Constitutional Value*, in Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 133, 135.

¹⁴ Kroeze, *Human Dignity in Constitutional Law in South Africa*, Европейска комисия за демокрация чрез право, „Принципът на зачитане на човешкото достойнство“ (процедури на семинара на UniDem, Монпелие, 2-6 юли 1998), (1998), достъпно на: [www.venice.coe.int/docs/1998/CDL-STD\(1998\)026-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1998/CDL-STD(1998)026-e.asp)), 87, 88. Honoré е установил това развитие с Улпиан и го свързва със съвременното развитие на човешките права – с това, че в едно общество, което признава грешките спрямо личността, достойнството, наред с други неща, служи, за да посочи случаи, при които всички човешки същества са равни и в които равнопоставеността следва да бъде санкционирана от правото: вж. Т. Honoré, *Ulpian: Pioneer of Human Rights* (2-ро изд. 2002 г.)

¹⁵ Resnick and Suk, *Adding Insult to Injury: Questioning the Role of Dignity in Conceptions of Sovereignty*, 55 *Stanford L Rev* (2003) 1921.

¹⁶ Виенска конвенция за дипломатическите отношения от 1961 г., 500 UNTS 95, чл. 22, 29.

¹⁷ Цицерон, „За задълженията“, I, 30.

въпроси, сред които „Какви същества сме?“ и „По какъв начин можем правилно да изразим своята същност?“. ¹⁸ Разбира се, възможно е на тези въпроси да бъдат дадени диаметрално противоположни отговори и именно в това се корени проблемът, произтичащ от концепцията за човешкото достойнство.

От тези времена опитите да бъде даден отговор на поставените въпроси се основават на три стратегии. В широк смисъл първата почива на религията – можем да отговорим на въпросите, търсейки връзка между тях и свръхестественото. Втората е философска – отговаряме на въпросите посредством строги философски съждения. Третата е историческа – можем да отговорим на въпросите чрез типологичен анализ на извършени в различни периоди деяния, считани за накърняващи човешкото достойнство. Трите стратегии може да бъдат разглеждани като елементи в състояние на постоянно противоборство. Всяко от значимите събития, оформили разбирането и употребата на понятието достойнство, онагледява начина на действие на една или повече от тях.

През Средновековието – в контекста на кипящите в интелектуалните кръгове дебати относно връзката между Бога и Човека, идеята за *dignitas* започва да се употребява като средство за разграничаване на Човека от останалите същества по начин, отразяващ логиката, която откриваме в съчиненията на Цицерон. Хуманистите правят опит да помирят класическата мисъл и догматичната теология, подчертавайки идеята за достойнството на човешкия род, която обосновават с аргумента, че човекът е създаден по образ и подобие на Бога, поради което се отличава от останалите видове. Както отбелязва Ариели, „изразът „присъщо достойнство на човека“... дефинира онтологичния статус на човека, чийто извор в крайна сметка откриваме в основополагащите концепции на Запада, възникнали в резултат на синтеза между юдейско-християнския монотеизъм и идеите, коренящи се в класическите и хуманистични концепции за човека“. ¹⁹ Катехизисът на Католическата църква припознава концепцията за човешкото достойнство като свой основен постулат именно чрез идеята за човека, създаден по образ и подобие на Бога.

От всички видими твари единствено човекът е „способен да познае и обича своя Създател“. Той е „единственото създание на земята, което Бог пожелава да надари със собствена воля“ и единствен той е призван да сподели живота Му чрез познание и любов. Човекът е създаден именно с тази цел, поради което и тя се явява основополагаща причина за наличието на неговото достойнство... Създаден по образ и подобие на Бога, човешкият индивид притежава достойнството на човек, който не е просто нещо, а някой. Той е способен на самопознание, на самообладание и е свободен да се отдава и встъпва в общуване с други хора. Той е призван – чрез дълга към милостивия завет на своя Създател – да му предложи в отговор вяра и любов, на които не е способно нито едно друго създание. ²⁰

---

¹⁸ DiSanto, „*The Threat of Commodity-consciousness to Human Dignity*“, in R. Duffy and A. Gambatese, *Made in God's Image: The Catholic Vision of Human Dignity* (1999) 54, с. 57.

¹⁹ Arieli, *On the Necessary and Sufficient Conditions for the Emergence of the Dignity of Man and His Rights*, in Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 1, 9.

²⁰ Катехизис на Католическата църква, Част I: Изповядването на вярата, Част 2: Изповядване на християнската вяра, гл. 1, чл. 1, т. 6 and 356-357, достъпен на: www.vatican.va/archive/catechism/p1s2c1p6.htm.

Можем да посочим интересен пример за практическото използване на зараждащата се идея за достойнството като присъщ – и следователно пораждащ необходимост от защита, белег на Човека. В своя публикуван през 1625 г. трактат „*De iure belli ac pacis*” („*За правото на войната и мира*“)²¹ Хуго Гроций дискутира начина, по който би следвало да се отнасяме към тленните останки на убитите си врагове, което го отвежда към пространни разсъждения, посветени на важността на погребалните ритуали. В един от важните пасажии той излага следното заключение:

„Най-очевидното обяснение откриваме в достойнството на човека, за който, превъзхождайки останалите създания, би било срамно, ако тялото му е оставено да бъде погълнато от диви зверове... Защото да бъдеш разкъсан от диви зверове... е все едно да бъдеш ограбен посмъртно от присъщата на човешката същност почит, която дължим на другите... Следователно правото на погребение – една от формите на изпълнение на висшия ни човешки дълг, не може да бъде отказано дори на враговете ни, които войната не е лишила от правата и същността на хора.”²²

Както можем да видим от този откъс, Човекът, сътворен по образ и подобие на Бога, е надарен с качества, които го отличават от животните. Ренесансовите хуманисти (и преди тях Тома Аквински)²³ определят достойнството като важен мост между съчиненията на класическите римски мислители и църковната доктрина по друг, също толкова важен начин. Те застъпват тезата, че разумът е един от най-важните свещени дарове, които човек получава от Бога. Това разбиране формира тясна връзка между използването на разума и идеята за достойнство. В своята влиятелна и известна²⁴ „*Реч за достойнството на човека*”, публикувана през 1486 г., Пико дела Мирандола защитава тезата, че коренът на човешкото достойнство е в способността на човека да бъде това, което желае да бъде, както и че това е дар от Бога. „Нему е дадено да има това, което избере, и да бъде, това, което пожелае“.²⁵ Идеята за достойнството, която вече не се свързва с длъжност или йерархия, добива особена важност по отношение на употребата на понятието в рамките на тази традиция.

Последващото развитие на понятието черпи в значителна степен от значимостта на Човека като надарено с разум същество, при постепенно изоставяне на религиозните елементи в съчиненията на хуманистите, сред които тези на Пико. Преминува се по-категорично към „централния екзистенциален постулат за автономността на съвременния човек, неговата способност да бъде господар на съдбата си и да определя посоката на бъдещето си“.²⁶ През епохата на Просвещението достойнството на Човека в този смисъл започва да се развива като философска категория и да се използва като

²¹ H. Grotius, *De Jure Belli ac Pacis* (trans. A.C. Campbell, London, 1814), Вк II, гл. 19.

²² Пак там, Вк II, гл. 19. Срв. разпоредбите в двустранните споразумения, свързани с опазването на достойнството и естетическия характер на гробищата от страна на държавата, в която се намират гробищата, където са погребани загиналите във война граждани на друга държава. Вж. например Споразумение между Холандия и САЩ за американските военни гробища 1970, TIAS 6979; Споразумение между САЩ и Панама относно употребата на гробищата „Корозал“, 1999.

²³ Вж See J. Finnis, Aquinas (1998), at 176 – 180, 280.

²⁴ Arieli, бел. 19, с. 10.

²⁵ P. della Mirandola, *On the Dignity of Man* (trans. C. Glenn Wallis, ed. Hackett Publishing Company, 1965, with an Introduction by Paul J. W. Miller), с. 5.

²⁶ Arieli, бел. 19, с. 12.

основа на съчинения по въпроса най-вече от Имануел Кант. За учените, които не са последователи на Кант, би било прибързано да претендират, че напълно разбират употребата на идеята от страна на Кант, тъй като това е пословично полемична „територия“. Независимо от това няколко аспекта на употребата на понятието изглеждат непротиворечиви. Първо, въпреки че смисълът, който Кант влага в понятието, остава неясен, откъсът, в който то е използвано в *„Метафизика на нравите“*, се превръща в най-добре познатия източник на оформилото се впоследствие схващане, че според Кант човешкото достойнство изисква отношение към хората като към цели, а не единствено като към средства за постигането на цели.²⁷ Второ, с времето връзката между понятието и Кант се превръща в навярно най-често цитираната концепция за достойнството, която не се основава на религията. Някои дори считат Кант за „бащата на съвременната концепция за човешкото достойнство“.²⁸ Трето, без оглед на това дали подобно схващане е правилно или погрешно, същността на концепцията, която се свързва най-тясно именно с Кант, е идеята за достойнството като автономност. С други думи, да се отнасяме към хората с достойнство, означава да се отнасяме с тях като с автономни индивиди, способни да изберат своята съдба.

Принос за популяризиране на понятието „достойнство“, което тясно се свързва с развитието на републиканизма, има една политическа философия с малко по-различни традиции. Приетата по време на Френската революция от 18-ти век Декларация за правата на човека и гражданина предоставя „достойнства“ (в смисъл на аристократични привилегии) на всички граждани.²⁹ През 1791 г. Томас Пейн частично обосновава своя отговор на атаката на Бърк срещу Френската революция с аргументи, заети от политическата теория за „естественото достойнство на Човека“.³⁰ Връзката между републиканизма, особено във френския му вариант, и концепцията за човешкото достойнство е още по-видима в съчиненията на Мери Уолстънкарафт. В своите съчинения *„Защита на правата на хората“* (1790 г.) и *„Защита на правата на жените“* (1796 г.) Уолстънкарафт използва езика на достойнството, за да опише подходящото положение на жените и мъжете в политическата система, на която отдава своите предпочитания. През 1805 г. в своята *„Прелюдия“* Уилям Уордзуърт използва и концепцията „достойнство на отделния човек“ като контрапункт на идеята, че за ценността на Човека се съди единствено по икономическата му състоятелност и принос.³¹ В текст, публикуван в Париж през 1848 г., Шарл Рьонувие уверено излага тезата, че „Републиката е държава, която най-добре съвместява интересите и достойнството на всеки индивид с интересите и достойнството на всички останали“.³² Понятието „достойнство“ придобива и по-силно изразен комунитарен облик отчасти поради традиционната асоциация на достойнството и комунитаризма с републиканизма. Нерядко се счита, че философът Жан-Жак Русо обосновава тезата си за човешките права с аргументи с по-силен комунитарен привкус – „придавайки по-голяма тежест на равенството и братството и акцентирайки в по-малка степен на свободата“, в сравнение

²⁷ Kant, *‘Metaphysics of Morals’*, Section 38 of the Doctrine of Virtue (Ak. 6:462).

²⁸ Bognetti, *The Concept of Human Dignity in European and U.S. Constitutionalism*, in G. Nolte (ed.), *European and US Constitutionalism*, Science and Technique of Democracy No. 37 (2005), с. 75, 79.

²⁹ Декларацията за правата на човека и гражданина, 1789, чл. 6: „[в]сички граждани, тъй като са равни пред закона, имат еднакъв достъп до всички обществени достойнства, длъжности и служби съобразно техните способности и без друга разлика освен тази, която произтича от техните добродели и дарби.“

³⁰ T. Paine, *Rights of Man: Part the First* (1791) (1791).

³¹ Wordsworth, *The Prelude* (1805), Book Thirteenth, ред 76-88.

³² C. Renouvier, *Manuel Républicain de l’homme et du citoyen* ((1848); with introduction by M. Agulhon, 1981), at 93. Благодаря на Ребека Скот за това, че ми посочи тази референция.

с доминиращите аргументи в рамките на северноамериканската традиция.³³ Според Паоло Кароза например влиянието на Русо върху Латинска Америка силно повлиява развитието на специфичен подход към човешките права, който отдава особено значение на равенството, образованието и материалната обезпеченост. Така достойнството с изразен комунитарен акцент изглежда се доближава до републиканизма от края на 18-ти и началото на 19-ти век и започва да се родее с него.

Концепцията за достойнството започва да се издига като протестен лозунг от редица други социални и политически движения, застъпващи се за конкретни видове социални реформи през 19-ти век. В своята епиграма „*Човешкото достойнство*“ (1798 г.) Фридрих Шилер успешно формулира оформящата се през този период връзка между достойнството и социалните условия: „[д]ай му храна и подслон;/Когато покриеш голотата му, достойнството само ще го открие“.³⁴ В Европа и Латинска Америка достойнството започва да се асоциира конкретно с отмяната на робството. Симон Боливар – латиноамериканският пълководец, държавник и икона, обосновава премахването на робството с аргумента, че то представлява „безсрамно накърняване на човешкото достойнство“, описвайки законите поради които то продължава да съществува, като „светотатство“.³⁵ С един от своите декрети Френската Република, основана с революцията от 1848 г., отменя робството като „обида към човешкото достойнство“.³⁶ Идеята за „достойнство на труда“ се ползва като средство, което дава синтезиран израз на някои от егалитарните амбиции на тези социални движения, и боен вик на разрастващото се лейбъристко движение за мобилизиране на работническите класи в борбата и аргумент за изграждане на социална държава.³⁷ Фердинанд Ласал – водеща фигура в социалистическото движение и основател на германската Социалдемократическа партия, издига тезата, че държавата има задължение „да подобри положението на нисшите класи, страдащи от недоимък и глад, като по този начин гарантира хуманно съществуване за всеки“.³⁸

Широко разпространената употреба на понятието „достойнство“ в европейския политически дискурс през 19-ти век има своите критици както отляво, така и отдясно на политическия спектър. През 1837 г. в своята критика на Кант Артур Шопенхауер осъжда използването на израза „човешко достойнство“ с аргумента, че е безсъдържателен: „...веднъж употребен от Кант, изразът „човешко достойнство“ се превърна в лозунг на всички объркани и празноглави моралисти. Защото зад импозантната формула те крият липсата – ако не на реален етичен фундамент, поне на някаква притежаваща разбираем смисъл основа, находчиво предполагайки, че читателите им ще изпитат такова удоволствие от приписаното им „достойнство“, че ще останат всячески удовлетворени“.³⁹ През 1847 г. Карл Маркс остро осъжда употребата на понятието „достойнство“ от свой съмишленик-социалист с аргумента, че тя представлява „бягство

³³ Carozza, 'From Conquest to Constitutions: Retrieving a Latin American Tradition of the Idea of Human Rights', 25 Human Rights Quarterly (2003) 281, at 300. 25 Human Rights Quarterly (2003) 281, с. 300.

³⁴ Cancik, бел. 11, с. 36.

³⁵ Simón Bolívar, Message to the Congress of Bolivia (Lima, 25 May 1826), quoted in Carozza, бел. 33, с. 301.

³⁶ Указ от 27 април 1848 г., Преамбюл.

³⁷ Алън Фландърс твърди например, че ценността на един синдикат за членовете му се състои „по-малко в икономическото му постижение, отколкото в способността му да защитава тяхното достойнство“: A. Flanders, *Management and Unions* (1970) (1970), с. 239.

³⁸ Eckert, 'Legal Roots of Human Dignity in German Law', in Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 41, 47.

³⁹ A. Schopenhauer, *The Basis of Morality*, (trans. and intro. by A.B. Bullock, 2005), Pt II, Critique of Kant's Basis of Ethics.

от историята в дебрите на морала“.⁴⁰ През 1872 г. Фридрих Ницше се противопоставя на идеите за „достоинството на човека“ и „достоинството на труда“ с тезата, че те не са нищо повече от излияния на сантиментален егалитаризъм, използвани за убеждаване на хората на физическия труд в необходимостта от това да продължат да го полагат. За Ницше индивидите притежават достойнство само тогава, когато биват използвани като инструмент: „всяко човешко същество... има достойнство единствено доколкото – съзнателно или несъзнателно – служи като инструмент на гения; от това можем веднага да достигнем до етичния извод, че „човек сам по себе си“ – абсолютният човек, не притежава нито достойнство, нито права или задължения; човекът може да намери оправдание за своето съществуване единствено като изцяло детерминирано същество, служещо на подсъзнателни цели“.⁴¹

В светлината на тези критики си струва да се отбележи, че католическата църква възприема „човешкото достойнство“ като лозунг на социалното учение, което се развива в лоното ѝ в края на 19-ти век. Заплахата, която се свързва със социализма, особено с учението за комунизма на Маркс, и страхът от радикално преразпределение, класова война и тоталитаризъм допринасят за възприемането на достойнството като централен елемент на всеобхватната социална доктрина на католицизма, чието начало откриваме след възкачването на апостолическия престол на папа Лъв XIII, автор на енцикликата *Rerum Novarum* („Относно новите неща“, Отворено писмо на Римокатолическата църква, озаглавено „Права и задължения на капитала и труда“ – бел. пр.) в края на 19-ти век⁴², която бележи допълнително развитие през ранния 20-ти век, когато Римокатолическата църква е оглавена от папа Пий XI.⁴³ Развитието и прецизирането на доктрината продължава и при папа Йоан XXIII с енцикликата *Pacem in Terris* (*Мир на земята* – бел. пр.)⁴⁴ и ключовия документ на Втория Ватикански вселенски събор *Gaudium et Spes* („Радост и надежда“, *Пастirsка конституция за Църквата в съвременния свят* – бел. пр.)⁴⁵ Достойнството е широко застъпено и в съчиненията на папите Павел VI и Йоан Павел II.⁴⁶ Развилият се в този контекст подход към достойнството подчертава ограниченията на правата в способността да бъде обхванато всичко необходимо за добруването на човека, опасностите на пораждащите конфликти политики и необходимостта от солидарност между различните интереси в обществото, водещи до една по-комунитарна концепция за човешкото достойнство. Достойнството обаче далеч не се изчерпва със схващането за човека като политическо и социално животно, а създаването му по образ и подобие на Бога остава ключов елемент на формулираната теза и нейното разбиране.

Един от особено влиятелните представители на този подход е Жак Маритен – видният и популярен френски католически философ, присъствал при съставянето на Хартата на Организацията на обединените нации и Всеобщата декларация за правата на

---

⁴⁰ Marx, ‘Moralising Criticism and Critical Morality, a Contribution to German Cultural History Contra Karl Heinzen’, *Deutsche-Brüsseler-Zeitung* Nos 86, 87, 90, 92, и 94, 28 и 31 окт., 11, 18, и 25 ноември 1847.

⁴¹ K. Ansell-Pearson and C. Diethe (eds), Nietzsche: On the Genealogy of Morality, ‘The Greek State’ (1994), с. 176, 185.

⁴² Папа Лъв XIII, *Rerum Novarum* (1891). Този и следващите документи са достъпни на: www.vatican.va. Вж. също С. Е. Curran, *Католическо социално учение, 1891-досега* (2002).

⁴³ Папа Пий XI, *Quadragesimo Anno* (1931).

⁴⁴ Папа Йоан XXIII, *Pacem in Terris* (1963).

⁴⁵ *Gaudium et Spes* („Радост и надежда“), *Втори ватикански събор* (1965).

⁴⁶ Папа Павел VI, *Populorum Progressio* (1967); Папа Йоан Павел II, *Centesimus Annus* (1991). „*Прогрес на народите*“ и „*Стотна година*“ – бел. пр.

човека. Той активно разпространява философия, която приспособява теологичните възгледи на Тома Аквински към съвременните условия. Централно място във философското учение на Маритен заема концепцията за достойнството.⁴⁷ Той я поставя не само в центъра на своите възгледи относно природата на Човека, но и в центъра на политическия живот и отношенията между хората. За него достойнството е факт (метафизично или онтологично състояние, както и морално право), който навлиза в практическата международна политика в периода след Втората световна война именно благодарение на Маритен. Позицията му на представител на деловите и академичните среди му предоставя възможност да осигури широка гласност на посланието си в кръговете, които по това време са заети с изграждане на следвоенната глобална архитектура, сред които можем да отбележим ООН. Това е възглед за правата на човека, който ги възприема не като радикален, етичен индивидуализъм, а по-скоро като крайно необходими за укрепване на общото благо.

Оттогава човешкото достойнство играе важна роля в редица социални и политически движения на 20-ти век. Обликът на това понятие в най-висока степен се оформя под въздействие на съпротивата срещу идеологията на нацизма и нейните практически проявления преди и по време на Втората световна война, чиято кулминация са ужасите на Холокоста. Концепцията за човешкото достойнство изиграва централната роля и на организационна сила по отношение на движението за граждански права в Съединените американски щати, както и в артикулирането на исканията на феминисткото движение относно ролята на жените (по подражание на Мери Уолстънкарафт). Достойнството играе основна роля и в дискусиите в областта на етичните проблеми в биомедицинските изследвания.⁴⁸ В сферата на биомедицинската етика то се явява централен въпрос в дискусиите относно репродуктивните права, в кампаниите, посветени на подходящите форми на лечение в края на живота и генетичната манипулация, водени, не на последно място, заради влиянието на католическата църква. По-общо казано, понятието „достойнство“ навлиза все по-дълбоко в ежедневието, използвано в различни контексти и при различни обстоятелства.⁴⁹ То се ползва активно и в международната политика, особено в критиката срещу комунистическите режими, а също така и като морален фундамент за атака срещу бедността в света. В своята реч на лондонския площад „Трафалгар“ през 2005 г. Нелсън Мандела казва, че „победата над бедността не е жест на благотворителност, а въздаване на справедливост, защита на основно човешко право – правото на достоен, нормален живот“.⁵⁰ В речта, с която австралийското правителство

⁴⁷ Напр. J. Maritain, *Man and the State* (1998).

⁴⁸ Вж. например Beyleveld and Brownsword, 'Human Dignity, Human Rights, and Human Genetics', 61 *MLR* (1998) 661. Статията на Маклин „Достойнството е безполезна концепция“ (MacKlin, „Dignity is a Useless Concept“), 327 *British Medical J* (2003) 1419, е силно критична към употребата на понятието „достойнство“ в този контекст. Наскоро президентът на Съвета по биоетика (САЩ) публикува серия от есета, изследващи темата „Човешкото достойнство и биоетиката: есета, възложени от президента на Съвета по биоетика“ (2008), достъпни на: www.bioethics.gov/reports/human_dignity/index.html, които предизвикват враждебни коментари: вж. Pinker, 'The Stupidity of Dignity', *New Republic*, 28 май 2008 г., достъпно на: www.tnr.com/story_print.html?id=d8731cf4-e87b-4d88-b7e7-f5059cd0bfbf.

⁴⁹ Това са няколко примера: вицеадмирал Тад Алън, федералният служител, отговарящ за откриването на загиналите след урагана „Катрина“, заявява на пресконференция: „[о]сознаваме достойнството, което следва да се осигури на всеки [от загиналите]“. Доклад за извеждането на бушмените Калахари от земите на прадедите им в Ботсвана (25 юли 2005 г.) включва интервю с млад бушмен, който бил принуден да живее в селище извън земите на прадедите си. Той споделя: „Тук няма нищо за мен. Моята земя е моето достойнство“. (Благодарен съм на Майкъл Роузън за това, че привлече вниманието ми върху този случай).

⁵⁰ Нелсън Мандела, площад „Трафалгар“, 3 февруари 2005 г.

поднася извинение към „загубеното поколение“ на местното население, министър-председателят на страната изразява разкаяние за причиненото „унижение“.⁵¹

Употребата на понятието „достойнство“ е обичайна не само в контекста на социалните движения. Изглежда, че използването и анализът на това понятие се радват на съживен интерес и от страна на философите и политолозите.⁵² Настоящата студия ще остане настрана от тези дебати. Поне до момента липсват убедителни доказателства, че използването на понятието „достойнство“ в правен, а още по-важно за целите на това изследване – в съдебен смисъл, е пряко повлияно от анализите на съвременната философия/политология или обратното.

2. Откриване на понятието „човешко достойнство“ в текстовете, посветени на човешките права

А. Понятието „човешко достойнство“ в националните конституции

Въпреки относителната си значимост в историята на идеите, понятието „човешко достойнство“ започва да навлиза устойчиво в правния дискурс, и по-конкретно в областите на конституционализма и международното право, едва през първата половина на 20-ти век.⁵³ Употребата му в правни текстове със значението на присъщ белег на човека води началото си от първите три десетилетия на 20-ти век. Няколко държави в Европа и Северна и Южна Америка възприемат концепцията и я включват в своите основни закони:⁵⁴ Мексико – през 1917 г.⁵⁵, Ваймарската република⁵⁶ и Финландия – през 1919 г.⁵⁷, Португалия – през 1933 г.⁵⁸, Ирландия – през 1937 г.⁵⁹ и Куба през 1940 г.⁶⁰ Изглежда това се дължи на съчетание от употребата на това понятие в доктрините на Просвещението, републиканизма, социалистическото/социалдемократическо движение и католицизма, които заедно – макар и в различна степен в отделните държави – допринасят за неговото развитие. Във Финландия например е очевидно влиянието на социалистическото движение. В Ирландия, както и в Португалия⁶¹ и Испания (понятието е включено в испанския основен закон през 1945 г.), доминира влиянието на

---

⁵¹ Вж. www.aph.gov.au/house/Rudd_Speech.pdf

⁵² Това са няколко примера: M. Nussbaum, *Women and Human Development: The Capabilities Approach* (2000); M. Nussbaum, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* (2006); R. Dworkin, *Is Democracy Possible Here? Principles for a New Political Debate* (2008); J. Feinberg, *Social Philosophy* (1973); J. Griffin, *On Human Rights* (2008); Gewirth, 'Human Dignity as the Basis of Rights', in M.J. Meyer and W.A. Parent (eds), *The Constitution of Rights* (1992), at 10; Waldron, 'Dignity and Rank', 48 *Archives européennes de sociologie* (2007) 201; Lee and George, 'The Nature and Basis of Dignity', 21 *Ratio Juris* (2008) 173; Rosen, бел. 10.

⁵³ Вж. обаче Указ от 27 април 1848 г. на Френската република, който премахва робството във всички френски колонии и владения, като нарича робството „оскърбление към човешкото достойнство“.

⁵⁴ Iglesias, 'Bedrock Truths and the Dignity of the Individual', 4 *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture* (2001) 114.

⁵⁵ Член 3с.

⁵⁶ Конституцията на Германския райх от 11 август 1919 г., чл. 151.

⁵⁷ Част I; Общи разпоредби.

⁵⁸ Конституция на Португалия, 1933, чл. 45.

⁵⁹ Преамбюл.

⁶⁰ Член 32.

⁶¹ 'Salazar used Quadragesimo Anno as a blueprint for his government', in Manuel and Mott, 'Une Messe est Possible': The Imbroglia of the Catholic Church in Contemporary Latin Europe (CES Working Papers, Series No. 133 (2004)), 10, достъпно на: www.ces.fas.harvard.edu/publications/ManuelMott.pdf

католицизма.⁶² В контекста на Централна и Южна Америка решаващо се оказва влиянието на социалдемократическото/социалистическо движение и католицизма.⁶³

Въпреки нарастващата употреба на понятието „достойнство“ на конституционно ниво, тя остава сравнително маргинална до края на Втората световна война. Затова навярно не буди учудване фактът, че сред основните закони, които възприемат понятието „човешко достойнство“ в периода 1945 – 1950 г., три от най-значимите – тези на Япония, Италия и Германия – са на държави, които са сред загубилите Втората световна война и носят отговорност за значителна част от ужасите, които движението за защита на човешките права, се стреми да изкорени. През 1946 г., 1948 г. и 1949 г. съответно Япония⁶⁴, Италия⁶⁵ и ФРГ⁶⁶ включват понятието „достойнство“ в своите конституции. Движението за включването на понятието в новите основни закони обаче не се ограничава до държави в Европа и Латинска Америка. Когато Израел обявява своята независимост през 1948 г., в Декларацията за независимостта е включена препратка: „оцелелите от нацисткия холокост в Европа, както и евреи от други части на света, продължават да се отправят към Ерец Израел (*исторически термин и понятие в юдаизма и християнството. Използва се като наименование на Обетованата земя, дадено на всички 12 колена Израилеви от Господ и като название на древното Израелско царство след разделянето на еврейската държава на две – бел. пр.*) без страх от трудностите, ограниченията и опасностите, неуморимо отстоявайки своето право на достоен живот, свобода и честен труд на своята родна земя“.⁶⁷ През 1950 г. Индия предприема същия подход.⁶⁸ През същата година в своята оценка на следвоенния конституционализъм Карл Фридрих откроява „тежестта, която се придава на достойнството на човека“ като негова основна ценност.⁶⁹

Както ще констатираме по-късно, включването на понятието „достойнство“ в германската конституция ще има много по-голямо влияние, отколкото в цитираните национални конституции. Въздействието на католицизма, социалдемократията и кантианството върху съставянето на конституцията е добре познато и достойнството заема най-видно място в приетия през 1949 г. Основен закон.⁷⁰ Формулирането на разпоредбата е съпроводено от напрегнат дебат, чийто основен акцент е въпросът дали достойнството на човека следва да бъде изцяло базирано на естественото право. Окончателният текст обаче не съдържа каквито и да било препратки към „конкретни философски или етични концепции за човешкото достойнство и остава открит към други подходи“⁷¹, като (в превод на английски) гласи, че „достойнството на човека е ненакърнимо. Неговото зачитане и защита е задължение на всички органи на публичната власт“.⁷²

⁶² „Испанската държава обявява като ръководен принцип на своите актове зачитането на достойнството, почитеността и свободата на човешката личност.“

⁶³ Конституция на Република Коста Рика, 1949, чл. 33 и чл. 56.

⁶⁴ Член 24.

⁶⁵ Конституция на Италианската Република, 1948, чл. 3, чл. 27 и чл. 41.

⁶⁶ Гл. 1, чл. 1 (1) от Основния закон на Федерална Република Германия.

⁶⁷ Декларация за създаването на държавата Израел, 1948.

⁶⁸ Преамбюл.

⁶⁹ Freidrich, 'The Political Theory of the New Democratic Constitutions', 12 Rev of Politics (1950), 215, 217.

⁷⁰ Вж. Андриес, Andries, 'On the German Constitution's Fiftieth Anniversary: Jacques Maritain and the 1949 Basic Law (Grundgesetz)', 13 Emory Int'l L Rev (1999) 1.

⁷¹ Walter, 'Human Dignity in German Constitutional Law', Европейска комисия за демокрация чрез право, бел. 14, с. 24, 26.

⁷² Основен закон, чл. 1(1).

Б. Понятието „достойнство“ в предшествващи документи и проектодокументи в сферата на човешките права с международно и регионално значение

Достойнството е инкорпорирано и в няколко по-ранни проекта за международна декларация за правата. Още преди Втората световна война в Декларацията от Дижон от 1936 г. е включена препратка към „зачитане на човешкото достойнство и цивилизованото поведение“⁷³. Декларацията за правата на човека на Американския юдейски комитет (1944 г.) предвижда: „[в]сичко, което ценим, трябва да почива на достойнството и ненакърнимостта на личността, на нейното свещено право да живее и да се развива според благоволенieto на Бога, по чийто образ и подобие е създадена“.⁷⁴ Не буди учудване и фактът, че през 1946 г. епископите на католическата църква в Съединените американски щати включват понятието „достойнство“ в текста на предложената от тях Декларация за правата. Терминът е предложен и от правителството на Уругвай в подробно изложение, посветено на проекторазпоредбите на Хартата на ООН. Кубинската Декларация за правата на човека от 1946 г. гласи, че всяко човешко същество има „право на живот, свобода, лична сигурност и зачитане на човешкото му достойнство“.⁷⁵ В Хартата за социални права от 1946 г. Георгий (Жорж) Гурвич се позовава на необходимостта обществото да защити „свободата и човешкото достойнство“.⁷⁶ В преамбюла на проекта на Международната харта за правата от 1946 г. на Американската федерация по труда се посочва, че „динамичният мотив на едно истински демократично общество е изграждането и укрепването на ценността и достойнството на всеки човек...“, а чл. 1 на същия документ провъзгласява, че „[в]сяко човешко същество – независимо от своята раса, цвят, вероизповедание, пол или гражданство – има право да търси своето призвание и духовно развитие в условия на свобода и достойнство“.⁷⁷ Дори преамбюлът на предложението от Великобритания проект на декларация за правата от 1947 г. съдържа препратка към „основните човешки права и... достойнството и ценността на човешкия индивид“.⁷⁸ Предложените от Съединените американски щати през 1947 г. проекторазпоредби на конвенция за правата на човека съдържат разпоредба, съгласно която „подлагането на лице на мъчение или на жестоко или нечовешко наказание или на жестоко или нечовешко унижение е забранено“.⁷⁹

На регионално ниво понятието „достойнство“ е включено в Американската декларация за правата и задълженията на човека – първия международен акт за човешките права с общ характер, който предшества Всеобщата декларация за правата на човека (ВДПЧ) с повече от шест месеца.⁸⁰ Преамбюлът ѝ гласи следното: „[В]сички хора

⁷³ Декларацията от Дижон, 1936, превод в H.G. Wells, *The Rights of Man or What Are We Fighting For?* (1940). Благодарен съм на Брайън Симпсън за това, че ми предостави много от препратките в следващия параграф.

⁷⁴ Dicke, 'The Founding Function of Human Dignity in the Universal Declaration of Human Rights' in Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 111, 113.

⁷⁵ E/HR/1, 22 апр. 1946 г. Оригиналът е на испански език.

⁷⁶ G. Gurvitch, *The Bill of Social Rights* (1946), чл. 1.

⁷⁷ Американска федерация по труда, E/CT.2/2, 20 август 1946 г.

⁷⁸ ООН, Годишник на ООН за правата на човека за 1947 г. (1949), 488.

⁷⁹ Проекторазпоредби, предложени от САЩ за Конвенция за правата на човека (ноември 1947), E/CN.4/37.

⁸⁰ Тя е приета от народите на двете Америки на 9-та Международна конференция на американските държави в Богота, Колумбия, през април 1948 г. На същото събитие е приета Хартата на Организацията на американските държави, с което се създава ОАД.

са родени свободни и равни по достойнство и права, като, бидейки надарени от природата с разум и съзнание, те следва да се държат един към друг като братя“. Първа глава съдържа каталог на правата, а втора – списък на съответстващите им задължения. Достойнството изиграва важна роля и в двете. Както е обяснено в преамбюла: „изпълнението на задълженията от всяко лице е предварително условие за правата на всички. Правата и задълженията са взаимно свързани във всяка социална и политическа дейност на човека. Ако правата въздигат индивидуалната свобода, то задълженията са израз на достойнството на тази свобода“. В глава VII на Учредителния акт на Организацията на американските държави се подчертава важноста на достойнството като основа за социално законодателство. Член 1 от Хартата за правата на движението за обединение на Европа от май 1948 г., когато проектът на Всеобщата декларация за правата на човека на ООН вече е наличен, гласи: „[в]сички хора се раждат свободни и равни по достойнство“, ⁸¹ а чл. 29 прогласява, че „всеки има право на своето достойнство и здраве, които следва да се опазват чрез гарантиране на хранителен режим, облекло, жилище и медицински изисквания, отговарящи на стандарта на ресурсите, с които разполага Европейският съюз за задоволяване на жизнените потребности“.

В. Правата на човека в Хартата на ООН и Всеобщата декларация за правата на човека

Вдъхновението за последващото ползване на понятието „достойнство“ в международните и регионални текстове за човешките права в значителна степен е почерпено от употребата на това понятие във Всеобщата декларация за правата на човека. В преамбюла то се споменава два пъти: „Като взе предвид, че признаването на достойнството, присъщо на всички членове на човешкия род, на техните равни и неотменими права представлява основа на свободата, справедливостта и мира в света...“, и малко по-долу: „Като взе предвид, че народите на Обединените нации потвърдиха в Хартата своята вяра в основните права на човека, в достойнството и стойността на човешката личност, в равноправието на мъжете и жените, и обявиха своята решимост да насърчават обществения напредък и по-доброто жизнено равнище при по-голяма свобода“. Тази тема е подета в чл. 1, който гласи: „[В]сички хора се раждат свободни по достойнство и права. Те са надарени с разум и съвест и следва да се отнасят помежду си в дух на братство“. В останалата част на текста откриваме няколко по-специфични употреби на понятието. Член 22 относно правото на социално подпомагане гласи: „Всеки човек, като член на обществото, има право на социална сигурност и на осъществяване – чрез национални усилия и международно сътрудничество и в съответствие с устройството и ресурсите на съответната държава – на икономическите, социалните и културни права, необходими за неговото достойнство и за свободното развитие на неговата личност“. В контекста на правото на труд чл. 23, ал. 3 гласи: „Всеки човек, който се труди, има право на справедливо и задоволително възнаграждение, което да осигури на него и неговото семейство съществуване, съответстващо на човешкото достойнство, и допълнено, ако това е необходимо, с други средства за социална закрила“.

Г. Понятието „човешко достойнство“ в текстове на международното хуманитарно право

---

⁸¹ Харта за правата на Европейското движение, 4 май 1948 г.

Като изключим някои откъслечни препратки към достойнството от XIX век в национални разпоредби, свързани с отношението към затворници⁸², и в разпоредба от проект за международен договор преди Втората световна война относно третирането на цивилното население,⁸³ основният тласък за употребата на понятието „достойнство“ в областта на международното хуманитарно право се забелязва след Втората световна война при съставянето на Женевските конвенции. От самото начало значимостта на достойнството като основа на възприетия подход е несъмнена. Международният комитет на Червения кръст предлага на събралите се в Женева сили текст за преамбюл, който е следвало да бъде идентичен в четирите конвенции: „[з]ачитането на личността и човешкото достойнство представлява универсален принцип, който има задължителен характер, дори без да са налице гаранции, произтичащи от договор. Този принцип изисква по време на война на лицата, които не участват пряко във военните действия, и тези, които са сложили оръжие поради болест, нараняване, плен или по друга причина, да се отдава дължимото уважение и защита от последиците на войната и на страдащите сред тях да се осигури грижа и подкрепа без дискриминация, основаваща се на раса, националност, религия, политически възгледи или друго основание...”⁸⁴. В окончателно приетия текст на Конвенциите понятието „достойнство“ е включено по най-открояващ се начин в общия чл. 3, който *inter alia* забранява „посегателствата над личното достойнство, и по-специално унижителното и оскърбителното третиране”.⁸⁵ Подобни действия „са и ще останат забранени по всяко време и навсякъде” по отношение на лицата, обект на защита от Конвенциите.

Впоследствие Допълнителният протокол към Женевските конвенции относно защитата на жертвите на международни въоръжени конфликти (Протокол I) в чл. 75 („Основни гаранции“) забранява „поруговане на личното достойнство, и по-специално унижително и оскърбително третиране, принуждаване към проституиране, както и всяка форма на непристойно посегателство“.⁸⁶ Член 85 предвижда, че определени актове „се считат за тежки нарушения на този Протокол, когато са извършени умишлено и в нарушение на Конвенциите или на този Протокол“, включително „с) прилагане практиката на апартейд и на други нехуманни и оскърбителни действия, представляващи посегателство над личното достойнство на основата на расова дискриминация“.⁸⁷ Член 4 от Допълнителен протокол II забранява „е) поругаване на личното достойнство, и по-специално унижително и оскърбително третиране, изнасилване, принуждаване към проституиране и всяка друга форма на непристойно посегателство“.⁸⁸ Оттогава статутите на международните *ad hoc* наказателни трибунали и Римският статут, учредяващ Международния наказателен съд,

---

⁸² „Инструкции за управлението на войските на Съединените американски щати в областта“ (Lieber Code), 24 април 1863 г., чл. 75.

⁸³ Първоначален проект на Конвенция, приета в Монако (санитарни градове и населени места), 27 юли 1934, чл. 3.

⁸⁴ Вж. „Бележки и предложения, предоставени от Международния комитет на Червения кръст“, Документ за разглеждане от правителствата, поканени от Швейцарския федерален съвет да присъстват на дипломатическата конференция в Женева“ (21 април 1949 г.) (февр. 1949), с. 8.

⁸⁵ Женевска конвенция (Трета) относно третирането на военнопленниците от 12 август 1949 г., чл. 3.

⁸⁶ Допълнителен Протокол към Женевските конвенции от 12 август 1949 г. относно защитата на жертвите на международни въоръжени конфликти (Протокол I), 8 юни 1977 г.

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ Допълнителен Протокол към Женевските конвенции от 12 август 1949 г. относно защитата на жертвите на въоръжени конфликти с немеждународен характер (Протокол II), 8 юни 1977.

включват подобни препратки към „поругане на личното достойнство“.⁸⁹

Д. Понятието „достойнство“ и международните актове за правата на човека след 1940 година

След като през 40-те години на миналия век се наблюдава сравнително значително увеличаване на случаите, в които понятието „достойнство“ се употребява в международноправния контекст на човешките права, присъствието на това понятие в нови инструменти на международното право в сферата на правата на човека и в хуманитарно право става обичайно. На международно ниво понятието „достойнство“ вече се включва редовно в харти на човешки права както от универсален, така и от регионален характер. Като се има предвид ролята, която това понятие изиграва в аболиционистките политики, не е изненадващо, че преамбюлът на Допълнителната конвенция за премахване на робството от 1956 г. препраща към изразеното от държавите членки в Хартата на ООН потвърждение за вярата „в достойнството и ценността на човешката личност“.⁹⁰ С оглед значението, което се придава на „достойнството на труда“ при разрастването на движението на синдикалните организации, не е изненадващо също, че понятието „достойнство“ фигурира периодично в преамбюлите на няколко конвенции на Международната организация на труда (МОТ), макар и без ясно дефинирано съдържание.⁹¹ Три от основополагащите международни конвенции за човешки права, подписани и ратифицирани пред 60-те години на миналия век, потвърждават, че достойнството ще продължи да играе значителна роля в текстовете, посветени на правата на човека. Международните пактове за граждански и политически права; за икономически, социални и културни права, както и за премахване на расовата дискриминация, включват понятието „достойнство“ както в своите преамбюли⁹², така и в текстовете на няколко разпоредби, свързани с третирането на лица, лишени от свобода⁹³ и с правото на образование.⁹⁴ Този модел на позоваване на достойнството в преамбюли на важни международни текстове за правата на човека продължава да се прилага и е отразен в преамбюлите на международните конвенции по отношение на

---

⁸⁹ Вж. например Споразумението за Съда в Сиера и Статута на съда, 16 януари 2002 г., чл. 3, който забранява „посегателства над личното достойнство и по-специално унижително и оскърбително отношение, изнасилване, насилствена проституция и всякакви форми на непристойни действия“; Статут на Международния наказателен трибунал за съдебно преследване на лица, отговорни за извършването на геноцид и други сериозни нарушения на международното хуманитарно право, извършени на територията на Руанда и граждани на Руанда, отговорни за геноцид и други подобни нарушения, извършени на територията на съседни държави между 1 януари 1994 г. и 31 декември 1994 г., чл. 4; Римски статут на Международния наказателен съд, 17 юли 1998 г., чл. 8, който забранява „посегателство над личното достойнство, по-специално оскърбително и унижително отнасяне“.

⁹⁰ Допълнителна конвенция за премахване на робството, търговията с роби и институциите и обичаите, сходни с робството 1956, 226 UNTS 3, Преамбюл.

⁹¹ Конвенция № 156 на МОТ относно равенството на възможностите и еднаквото отношение към работниците и служителите от двата пола: работници и служители със семейни задължения, 1981 г.; Конвенция № 22 относно политики за заетост, 1964 г.; Конвенция № 111 относно дискриминацията в областта на труда и професиите, 1958 г.; Конвенция № 107 за защита и интерграция на коренното и племенно и полуплеменно население, 1957 г.; Конвенция № 104 за отмяна на наказателните санкции за нарушаване на трудов договор от чуждестранни работници, 1955 г.

⁹² Международна конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация OC Res 2106 (XX), Анекс, 20 UN OАOC изм. (№ 14) 47, UN Doc A/6014 (1966), 660 UNTS 195, Преамбюл; МПИСКП, бел. 5, Преамбюл; МПГПП, бел. 5, Преамбюл.

⁹³ Пак там, чл. 10.

⁹⁴ МПИСКП, бел. 5, чл. 13.

дискриминацията срещу жените (1979 г.)⁹⁵ и предотвратяване на изтезанията (1984 г.)⁹⁶

До 1986 г. понятието „достойнство“ става толкова важно за разбиранята на ООН за правата на човека, че Общото събрание на ООН предвижда в своите насоки за създаването на нови инструменти за човешки права, че тези инструменти следва да бъдат „от фундаментален характер и да произтичат от присъщите достойнство и ценност на човешката личност“⁹⁷. Не е изненадващо, че оттогава всички най-важни конвенции в областта на правата на детето (1989 г.)⁹⁸, правата на работниците мигранти (1990 г.)⁹⁹, защита от насилствено изчезване¹⁰⁰ и правата на хората с увреждания (2007 г.)¹⁰¹ включват препратки към достойнството, изтъквайки централното му място сред човешките права като цяло и (често) важността му за конкретни права в тези конвенции. Освен това понятието „достойнство“ е включено и в преамбюли на международни инструменти в други, по-специфични области – от тези, свързани с правото на храна¹⁰², до тези, посветени на смъртното наказание¹⁰³.

Друг важен фактор, насърчил употребата на човешкото достойнство в международната сфера, е приемането на понятието „достойнство“ като централен организационен принцип на Световната конференция по правата на човека във Виена през 1993 г. Декларацията и програмата за действие приемат достойнството като основополагащо не само за правата на човека като цяло,¹⁰⁴ но приемат и концепцията за достойнството в свои разпоредби, свързани с конкретни области на човешките права, като например отношението към коренното население,¹⁰⁵ забраната на изтезанията,¹⁰⁶ забраната на насилието и тормоза, основани на пол,¹⁰⁷ премахването на крайната бедност¹⁰⁸ и биомедицинска етика.¹⁰⁹ Все по-често ролята на достойнството не се ограничава до преамбюла на международни актове за правата на човека, а навлиза в текстовете на конкретни техни разпоредби. Обхватът на препратките към достойнството

⁹⁵ Конвенция за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените, GA Res 34/180, 34 ООН ОАОС доп. (№ 46), at 193, UN Doc A/34/46, Преамбюл.

⁹⁶ Конвенция против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание, OC Res 39/46, анекс, 39 UN ОАОС доп. (№ 51), 197, UN Doc A/39/51 (1984), Преамбюл.

⁹⁷ GA Res. 41/120, 4 дек. 1986, цитирано от A. Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (2006), 538.

⁹⁸ Конвенция за правата на детето, GA Res 44/25, анекс, 44 ООН ОАОС доп. (№ 49), at 167, UN Doc A/44/49 (1989), Преамбюл.

⁹⁹ Международна конвенция за защита правата на всички работници-мигранти и членовете на техните семейства, OC Res 45/158, анекс, 45 ООН ОАОС доп. (№ 49А), 262, UN Doc A/45/49 (1990), чл. 17 and 70.

¹⁰⁰ Международна конвенция за защита на всички лица срещу насилствено изчезване, E/CN.4/2005/WG.22/WP.1/Rev.4 (2005), чл. 19.

¹⁰¹ Конвенция на ООН за правата на хората с увреждания, OC Res A/61/611 (2006), Преамбюл, чл. 3, 8, 16, 24, and 25.

¹⁰² В Преамбюла към Споразумението, което създава Международния фонд за селскостопанско развитие от 1977 г., TIAS 8765, 1059 UNTS 191, се приема, че „продължаващият световен проблем относно изхранването засяга голяма част от населението на развиващите се страни и застрашава най-основните принципи и ценности, свързани с правото на живот и човешкото достойнство“.

¹⁰³ Втори факултативен протокол към МПГПП относно премахването на смъртното наказание, GA Res 44/128, анекс, 44 ООН ОАОС доп. (№ 49), at 207, UN Doc A/44/49 (1989), Преамбюл.

¹⁰⁴ Виенска декларация и програмата за действие, Световна конференция за правата на човека, Виена, 14-25 юни 1993 г., UN Doc A/CONF.157/24 (Част 1), 20 (1993), Преамбюл.

¹⁰⁵ Пак там, чл. 20.

¹⁰⁶ Пак там, чл. 55.

¹⁰⁷ Пак там, чл. 18.

¹⁰⁸ Пак там, чл. 25.

¹⁰⁹ Пак там, чл. 11.

се разширява, за да включи не само права, свързани с условията (и третиране по време) на принудителното задържане¹¹⁰ и правото на образование¹¹¹, но и права в наказателния процес¹¹², права за предоставяне на минимални условия за благополучие¹¹³, правото на здраве¹¹⁴, правото на хора с увреждания да бъдат третирани като автономни личности¹¹⁵, правото на децата да се отнасят към тях с достойнство след малтретиране¹¹⁶, правото на добро име¹¹⁷, правата на коренните населения¹¹⁸, правата за осъществяване на контрол върху достъпа и използването на лични данни¹¹⁹ и провеждането на биомедицински експерименти.¹²⁰

Е. Понятието „достойнство“ в текстове с регионален обхват и значение

Употребата на понятието „достойнство“ не се ограничава само до международни текстове относно човешките права. Във все по-голяма степен то става неотменна част от текстовете на инструменти за правата на човека с регионално значение. Достойнството заема централно място в преамбюлите на основните интерамерикански,¹²¹ арабски,¹²² африкански,¹²³ и (някои) европейски¹²⁴ инструменти за правата на човека, което, изглежда, разкрива забележителна степен на сближаване по отношение на

¹¹⁰ Международна конвенция за защита правата на всички работници-мигранти и членовете на техните семейства, бел. 99, чл. 17.

¹¹¹ Конвенция за правата на детето, бел. 98, чл. 28; Конвенция за правата на хората с увреждания, бел. 101, чл. 24.

¹¹² Конвенция за правата на детето, бел. 98, чл. 37 и чл. 40.

¹¹³ Международна конвенция за защита правата на всички работници-мигранти и членовете на техните семейства, бел. 99, чл. 70.

¹¹⁴ Конвенция за правата на хората с увреждания, бел. 101, чл. 25.

¹¹⁵ Пак там, чл. 16.

¹¹⁶ Конвенция за правата на детето, бел. 98, чл. 39; Конвенция за правата на хората с увреждания, бел. 101, чл. 3; Конвенция за правата на хората с увреждания, чл. 1 и 3.

¹¹⁷ Пак там, чл. 8; Международна конвенция за защита на всички лица от насилствено изчезване, бел. 100, чл. 24; Конвенция за правата на детето, бел. 98, чл. 23.

¹¹⁸ Конвенция № 107 за защита и интеграция на коренното и племенно и полуплеменно население, 1957 г., бел. 91, чл. 2; Декларацията на ООН за правата на коренното население, приета от ОС Res 61/295 on 13 септ. 2007, чл. 15 и чл. 43.

¹¹⁹ Конвенция № 185 относно документите за самоличността на моряците (ревизирана), 2003, пар. 8; Международна конвенция за защита на всички лица от насилствено изчезване, бел. 100, чл. 19.

¹²⁰ Универсалната декларация за човешкия геном и човешките права, приета от ЮНЕСКО 1997 г., ОС на ООН Res A/RES/53/152, 9 дек. 1998 г., предоставя основна роля на идеята за човешкото достойнство: Преамбюл, чл. 1, 2, 6, 10, 11, 12, 15, 21 и 24.

¹²¹ Междумериканска конвенция за предотвратяване, наказание и премахване на насилието срещу жени „Конвенция от Белем до Пара“, 33 ILM (1994) 1534, Преамбюл; Междумериканска конвенция за предотвратяване и наказание на изтезанията, ОАД дог. № 67, 25 ILM (1992) 519, Преамбюл; Американската декларация за правата и задълженията на човека, ОАД Res XXX (1948), Американска конвенция за правата на човека, ОАД дог. No. 36, 1144 UNTS 123, Преамбюл, чл. 6 и 11.

¹²² Лига на арабските държави, ревизирана Арабска харта за правата на човека, 22 май 2004 г., 12 Int'l Human Rights Rep (2005) 893: „основана на вярата на арабския народ в достойнството на човека, който Бог е въздигнал още от началото на Сътворението и във факта, че арабската родина е люлката на религии и цивилизации, чиито възвишени човешки ценности утвърждават правото на човека на достоен живот, основан на свободата, справедливостта и равенството“.

¹²³ Проект на протокол към Африканската харта за правата на човека и народите във връзка с правата на жените в Африка, 2000, преиздаден в 1 African Human Rights LJ (2001) 40, чл. 3; Африканска харта за правата на човека и народите, 1981, 21 ILM (1982) 58, Преамбюл; Протокол към Африканската харта за правата на човека за учредяването на африкански съд за правата на човека и народите, 1998, ОАУ док. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PROT/III, Преамбюл.

¹²⁴ Протокол 13 към Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, Съвет на Европа, CETS № 184, Преамбюл.

достойнството като централен организационен принцип. Въпреки че не е включено в текста на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧОС),¹²⁵ то присъства на видно място в няколко по-късно приети конвенции на Съвета на Европа и най-вече в ревизираната Европейска социална харта¹²⁶ и Конвенцията за правата на човека и биомедицината.¹²⁷ Целта на последната конвенция е да защити достойнството и идентичността на всяко човешко същество и да гарантира еднакво за всички зачитане на целостта (интегритета) им и други права и основни свободи във връзка с прилагане на достиженията на биологията и медицината. Тя защитава достойнството на всички, включително и на неродените, и главната ѝ цел е да гарантира, че няма да бъдат извършвани научни изследвания или интервенции, които биха застрашили зачитането на правото на достойнство и идентичността на човешкото същество. Не е изненадващо, че достойнството заема важно място и в Хартата на основните права на Европейския съюз.¹²⁸

Употребата на понятието „достойнство“ в конкретни разпоредби от конвенциите разкрива забележителна степен на съгласуваност между регионалните инструменти за правата на човека, от една страна, и между тези инструменти и универсалните международните актове, разгледани в предишната част, от друга страна. Така откриваме, че понятието „достойнство“ се употребява в конкретни разпоредби, свързани с робството и принудителния труд¹²⁹, с хората с увреждания¹³⁰, с отношението към деца¹³¹, с тормоза¹³², с третирането на лишени от свобода лица¹³³, със защитата от мъчения¹³⁴,

---

¹²⁵ ЕКПЧОС, 213 UNTS 222.

¹²⁶ Европейска социална харта (ревизирана), ETS No. 163 (1996), Преамбюл, чл. 26.

¹²⁷ Конвенция за правата на човека и биомедицината, CETS № 164 (1997), Преамбюл, чл. 1.

¹²⁸ Харта на основните права на Европейския съюз (2000/С 364/01), ОJ (2000) С 364/1, Преамбюл, чл. 1, 25 и 31.

¹²⁹ Африканска харта за правата на човека и народите, бел. 123, чл. 5; Американска конвенция за правата на човека, бел. 121, чл. 6.

¹³⁰ Африканска харта за правата и благополучието на детето, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990), чл. 13; Ревизирана Арабска харта за правата на човека, преизд. в 12 Int'l Human Rights Rep (2005) 893, чл. 40.

¹³¹ Африканска харта за правата и благополучието на детето, бел. 130, чл. 20 and 21; Ревизирана Арабска харта за правата на човека, бел. 130, чл. 17 и 33.

¹³² Забраната за сексуален тормоз на Европейската общност се основава главно на необходимостта от насърчаване на достойнството на индивида на работното място. Директива 2000/43/ЕО от 29 юни 2000 г. относно прилагане на принципа на равно третиране на лица без разлика на раса или етнически произход, ОJ (2000) L 180/22, чл. 3; Директива 2000/78/ЕО на Съвета от 27 ноември 2000 година за създаване на основна рамка за равно третиране в областта на заетостта и професиите, ОJ (2001) L 303/16, чл. 3; Директива 2006/54/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 5 юли 2006 г. за прилагането на принципа на равните възможности и равното третиране на мъжете и жените в областта на заетостта и професиите (преработена), ОJ (2006) L 204/23, чл. 2; Директива 2004/113/ЕО на Съвета от 13 декември 2004 година за прилагане на принципа на равно третиране на мъжете и жените по отношение на достъпа и предоставянето на стоки и услуги, ОJ (2004) L 373/37, чл. 2. Вж. Friedman and Whitman, 'The European Transformation of Harassment Law: Discrimination Versus Dignity', 9 Columbia J European L (2003) 241.

¹³³ Американска конвенция за правата на човека, бел. 121, чл. 5; Африканска харта за правата и благополучието на детето, бел. 130, чл. 17; Ревизирана Арабска харта за правата на човека, бел. 130, чл. 20.

¹³⁴ Декларация за човешките права в исляма от Кайро, 1990, ООН ОАОС, Световна конференция за правата на човека, 4-та сесия, Част 5 от дневния ред, док. на ООН А/CONF.157/PC/62/Add.18 (1993), чл. 20.

с образованието¹³⁵, насилствените изчезвания¹³⁶, насилието срещу жени¹³⁷ и биомедицинските изследвания¹³⁸.

Ж. Понятието „достойнство“ в съвременни конституционни текстове на отделни държави

Несъмнено посочените по-горе международни и регионални текстове са един от източниците, оказали най-голямо въздействие върху последващото включване на човешкото достойнство в текстовете на редица национални конституции. Включването на човешкото достойнство в Хартата и Всеобщата декларация става по същото време, когато то се включва в други регионални инструменти за правата на човека и национални конституции. Изглежда, че по това време концепцията за достойнството сякаш е „инжектирана“ в целия свят. Затова процесът по идентифициране на това как са си влияли конкретните актове помежду си е до известна степен безсмислено начинание, тъй като концепцията е дотолкова в политическия, така да се каже, „етер“, че е била склонна да се появява навсякъде. Импулсът за включване на понятието „достойнство“ несъмнено е бил най-силен в тези кръгове, които са повлияни от католическата или социалистическа идеология. Вероятно най-осезаем импулсът е бил в средите, повлияни и от двете.

Що се отнася до конституционните права в европейските държави – след 1940 г. има два периода, по време на които понятието „достойнство“ излиза на преден план. С падането на диктатурите в Гърция, Испания и Португалия през седемдесетте години на 20-ти век понятието „достойнство“ се включва в новите демократични конституции.¹³⁹ В това отношение най-осезаем е процесът през 90-те години на миналия век след падането на Берлинската стена и прехода към демокрация в Централна и Източна Европа. Желанието да се изработят нови национални конституции, които да включат правата на човека, поражда дискусии относно това кои от съществуващите конституции могат да послужат като подходящ модел за реципиране. В повечето случаи основно влияние при изготвянето на тези конституции оказва германската конституция и нейното тълкуване от Конституционния съд на Германия, което обяснява степента, до която достойнството също е включено в тези нови инструменти.¹⁴⁰ Германското влияние

¹³⁵ Допълнителен Протокол към Американската конвенция за правата на човека в сферата на икономическите, социалните и културните права, OAS Treaty Series № 69 (1988), чл. 13; Африканска харта за правата и благополучието на детето, бел. 130, чл. 11.

¹³⁶ Междумериканска конвенция за насилствено изчезване на лица, 33 ILM (1994) 1429, Преамбюл.

¹³⁷ Междумериканска конвенция за предотвратяване, наказание и премахване на насилието срещу жени, бел. 121, чл. 4 и 8.

¹³⁸ Конвенция за защита на правата на човека и достойнството на човека във връзка с прилагането на постиженията на биологията и медицината: Конвенция за правата на човека и биомедицината, Съвет на Европа CETS № 164 (1997), Преамбюл, чл. 1; Допълнителен протокол към Конвенцията за правата на човека и биомедицината относно биомедицинските изследвания, Съвет на Европа CETS № 195 (2004), Преамбюл, чл. 1.

¹³⁹ Конституция на Гръцката република, 9 юни 1975, чл. 7; Конституция на Кралство Испания, 27 дек. 1978 г., чл. 10; Конституция на Република Португалия, 2 април 1976 г., чл. 1, 26 и 59.

¹⁴⁰ Конституция на Република Унгария, Акт XX от 1949 г., изм., чл. 54; Конституция на Чешката република (Конституционен акт № 1/1993 от 16 декември 1992 г.), Преамбюл; Харта на основните права и основните свободи (Резолюция на Президиума на Чешкия национален съвет от 16 дек. 1992 г., Акт № 2/1992); Конституция на Република Естония, 28 юни 1992 г., чл. 10; Конституция на Република Литва, 25 окт. 1992 г., чл. 21; Конституция на Република Полша, 2 април 1997 г., Преамбюл, чл. 30 и 41; Конституция на Република Словения, 23 декември 1991 г., чл. 21 и 34; Конституция на Република Словакия, 1 септ. 1992 г., чл. 12 и 19.

обаче не се ограничава до Централна и Източна Европа, а играе важна роля в изготвянето и на новата конституция на Южноафриканската република след апартейда, която носи със себе си и поставянето на достойнството на централно място.¹⁴¹ Германското влияние се забелязва и в изготвянето на Основния закон на Израел за човешкото достойнство, който е трябвало да послужи като основа за закон за правата.¹⁴²

3. Различия в употребата на понятието „достойнство“ в текстовете за правата на човека

Както обаче може да се очаква от различните видове подходи, които се наблюдават в историческото развитие на идеята за достойнство, има някои съществени различия в употребата на това понятие в текстовете относно правата на човека. Поплуралистичен и по-културно относим към смисъла на човешкото достойнство подход може да бъде идентифициран чрез кратък преглед на някои от разликите в употребата на понятието „достойнство“ между регионалните текстове, както и между регионалните и международните текстове. Съществуват значителни различия, свързани със степента, в която достойнството следва да се разглежда като отнасящо се до национално освобождение и самоопределение,¹⁴³ като подходящо ограничение на свободата на словото,¹⁴⁴ като полагане на основа за защита на честта и доброто име,¹⁴⁵ като установяващо индивидуални задължения, както и права на общността,¹⁴⁶ като изискващо гарантирането на социално-икономически права като цяло (или конкретни социално-икономически права като трудовите права или правото на собственост),¹⁴⁷

¹⁴¹ Конституция на Южноафриканската република (108 от 1996), sections 1, 7, 10, 35, 36, 39, 165, 181, 196, и sched 2.

¹⁴² (Израел) Основен закон: човешко достойнство и свобода (17 март 1992 г., изменен 9 март 1994 г.).

¹⁴³ Ревизирана Арабска харта за правата на човека, бел. 122, чл. 2(3): „[в]сички форми на расизъм, ционизъм и чужда окупация и господство представляват препятствие пред човешкото достойнство и главна пречка за упражняване на основните права на хората; всички практики от този род трябва да бъдат порицани и следва да се положат усилия за отстраняването им“.

¹⁴⁴ Декларацията за човешките права в исляма от Кайро, бел. 134, чл. 22: „Информацията е от жизнена необходимост за обществото. Тя не може да се използва, нито с нея може да се злоупотребява по начин, който може да наруши неприкосновеността и достойнството на пророците, да подкопае моралните и етични ценности или да доведе до разпад, корупция или вреда на обществото или да отслаби неговата вяра“.

¹⁴⁵ Американска конвенция за правата на човека, бел. 121, чл. 11(1): „Всеки има право неговата чест да бъде зачетена и неговото достойнство да бъде признато“.

¹⁴⁶ Протоколът за изменение на Устава на Организацията на американските държави (Протокол от Буенос Айрес), OAS Treaty Series No. 1-A, предвижда в чл. 43(а), че „всички човешки същества, без разлика на раса, пол, националност, вероизповедание или социално положение имат право на материално благосъстояние и духовно развитие при условия на свобода, достойнство, равенство на възможностите и икономическата сигурност“. Член 43(б) предвижда, че „работата е право и социална мисия, тя дава достойнство на този, който я изпълнява...“. Американската декларация за правата и задълженията на човека, бел. 121, Преамбюл, предвижда: „изпълнението на задължението от всяко лице е предпоставка за правата на всички. Правата и задълженията са взаимосвързани във всяка социална и политическа дейност на човека. Докато правата утвърждават индивидуалната свобода, задълженията изразяват достойнството на свободата“.

¹⁴⁷ Пак там, чл. 23: „[в]секи човек има право на такава частна собственост, която отговаря на основните нужди на един благоприличен живот и спомага за поддържане на достойнството на личността и на дома“; Европейската социална харта (ревизирана), бел. 126, чл. 26 предвижда: „[с] цел да се осигури ефективното упражняване на правото на всички работници на защита на тяхното достойнство на работното място страните се задължават в консултации с организациите на работодателите и на работниците: 1. да насърчават... предотвратяването на сексуален тормоз на работното място или във връзка с работата и да предприемат всички необходими мерки за защита на работещите от такова поведение. Преамбюлът предвижда: „Страните приемат като цел на своята политика, към която се стремят чрез всички подходящи

като играещо роля в контекста на правата на жените¹⁴⁸ и относимо към свободата на религията.¹⁴⁹

От тези различия произтича изводът, че някои юрисдикции употребяват понятието „достойнство“ като основа за (или друг начин за изразяване на) всестранна морална гледна точка, „цялостен морален светоглед“, който изглежда отчетливо различен в различните региони.¹⁵⁰ Говоренето за човешко достойнство в този смисъл представлява „стенографско“ обобщаване на това как е или как следва да бъде уреден един сложен, многостранен набор от взаимоотношения, включващи човека: взаимоотношенията между човек и човек, човек и Бог, човека и животните, човека и природата, човека и вселената. Класическите примери за тази употреба на понятието могат да бъдат открити в католическата и ислямската доктрина. От правна гледна точка тази употреба може да бъде забелязана в някои от по-общите препратки към достойнството в няколко конституционни текста – най-вече тези, чието изготвяне е повлияно в най-голяма степен от католическото социално учение през двайсетте и трийсетте години на миналия век, като например Конституцията на Ирландия от 1937 г.¹⁵¹ и произтичащите от арабския свят текстове относно правата на човека.¹⁵² Друго, което излиза на повърхността след анализ на тези текстове, са отчетливите различия в начините, по които човешкото достойнство е било включено в позитивното право. В много от актовете на достойнството е отделено място в преамбюла, докато в други това понятие се използва, за да разясни определени права. В някои актове то е посочено като основополагащо в някакъв смисъл, в други – не. В някои актове човешкото достойнство е право само по себе си (а в някои системи особено привилегировано право), докато в други юрисдикции е общ принцип.

средства от национален и международен характер, постигането на условия, в които следните права и принципи могат да бъдат ефективно реализирани... 26. Всички работници имат право на достойнство на работното място“. Вж. също Допълнителен протокол към Американската конвенция за правата на човека в сферата на икономическите, социалните и културните права, OAS Treaty Series № 69 (1998), Преамбюл.¹⁴⁸ Декларацията за човешките права в исляма от Кайро, бел. 134, чл. 6(a): „Жената е равнопоставена на мъжа по отношение на човешкото достойнство и има свои права, от които да се ползва, както и задължения, които да изпълнява, и има своя собствена гражданска идентичност и финансова независимост, както и правото да запази своето име и родословие. (б) Съпругът е отговорен за издръжката и благосъстоянието на семейството“. Ревизираната Арабска харта за правата на човека, бел. 130, чл. 3(3) предвижда: „Мъжете и жените са равни по отношение на човешкото достойнство, правата и задълженията в рамките на положителната дискриминация, установена в полза на жените от ислямския шерият, в другите божествени закони и в съответните закони и нормативни актове. Съобразно с това всяка присъединила се държава се ангажира да предприеме всички необходими мерки, за да гарантира равни възможности и ефективно равенство между мъжете и жените по отношение на упражняването на всички права, предвидени в настоящата Харта“.

¹⁴⁹ Декларацията за човешките права в исляма от Кайро, бел. 134, чл. 1(a): [в]сички човешки същества образуват едно семейство, чийто членове са обединени от тяхната подчиненост на Аллах и произход от Адам. Всички хора са равни по отношение на основното човешко достойнство и основни задължения и отговорности, без всякаква дискриминация на основата на раса, цвят на кожата, език, вероизповедание, пол, религия, политическа принадлежност, социален статус или други съображения. Истинската религия е гаранция за подчертаването на това достойнство по пътя към достойнството на личността“.

¹⁵⁰ Shultziner, 'Human Dignity – Function and Meanings', 3(3) Global Jurist Topics (2003) 5, бел. там 24.

¹⁵¹ Конституция на Ирландия (1937), Преамбюл: „[в] името на Пресветата Троица, от която е цялата власт и пред която, като наша крайна цел, всички действия както на хората, така и на държавите трябва да бъдат отчетени... Смирено съзнавайки всичките си задължения към нашия Господ Бог, Исус Христос... И стремейки се да насърчаваме общото благо при надлежно спазване на принципите на благоразумие, правосъдие и благотворителност, така че достойнството и свободата на индивида да са гарантирани“.

¹⁵² Вж. бел. 122, 130 и 134.

3. Откриване на консенсус на припокриването: установяване на минимален набор от основни характеристики на човешкото достойнство

На този етап е необходимо да се отдалечим от детайлите. Несъмнено концепцията за достойнство се е превърнала в основен организационен принцип на идеята за всеобщите човешки права, макар и с интересни различия между юрисдикциите и с наличието на няколко различни направления на метафизичното и философското мислене, подхранващо тези различия. Може ли обаче да се определи общо „ядро“ на идеята за човешкото достойнство, въпреки тези различия?

А. Достойнството като *lorem ipsum*¹⁵³ във Всеобщата декларация за правата на човека и други текстове за правата на човека?

Бихме могли да се опитаме да отговорим на този въпрос по няколко начина. За тази цел ще е полезно кратко отклонение за историята по изготвянето на Харта на ООН и Всеобщата декларация. Ранното включването на човешкото достойнство в преамбюла на Хартата на ООН е от основно значение за развитието на понятието във Всеобщата декларация. Би било изключително удовлетворяващо, ако можехме да разкажем една добре проучена история за това как терминът е включен в Хартата, но тя е забулена в мистерия, а ние можем само да гадаем кой е източникът на предложението. Автор на голяма част от преамбюла е Ян Кристиан С্মьотс, южноафрикански генерал и бивш член на британския военновременен кабинет. Неговият проект е в основата на преамбюла и включва важната препратка към правата на човека като основополагащ принцип на новите Обединени нации. Този проект обаче не включва изрична препратка към човешкото достойнство.¹⁵⁴ Това понятие се появява едва след допълнителното обсъждане в комисията, но не съм в състояние да определя точния му произход.¹⁵⁵

Всичко, което би могло да се каже без наличието на допълнителни доказателства, е, че по това време понятието „достойнство“ е широко употребявано в средите, изработващи новата глобална структура на ООН, поради което не е изненадващо, че понятието произтича от Комисията по изготвяне. Международната организация на труда е въвела езика на достойнство още през 1944 г. с Филадельфийската декларация, която ефективно подновява целите и задачите на МОТ, създадена през 1919 г. с Версайския договор.¹⁵⁶ Част II на Всеобщата декларация поставя фокуса върху концепцията за достойнството: „Вярвайки, че опитът е доказал напълно истината на твърдението в Устава на Международната организация на труда, че траен мир може да бъде установен само на основата на социална справедливост, Конференцията потвърждава, че: (а)

---

¹⁵³ *Lorem ipsum* е понятие, което се използва за обозначаването на шаблонен (пробен) текст. *Lorem ipsum* няма собствено значение и смисъл, целта му е да запълва определено пространство (в печатарството и тектообработването) и се основава на *De finibus bonorum et malorum* („Крайностите на доброто и злото“) на Цицерон – бел. пр.

¹⁵⁴ R. V. Russell, *A History of the United Nations Charter* (1958), 911-913, въпреки че се позовава на „светостта и най-голямата ценност на човешката личност...“. Вж. също Marshall, ‘Smuts and the Preamble to the UN Charter’, 358 *The Round Table* (2001) 55.

¹⁵⁵ Russel, бел. 153, 916. Първоначалната фраза на С്മьотс се променя на „достойнството и стойността на човешката личност“. Мари Ан Глендън съобщава, че според Чарлз Малик, виден член на Комисията на ООН по правата на човека по онова време, терминът е бил включен по предложение на С്മьотс: M. A. Glendon, *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (2001), с. 144.

¹⁵⁶ Декларация за целите и задачите на Международната организация на труда (Декларацията от Филадельфия), май 1944 г.

всички човешки същества, независимо от тяхната раса, вяра или пол, имат право да преследват своето материално благосъстояние и духовно развитие в условия на свобода и достойнство, на икономическа сигурност и равни възможности...“.¹⁵⁷ Няколко месеца след включването на понятието „достойнство“ в Хартата то изиграва и важна роля в преамбюла на Договора за създаване на Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО).¹⁵⁸

За разлика от недостига на информация относно включването на понятието „достойнство“ в Преамбюла на Хартата на ООН, за инкорпорирането на „човешкото достойнство“ във Всеобщата декларация в известна степен има по-голяма яснота.¹⁵⁹ Отдавна съществува дебат за относителната тежест, която Рене Касен и Джон Хъмфри имат в изработването на декларацията.¹⁶⁰ Според най-задълбочената научна литература мнозина считат, че макар това понякога да не е признавано, ролята на Хъмфри е значително по-важна и че той (ефективно) е изработил първия проект на Декларацията. Макар това да е несъмнено вярно, включването на концепцията за достойнството в текста на Декларацията се дължи не на Хъмфри, а на Касен. Първият проект на Хъмфри не включва позоваване на достойнството. То е включено за първи път от Касен, когато преработва проекта на Хъмфри. Разбира се, включването на понятието „достойнство“ в Декларацията очевидно е последица и от това, че вече е част от преамбюла на Хартата на ООН, но въпреки това то е било дискусивно. Самият Хъмфри например явно смята, че позоваването на достойнството не добавя нищо към проекта му и че включването му в чл. 1 от Декларацията е просто реторика.¹⁶¹ За други обаче това е жизненоважен опит да изразят своето разбиране за основата, на която би могло да се каже, че съществуват правата на човека. Мери Ан Глендън си припомня как, когато южноафриканският представител поставил под въпрос използването на понятието, Елинор Рузвелт заявява, че е включено, „за да се подчертае, че всяко човешко същество е достойно за уважение... то следва да обясни първо на първо защо хората изобщо имат права“.¹⁶² Както видяхме, понятието е включено в окончателния текст на Всеобщата декларация на пет различни места – два пъти в Преамбюла, в чл. 1 и два пъти в членовете за социално-икономически права (чл. 22 и 23).

В по-широк план и извън историята на изготвяне на тези актове може да се види, че към момента на изработване на Хартата на ООН и Всеобщата декларация (а оттогава и в изготвянето на други инструменти за правата на човека) значението на човешкото достойнство е, че то предоставя теоретична основа на движението за човешки права при липсата на друга основа за консенсус. Не бива да забравяме глобалния контекст, в който Всеобщата декларация е изработена. За постигане на успешен резултат е било необходимо да се увещават държави с най-различни идеологически убеждения, че Декларацията е в съответствие с техните разбирания за правата на човека. От какво би следвало да се състои една теория за правата на човека, за да бъде успешна в този контекст? Вероятно би следвало да бъде такава, (i) която осигурява кохерентност на концепцията за правата на човека, така че цялото да е по-голямо от простата сума от

---

¹⁵⁷ Пак там, II.

¹⁵⁸ Устав на Организацията на обединените нации за образование, наука и култура, ЮНЕСКО, приет в Лондон на 16 ноември 1945 г., 3 Bevans 1311.

¹⁵⁹ Подробната история за изготвянето е изложена в Организацията на обединените нации, бел. 78, анекс, 484 ff.

¹⁶⁰ Вж. J. Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent* (2000).

¹⁶¹ J. P. Humphrey, *Human Rights and the United Nations: a Great Adventure* (1984), 44.

¹⁶² Glendon, бел. 155, с. 146.

неговите съставни части, да не е само произволен сбор от отделни несвързани права; (ii) която не произхожда от определен район на земното кълбо, относима е към различни култури, но е чувствителна към отликите; (iii) която отдава значение по-скоро на човека, отколкото на качествата на всеки конкретен човек, но също така го поставя в рамките на общност; (iv) която не зависи от човешки права, произхождащи само от упражняването на държавна власт (не на последно място, защото това, което държавата предоставя, може и да бъде отнето от нея); (v) която не е идеологическа (в смисъл че излиза извън обсега на конкретни конфликти, като например между капитализма и комунизма); (vi) която е хуманистична (в смисъл че не се основава на определена група от религиозни принципи или убеждения, но въпреки това е съвместима с тях) и (vii) която не е ограничена във времето (в смисъл че възплъщава ценности, които не се променят, а в същото време се приспособява към променящите се идеи за това какво представлява човекът).¹⁶³ Подобна теория отдавна е Светият граал на правата на човека.

При изготвянето на Хартата на ООН и Всеобщата декларация е имало достатъчно теории, подкрепящи правата на човека, но нито една от тях сама по себе си не би могла да задоволи нуждата от такъв консенсус, който би позволил да се продължи напред.¹⁶⁴ ЮНЕСКО предоставя значителна роля в опитите за постигане на интелектуален и идеологически консенсус въз основа на правата на човека на философа Жак Маритен, чиято политическа философия (както видяхме) в много голяма степен се основава на католическото социално учение, отреждащо централна роля на достойнството. Стратегията на Маритен обаче не е да се опита да постигне съгласие за нещо толкова схизматично, колкото теоретична основа за правата на човека.¹⁶⁵ Според него, за да се постигне единомислие по отношение на която и да е международна декларация за правата на човека, преговарящите трябва да се концентрират върху въпроса дали може да има общо съгласие за това кои конкретни практики са необходими или трябва да бъдат забранени. Те следва да са споразумеят например, че изтезанията трябва да бъдат забранени, но да не се концентрират върху това, защо са нередни. Да се отиде отвъд простото съгласие за забрана на дадена практика означава въвличане в безкрайни отлагания и в крайна сметка провал.

Изготвилите Хартата на ООН и Всеобщата декларация до голяма степен възприемат тази стратегия. Наличието на теория на правата на човека е необходима отправна точка за предприетото начинание. Понятието „достойнство“ е включено в тази част на всяка дискусия или текст, в която липсата на теория на правата на човека би създавало неудобство. Неговата полезност е да даде възможност на участващите в дебата да вмъкнат своя собствена теория. Всеки може да се съгласи, че човешкото достойнство е от основно значение, но не и защо и как. Както Дорон Шулцинер отбелязва, „[т]ози подход има голямо предимство, защото въздържането от философско решение относно източника и основанието на правата и задълженията проправя пътя за

---

¹⁶³ Weisstub, 'Honor, Dignity, and the Framing of Multiculturalist Values', in Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 263.

¹⁶⁴ Например по време на изготвянето на Всеобщата декларация делегатът на Холандия изразява съжаление, че „божественият произход на човека и съдбата му на безсмъртен не са били споменати в декларацията, а първоизточник на всички тези права е Върховното същество, което възложило голяма отговорност на тези, които претендират тези права. Да се пренебрегне тази връзка, е почти същото, като да се отреже растение от корените му или да се строи къща и да се забрави полагането на основата“.: ООН ОС, Summary Records, 874, цит. от S. R. S. Bedi, *The Development of Human Rights Law by the Judges of the International Court of Justice* (2007), с. 52.

¹⁶⁵ Права на човека: Коментари и интерпретации: Симпозиум, редактиран от ЮНЕСКО (въведение от J. Maritain, 1948), особено стр. 16. За ролята на Maritain, вж. Glendon, бел. 154.

политическо съгласие относно конкретни права и задължения, които трябва да се регламентират и прилагат на практика, без да се заобикалят основни принципи или да се прави компромис с тях. Така различните страни, участващи в даден конститутивен акт, могат да разбират човешкото достойнство като представляващо техния специфичен набор от ценности и светоглед. С други думи, човешкото достойнство се използва като езиков символ, който може да представлява различни перспективи, оправдавайки по този начин конкретно политическо съгласие въз основа на привидно споделено основание¹⁶⁶. Това не означава, че понятието „достойнство“ няма никакво съдържание. За разлика от лингвистиката, където *lorem ipsum* не носи семантична информация, понятието „достойнство“ носи огромно съдържание, но то е различно за различните хора. Както видяхме, в интелектуалния дебат човешкото достойнство е лозунг, използван от единия до другия край на политическия и философския спектър. По времето, когато католическият философ Маритен популяризира концепцията си за човешкото достойнство, Жан Пол Сартр твърди, че истинското човешко достойнство може да бъде постигнато единствено чрез екзистенциализма.¹⁶⁷ Въпреки че очевидно се намират на двата противоположни края на философския спектър, те са единомислещи, че същинската цел е човешкото достойнство.

Б. Консенсус на припокриването: към минимален набор от основни характеристики?

Възможно е обаче да се разпознаят някои „семеини прилики“¹⁶⁸ между тези различни начини за разбиране на човешкото достойнство. Вероятно в тази семеина прилика могат да се видят контурите на основното минимално съдържание на понятието „човешко достойнство“, за което всички, които го използват в исторически контекст, и всички онези, които го включват в текстове за правата на човека, изглеждат съгласни, че това е сърцевината, без значение дали го одобряват или не. Това основно минимално съдържание изглежда притежава поне три елемента.¹⁶⁹ Първият е, че всяко човешко същество притежава вътрешноприсъща стойност само поради факта, че е човек. Вторият е, че тази стойност следва да бъде призната и зачитана от другите и че някои форми на поведение от страна на други лица са в противоречие с необходимостта да се зачита тази вътрешноприсъща стойност или са наложени поради необходимостта тя да се зачита. Първият елемент може да се нарече „онтологично“ изискване; вторият може да се нарече „релационно“ изискване. Това минимално ядро на значението на човешкото достойнство изглежда се потвърждава както от нашата дискусия за историческите корени на достойнството, така и от начина, по който то е включено в разгледаните текстове за правата на човека. Текстовете за правата на човека отиват по-далеч и допълват релационния елемент от минималното ядро, като осигуряват трети елемент по отношение на връзката между държавата и отделния индивид. Според него признаването на присъщото на личността достойнство изисква държавата да се разглежда като съществуваща заради отделния човек, а не обратното (изискване за ограничено държавно влияние). Терминът „минимално ядро“ ще бъде използван в

---

¹⁶⁶ Shultziner, бел. 50, с. 5.

¹⁶⁷ Sartre, 'Existentialism is a Humanism' (1946), в W. Kaufman, *Existentialism: From Dostoevsky to Sartre* (1975), с. 345.

¹⁶⁸ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (прев. G. E. M. Anscombe, 2-ро изд., 1958), 32 (пар. 66 и 67).

¹⁶⁹ Благодарен съм на Джералд Нюман за това прозрение. Вж. 'Human Dignity in United States Constitutional Law', в D. Simon and M. Weiss (eds), *Zur Autonomie des Individuums: Liber Amicorum Spiros Simitis* (2000), 249, 249-250, откъдето произлизат трите елемента.

останалата част от студията, за да опише тези три основни елемента. По-долу ще се установи непълнотата на формулираната по този начин концепция за достойнство, но важноста ѝ не бива да се подценява. Както отбелязва Джералд Нюман, очертана по този начин, концепцията може да се противопостави на политически теории, които в миналото са разполагали със значителна подкрепа, като например „органични теории за национализма, които обезличават индивида, авторитарни политически доктрини, които осъждат човешката природа като опозорена от греха, расистки доктрини за биологичната малоценност и аристократични доктрини за националната йерархия“.¹⁷⁰

Разбира се, тази концепция за човешкото достойнство е формулирана много общо. Дори да приемем тези три изисквания, концепцията за човешкото достойнство съдържа потенциал за много дебати. Въз основа на очертаното дотук може да се каже, че макар да има *идея* за човешкото достойнство „с минимално ядро“, има и няколко различни *концепции* за човешкото достойнство¹⁷¹ и те се различават значително, тъй като изглежда не съществува политически или философски консенсус относно това как се разбира всеки един от трите елемента, изграждащи ядрото. С други думи, те се различават в разбирането си за това в какво се състои вътрешноприсъщата стойност на отделния човек (онтологичното изискване), в разбирането си за това какви форми на поведение са в противоречие с тази стойност (релационното изискване) и в разбирането си за това какви са конкретните последици от приемането на онтологичните и релационни елементи за ролята на държавата спрямо отделния човек, извън основната идея, че индивидът не съществува, за да я има държавата (изискването за ограничено държавно влияние).

4. Откриване на понятието „човешко достойнство“ в съдебния дискурс за правата: отвъд минималното ядро?

Една допълнителна дискусия за смисъла и значението на различните концепции за достойнството би могла до голяма степен да остане ограничена в политическия и философския дебат. Според някои учени това би било за предпочитане.¹⁷² Вместо това тази част на студията ще покаже, че понятието „достойнство“ се използва широко от съда и в тълкуването, и в прилагането на разпоредби, свързани с правата на човека. Поради голямото разнообразие на употребата на понятието из целия „съдебен свят“ тази част не може да претендира за изчерпателност. Вместо това ще бъдат приведени примери на международно, регионално и държавно ниво, за да се онагледят как се употребява това понятие от съда. Ще бъдат представени опити в различни условия да се ангажира всяко от трите изисквания, описани като съставни части на основната концепция за човешкото достойнство. Ще бъде разгледан въпросът доколко може да бъде постигнат консенсус на припокриването (ако това изобщо е възможно), който надхвърля простото приемане на посоченото по-горе ядро. Постигнат ли е напредък в постигането на съдебен консенсус за това как трябва да се разбира основата и последиците от онтологичните, релационните или държавни елементи?

---

¹⁷⁰ Пак там, 250.

¹⁷¹ Благодарен съм на Джеръми Уолдърн за това прозрение. Разликата вероятно произхожда от Gallie, 'Essentially Contested Concepts', 56 Proceedings of the Aristotelian Society (1956) 167. Alexy, A Theory of Constitutional Rights (2nd edn, 2002), с. 233, също прави разлика между „единна концепция и различни концепции за човешкото достойнство“ в дискусията за използването на понятието „човешко достойнство“ в германското конституционно право.

¹⁷² Вж. например Schachter, 'Human Dignity as a Normative Concept', 77 Am Soc Int'l L (1983) 848, с. 853.

Въз основа на този анализ може да се идентифицират няколко разбираня, които използващите езика на достойнството в съдебния контекст изглежда имат. В една от употребите си достойнството се разглежда като предоставящо основата за правата на човека като цяло, т.е. осигурява ключов аргумент за това защо хората следва да имат права и какви могат да бъдат границите на тези права. В този смисъл достойнството е основата за съществуването на правата на човека и този подход има вариации в по-тесен и в по-широк смисъл.¹⁷³ В най-тесния смисъл достойнството се разглежда просто като още един начин за изразяване на идеята за каталог на правата на човека.¹⁷⁴ То нито ги допълва, нито накърнява, а по-скоро им е равнозначно и поради това не обогатява особено дискусиата относно това какви права съществуват или как следва да бъдат интерпретирани.¹⁷⁵ Други приемат достойнството в малко по-широк смисъл – не като синоним на правата на човека, а по-скоро като израз на уникална сама по себе си ценност, върху която са изградени правата на човека. Именно това по-широко значение, което изглежда се възприема в съдебната практика, ще бъде разгледано по-долу. В това значение ролята, която достойнството играе, е преди всичко да подпомогне дефинирането на каталог със специфични права. Този каталог обаче не е изчерпателен и общият принцип може да продължи да генерира още права с течение на времето, когато последиците от употребата на това понятие са осмислени или настъпят промени, които да доведат до нови ситуации, които изискват прилагането на общия принцип за първи път. В повечето случаи обаче достойнството се превръща в тълкувателен принцип, който подпомага по-нататъшното разясняване на каталога на генерирани от същия принцип права. След това достойнството се разглежда като най-добрата призма за тълкуване на някои (или на всички) права.

Освен това достойнството може да се разглежда само по себе си като право или задължение с конкретно съдържание, а не само като основа за правата на човека като цяло или каталог на специфични права. В някои юрисдикции човешкото достойнство е признато като право, което подлежи на упражняване от носителите му по същия начин, както и всяко друго право. В други достойнството е принцип, който стои зад други индивидуални права, но не е приложим от физическите лица. В Германия тече непрекъснат академичен дебат за това какъв е конкретният статус на човешкото достойнство в това отношение¹⁷⁶, въпреки че в този контекст значението на дебатите може да е по-малко, отколкото изглежда, тъй като „[в]ъв всички дела пред Конституционния съд, в които са били повдигани въпроси за човешкото достойнство, твърдяното нарушение на човешкото достойнство върви ръка за ръка с твърдени нарушения на други субективни права, така че достъпът до Съда никога не е зависел от квалификацията на човешкото достойнство като отделно право“.¹⁷⁷

Този многостранен подход към ролята на достойнството се вижда ясно в

---

¹⁷³ Schultziner, бел. 50, бележка в текста: около № 28.

¹⁷⁴ Тази теза се поддържа от няколко модерни философи като Joel Feinberg и James Griffin, бел. 52.

¹⁷⁵ Така например Joel Feinberg пише: „[у]важението към хората може просто да е зачитане на техните права, така че едното не може без другото; и това, което се нарича „човешко достойнство“, може просто да е разпознаваем капацитет за отстояване на изисквания. Тогава уважението към човека или мисленето за него като за притежател на човешко достойнство означава просто да се мисли за него като за потенциален създател на изисквания“.: ‘The Nature and Value of Rights’ [1970], J Value Inquiry 243, с. 252.

¹⁷⁶ Klein, ‘Human Dignity in German Law’, in Kretzmer and Klein, бел. 4, 145, 147.

¹⁷⁷ Walter, ‘Human Dignity in German Constitutional Law’, Европейска комисия за демокрация чрез право, бел. 14, с. 27.

решението по делото „Даууд срещу Министерството на вътрешните работи” на Конституционния съд на Южна Африка.¹⁷⁸ „Човешкото достойнство дава смисъл на конституционното правосъдие и тълкуване на редица нива. То е ценност, която дава смисъл на тълкуването на много, а може би на всички други права. Този съд вече е признал важността на конституционната ценност на достойнството в тълкуването на права, като например правото на равенство пред закона, правото да не се наказва по жесток, нечовешки или унижителен начин, както и правото на живот. Човешкото достойнство е и конституционна ценност, която е от основно значение при анализа на ограниченията.“¹⁷⁹ Съдът продължава: „Достойнството е не просто ценност от основно значение за нашата Конституция, то е подлежащо на съдебен контрол и изпълнение право, което следва да се зачита и защитава. В много случаи обаче, когато ценността на човешкото достойнство е накърнена, основното конституционно нарушение може да засяга по-конкретно право, като правото на телесна неприкосновеност, правото на равенство или правото човек да не бъде заробван или да полага принудителен труд.“¹⁸⁰

А. Понятието „достойнство“ се използва от съда в широк кръг от юрисдикции

1. Международен съд

На пръв поглед изглежда, че Международният съд (МС) е изключение от тенденцията съдилищата да прибягват до езика на достойнството. Вярно е, че концепцията за достойнството се появява често в решенията на Съда, но в тези случаи употребата се ограничава до понятието като достойнство на националните държави, оттам и достойнството на служители на посолства и консулства, а не в контекста на правата на човека. Доколкото ми е известно, Съдът не е използвал концепцията за човешкото достойнство в контекста на правата на човека. При по-внимателно вглеждане обаче се забелязва значителна употреба на понятието (в контекста на правата на човека) в становища и (по-често) в особени мнения на отделни членове на МС.¹⁸¹ Виждаме например, че понятието „достойнство“ се използва от съдия Танака¹⁸² и от зам.-председателя Аму¹⁸³ в делото за Югозападна Африка от 1971 г. в подкрепа на тезата,

¹⁷⁸ [2000] 5 Правни доклади от Британската общност на народите 147, 2000 (3) SA 936 (CC).

¹⁷⁹ Пак там, пар. 35 (съдия О'Регън).

¹⁸⁰ Пак там.

¹⁸¹ Като цяло вж. *Vedi*, бел. 164.

¹⁸² Особено мнение на съдия Танака в делото за Югозападна Африка: „[в]ъв всеки случай, както видяхме по-горе, всички хора са равни пред закона и имат равни възможности без оглед на религиозна принадлежност, раса, език, пол, социални групи и т.н. Като хора те имат достойнството да бъдат третираны като човешки същества. Това е смисълът на принципа на равенство, който е едно от основните човешки права и свободи, универсално за цялото човечество... Ответната страна, вероятно наясно с невъзможността да защити резона на ограничението, в такива трудни казуси се опитва да защити необходимостта да бъде приета за допустима жертвата на отделни физически лица с цел поддържане на социалната сигурност. Несправедливо е обаче да се изисква жертва в името на социалната сигурност, когато тази жертва е от такова значение като унижението на достойнството на личността: дела, свързани с Югозападна Африка (Етиопия с/у Южноафриканската република; Либерия с/у Южноафриканската република (втора фаза), Решение от 18 юли 1966 г. [1966] ICJ Rep 6, с. 308, 312.

¹⁸³ Становище на зам.-председателя Аммоун (превод) в „Правни последици за държавите от продължаващото присъствие на Южна Африка в Намибия (Югозападна Африка) независимо от Резолюция 276 на Съвета за сигурност, Консулгативно становище от 21 юни 1971 г., [1971] ICJ Rep 16, 77: Неслучайно в чл. 1 от Всеобщата декларация за правата на човека присъства този изначален принцип или аксиома: „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права“. От този първи принцип произхождат повечето права и свободи. От всички човешки права, правото на равенство определено е най-

че практиките на расова дискриминация и апартейд противоречат на международното право; от съдия де Кастро¹⁸⁴ и зам.-председателя Амун¹⁸⁵ в дело от 1973 г., разглеждащо решение на Административния трибунал на ООН, за да предложат начин, по който административните процедури следва да се прилагат, в случай че се отнасят до служители; от съдия Шахабудин¹⁸⁶ през 1996 г. в подкрепа на становището му, че употребата на ядрени оръжия противоречи на гаранциите за правата на човека; от съдия Уйрамантри през 1996 г. като част от неговите аргументи, свързани с престъплението геноцид;¹⁸⁷ от съдия Ранджева през 2002 г. във връзка с опита на Белгия да упражни универсална юрисдикция;¹⁸⁸ от съдия Елараби през 2004 г. по отношение на взаимните задължения на израелци и палестинци в контекста на спорната стена за сигурност, издигната от Израел в окупираните палестински територии;¹⁸⁹ и от съдия Корома, за да подчертае значението на международните задължения, които, според съдията, Уганда е нарушила чрез своите въоръжени действия в Демократична република Конго.¹⁹⁰

2. Европейският съд по правата на човека и Съдът на Европейските общности / Европейския съюз

В европейския контекст очевидно изключение от включването на достойнството в текстове за правата на човека след Втората световна война може да се открие в ЕКПЧОС. Впоследствие обаче в тълкувателната си дейност Европейската комисия и Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ), особено по чл. 3 от ЕКПЧОС – забраната за изтезания и нечовешко и унижително отношение и наказание – в голяма степен използват концепцията за човешкото достойнство като основа за своите решения. Първите позовавания на човешкото достойнство се появяват в решението на Комисията по казуса за източноафриканските азиатци – расовата дискриминация, на която са били подложени жалбоподателите, съставлява нахърняване на тяхното човешко достойнство,¹⁹¹ което, при конкретните обстоятелства по делото, се равнява на унижително отношение. Първото позоваване от ЕСПЧ на човешкото достойнство е в делото „Тайрър срещу Обединеното кралство“, в което телесното наказание, наложено със съдебен акт, е обявено за противоречащо на чл. 3 с мотива, че това е атака „точно срещу това, което чл. 3 основно цели да защити, а именно – достойнството и физическата неприкосновеност на дадено лице“.¹⁹² Оттогава това понятие е използвано в контекста

важното. То е и най-отдавна признато естествено право: може дори да се каже, че доктрината за естественото право е родена в древността заедно с концепцията за човешкото равенство като неин първи елемент“.

¹⁸⁴ Особено мнение на съдия de Castro в Молба за преразглеждане на решение № 158 на Административния трибунал на ООН [1973] ICJ Rep 166, с. 291.

¹⁸⁵ Особено мнение на зам.-председателя Ammoun (превод), пак там, с. 247.

¹⁸⁶ Особено мнение на съдия Shahabuddeen в „Законосъобразност на заплахата или употребата на ядрено оръжие“, Консултативно становище, [1996] ICJ Rep 226, 383 (цитира Max Huber, Президент, ICRC).

¹⁸⁷ Становище на съдия Weeramantry в „Изпълнение на Конвенцията за превенция и наказание за извършване на геноцид (Босна и Херцеговина, Сърбия и Черна гора), предварителни възражения, [1996] ICJ Rep 595, 641: „[е]дно от основните опасения на съвременната международна правна система е защитата на човешките права и достойнството на всеки отделен човек“.

¹⁸⁸ Декларация на съдия Ranjeva в Заповед за арест от 11 април 2000 г. (Демократична република Конго с/у Белгия) [2002] MC Rep 3, 55.

¹⁸⁹ Становище на съдия Elaraby в „Правни последици от изграждането на стена в окупираните Палестински територии“, Консултативно становище [2005] ICJ Rep 136, с. 255.

¹⁹⁰ Декларация на съдия Корома, особено мнение, „Въоръжени дейности на територията на Конго (Демократична република Конго с/у Уганда)“ [2005] ICJ Rep, пар. 6 и 13.

¹⁹¹ East African Asians v. United Kingdom, 3 EHRR (1981) 76, пар. 203-207.

¹⁹² Tyrer v. United Kingdom, [2 EHRR1, пар. 33](#).

на правото на справедлив съдебен процес¹⁹³, правото да се налагат само законоустановени наказания¹⁹⁴, забраната на изтезанията¹⁹⁵ и правото на личен живот¹⁹⁶. Съдът вече счита човешкото достойнство за основа на всички права, защитени от Конвенцията.¹⁹⁷

Човешкото достойнство е включено от Съда на Европейските общности и като основен принцип на европейското общностното право, който произтича от конституционните традиции, общи за държавите членки. През 1993 г. генералният адвокат Якобс заявява: „Конституционните традиции на държавите членки като цяло позволяват да се заключи, че съществува принцип, съгласно който държавата следва да зачита не само физическото благосъстояние на човека, но и неговото достойнство, почитеност и чувство за лична идентичност.“¹⁹⁸ В друго дело за тълкуване на Директивата на Общността за забрана на сексуалната дискриминация на пазара на труда се приема, че Директивата забранява уволнение на основание транссексуалността на дадено лице. Европейският съд заявява, че „да се толерира подобна дискриминация по отношение на такова лице, би било равносилно на незачитане на достойнството и свободата, на които той или тя има право и които Съдът е длъжен да защити“¹⁹⁹. По делото „Омега“ Съдът приема, че „общностният правов ред безспорно се стреми да гарантира зачитането на човешкото достойнство като общ принцип на правото“²⁰⁰.

3. Тълкуване на правата на човека от национални съдилища

Съдебните системи на няколко национални юрисдикции възторжено подпомагат включването и употребата на понятието „достойнство“ в дискурса на човешките права на местно ниво.²⁰¹ Концепцията за достойнството е въведена в съдебната практика на Върховния съд на САЩ непосредствено в следвоенния период от двама съдии, повлияни в най-голяма степен от лейбъристкото мислене (съдия Франкфуртер и съдия Мърфи) и католическата мисъл (съдия Мърфи).²⁰² По най-видим начин тази традиция е продължена от съдия Бренън, който също е силно повлиян както от католическото, така и от лейбъристкото мислене, и чието име е свързвано в най-голяма степен с концепцията

¹⁹³ Bock v. Germany, 12 EHRR (1990) 247, пар. 48.

¹⁹⁴ SW v. UK; CR v. UK, 21 EHRR (1995) 363, пар. 44.

¹⁹⁵ Ribitsch v. Austria, 21 EHRR (1995) 573, пар. 38.

¹⁹⁶ Goodwin v. United Kingdom, 35 EHRR (2002) 447, пар. 90-91.

¹⁹⁷ Pretty v. United Kingdom, 24 EHRR (1997) 423, пар. 65: „[с]амата същност на Конвенцията е зачитането на човешкото достойнство и човешката свобода“.

¹⁹⁸ Дело C-168/91, Христос Константиноидис [1993] Сборник/Recueil I-1191, пар. 39 от Становището на ГА.

¹⁹⁹ Дело C-13/94, П. с/у С. и Съветът на Корнуол каунти [1996] Recueil I-2143, пар. 22. Вж. също и ген. адвокат Maduro в дело C-303/06, Coleman v. Law, Решение от 31 януари 2008 г., пар. 8-10, 12-13, 15, 22.

²⁰⁰ Дело C-36/02, Omega Spielhallen und Automatenaufstellungs-GmbH с/у Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn [2004] Recueil I-9609, пар. 34. Вж. също дело C-377/98, Нидерландия с/у Европейския парламент и Съвета [2001] Recueil I-7079.

²⁰¹ Вж. например Moon and Allen, 'Dignity Discourse in Discrimination Law: A Better Route to Equality', 6 European Human Rights L Rev (2006) 610; 626; позовават се на „експонентното нарастване на дискурса на достойнството в съдилищата на Англия и Уелс“.

²⁰² За употребата на понятието „достойнство“ от съдия Murphy вж. следвоенните дела In re [Yamashita, 327 US 1, 29 \(1946\)](#) (особено мнение); [Homma v. Patterson, 327 US 759, 760 \(1946\)](#) (особено мнение); [Duncan v. Cahapanoqui, 427 US 304, 334 \(1946\)](#) (становище). Като пример за употребата на понятието „достойнство“ от съдия Франкфуртер вж. [American federation of Labour v. American Sash and Door Co, 335 US 538, 542 \(1949\)](#).

Вж. още H. N. Hirsch, The Enigma of Felix Frankfurter (1981); St Antoine, 'Justice Frank Murphy and American Labor Law', 100 Michigan L Rev (2002) 1900.

за достойнството.²⁰³ Оттогава Върховният съд е използвал понятието за човешко достойнство при тълкуването на Осмата поправка²⁰⁴, на клаузата за справедлив процес²⁰⁵, на обхвата на правата на неприкосновеност на личния живот в контекста на извършването на аборт²⁰⁶ и в дела относно Първата поправка и свободата на словото²⁰⁷. Неотдавна върховни съдии се позоваха на „личното достойнство“ при отхвърлянето на законови забрани за хомосексуалната содомия²⁰⁸ и на „достойнството на човека“ при забраната да се екзекутират умствено изостанали.²⁰⁹

Дори в държави, в които понятието „достойнство“ е било включено на по-ранен етап, но впоследствие е било премахнато (като в канадската Декларация за правата), съдилищата продължават да използват идеята за достойнството, за да тълкуват новата Харта за правата, и всъщност го превръщат в централен принцип на правораздавателния процес.²¹⁰ В други юрисдикции съдилищата изпреварват въвеждането на понятието „човешко достойнство“ в законодателството. Върховният съд на Израел често се е позовавал на човешкото достойнство още преди приемането на Основния закон за човешкото достойнство.²¹¹ През 90-те години на 20-ти век в Централна Европа се наблюдава първата вълна на конституционни ревизии. Има случаи, в които понятието „достойнство“ не фигурира изрично в текста на тези конституции, но така или иначе няколко конституционни съдилища загатват за него. Така например Конституционният съд на Полша²¹² изпреварва включването на понятието „достойнство“ в текста на Конституцията от 1997 г.²¹³ Това се наблюдава и в други европейски държави – във Франция например понятието „достойнство“ е използвано във важни решения на Conseil d'Etat и Conseil Constitutionnel. В едно от своите решения Conseil Constitutionnel приема, че „[п]реамбюлт на Конституцията от 1946 г. отново потвърди и провъзгласи права, свободи и конституционни принципи, обявявайки...: „В деня след победата, постигната от свободните народи над режимите, които са се опитали да поробят и унижат човечеството, народът на Франция отново обявява, че всяко човешко същество, без разлика на раса, религия или убеждения, притежава свещени и неотменими права“; от това следва, че защитата на човешкото достойнство от всички форми на робство или опозоряване е със статут на конституционен принцип“²¹⁴.

Б. Понятието „достойнство“ присъства все повече в тълкуването на

²⁰³ Berger, 'Justice Brennan, „Human Dignity” and Constitutional Interpretation', в M. J. Meyer and W. A. Parent (eds), *The Constitution of Rights: Human Dignity and American Values* (1992), с. 129.

²⁰⁴ [Trop v. Dulles, 356 US 86, at 1000 \(1958\)](#) („[о]сновната концепция в основата на Осмата поправка не е нищо по-малко от достойнството на човека“). За преглед на употребата на понятието „достойнство“ от Върховния съд на САЩ до ранните 80 години на 20-ти век вж. Пост, „Човешкото достойнство като конституционно право: проучване на критериите и съдържанието, основано на юриспруденцията“, 27 *Howard LJ* (1984) 145.

²⁰⁵ [Rochin v. California, 342 US 165, 174 \(1952\)](#).

²⁰⁶ [Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey, 505 US 833 \(1992\)](#)

²⁰⁷ Вж. като цяло *S. J. Heyman, Free Speech and Human Dignity* (2008).

²⁰⁸ [Lawrence v. Texas, 539 US 558, at 574 \(2003\)](#) (съдия Кенеди).

²⁰⁹ [Atkins v. Virginia, 536 US 304 \(2002\)](#).

²¹⁰ Ullrich, 'Concurring Visions: Human Dignity in the Canadian Charter of Rights and Freedoms and the Basic Law of the Federal Republic of Germany', 3(1) *Global Jurist Frontiers* 1.

²¹¹ Kretzmer, 'Human Dignity in Israeli Jurisprudence', in Kretzmer and Klein, бел. 4; 161, 163-165.

²¹² Полски конституционен съд, Решение от 17 март 1993 г., посочено от Lewaszkiewicz-Petrykowska, 'The Principle of Respect for Human Dignity, Европейската комисия за право чрез демокрация, бел. 14; 17.

²¹³ Конституция на Република Полша, 1997, бел. 140, чл. 30.

²¹⁴ Conseil Constitutionnel, решение 94/343/344 DC, 27 юли 1994 г., достъпно на: www.conseil-constitutionnel.fr/langues/anglais/a94343dc.pdf.

конкретни въпроси

Конкретни ценности изглеждат особено тясно свързани със съдебното тълкуване на основната идея за достойнството – без значение дали то се употребява като принцип с конкретно съдържание или като право, или като задължение, или като основание за въвеждане на изключение. Понякога достойнството се разглежда като особено свързано с автономната воля на човека. Така например свободата на жена да направи аборт се аргументира с достойнството. Понякога достойнството се разглежда като особено свързано със свободата на всеки да не бъде подлаган на унижение – например когато се поставят ограничения по отношение на публикуването на информация или данни, които биха довели до опозоряването на дадено лице. Понякога достойнството се разглежда като особено свързано с предпазване на лицата от тежко физическо или психическо страдание, причинено от властите, което води до забрана на изтезанията и други форми на нечовешко или унижително отношение. Понякога достойнството се разглежда като особено свързано със защитата от дискриминация. Както Андрю Клепам успешно отбелязва:

„Значението на човешкото достойнство има най-малко четири аспекта: (1) забраната на всички видове нехуманно отношение, унижение или опозоряване на един човек от друг; (2) осигуряването на възможност за личен избор и на условия за „себеизява на всеки човек“, автономия или себerealизация; (3) признаването на обстоятелството, че закрилата на груповата идентичност и култура може да бъде от съществено значение за закрилата на личното достойнство; (4) създаването на необходимите за всяко лице условия за задоволяване на основните му нужди“.²¹⁵

Тази едра категоризация може да се използва като полезна отправна точка за последващия анализ на съдебните дела, като същевременно следва да се отбележи, че това са припокриващи се категории.

1. Забрана за нехуманно отношение, унижение или опозоряване на един човек от друг

Достойнството заема съществено място в съдебни решения относно значението и обхвата на забраните на изтезанията и други сродни понятия като нечовешко или унижително отношение. В особено мнение по делото „Ирландия с/у Обединеното кралство“²¹⁶ съдия сър Джералд Фицморис идентифицира концепцията за човешкото достойнство като централна за идеята относно това какво представлява „унижително“ третиране по смисъла на чл. 3 ЕКПЧОС: „[в] конкретния контекст може да се предположи, че то е или е било замислено да е наистина унижително, уронващо човешкото достойнство, или е демонстрирало пренебрежение, като например обръсване на глава, намазване с катран и пера, оцапване с мръсотия, замеряне с тор, гол парад пред непознати, принуда да се ядат екскременти, обезобразяване на портрета на суверена или държавния глава или обличане по начин, който да предизвика присмех или презрение...“²¹⁷. По подобен начин в становището на съдия Евридженис по същото дело достойнството се разглежда като централен елемент на това, което е защитено от

²¹⁵ Clapham, бел. 97, с. 545-546.

²¹⁶ [2 EHRR 25](#).

²¹⁷ Становище на съдия Fitzmaurice, [пак там, пар. 27](#).

забраните за нечовешко отношение.²¹⁸ „Чрез включване на понятията нечовешко и унижително отношение към понятието за изтезание съставителите на Конвенцията са пожелали... да разширят забраната в чл. 3... на Конвенцията – принципно насочена срещу изтезания... с други категории актове, причиняващи непоносимо страдание на физически лица или засягащи тяхното достойнство, а не толкова да изключат от традиционната идея за изтезанието някои очевидно по-малко тежки форми на изтезания и да ги поставят в категорията на нечовешко отношение, което носи по-малка „стигма“ – за да използвам думата, употребена в съдебното решение. Ясното намерение за разширяване на обхвата на забраната по чл. 3... чрез добавяне към изтезанията на други видове актове не може да има за резултат ограничаване на понятието за изтезание“.²¹⁹

Оттогава ЕСПЧ все по-често прибегва до употребата на понятието „достойнство“ при тълкуването на чл. 3. В решението „Селмуни с/у Франция“²²⁰ Съдът „отново подчертава, че прибегването до физическа сила по отношение на лице, лишено от свобода, при което силата не е била използвана при условията на абсолютна необходимост като резултат от собственото му поведение, накърнява човешкото достойнство и по принцип е нарушение на правото по чл. 3“.²²¹ В решението „Прети с/у Обединеното кралство“ Съдът посочва: „Що се отнася до видовете „отношение“, които попадат в приложното поле на чл. 3 от Конвенцията, съдебната практика на Съда се позовава на „малтретиране“, което достига минимално ниво на суровост и включва действителна телесна повреда или силно физическо или психическо страдание. Когато отношението унижава или принизява индивида, разкривайки липса на уважение или накърняване на човешкото му достойнство, или предизвиква чувства на страх, мъка или малоценност, които могат да разрушат моралната и физическа съпротива на индивида, то може да се характеризира като унижително и също попада в обхвата на забраната на чл. 3“.²²² Така и Върховният съд на Израел е приел, че концепцията за достойнството е категорично компрометирана от подобни методи на разпит на израелските сили за сигурност.²²³

Понятието „достойнство“ е използвано често от съдилищата и в контекста на обсъжданията относно смъртното наказание. Вероятно началото в това отношение е поставено от съдия Бренън от Върховния съд на САЩ в делото „Фърман срещу Джорджия“²²⁴. При разглеждане на приложението на предвидената в Осмата поправка забрана за жестоки и необичайни наказания той обобщава предходната съдебна практика във връзка с поправката като „забранява[ща] причиняването на нецивилизовани и нечовешки наказания. Държавата, дори когато наказва, трябва да се отнася към своите граждани с уважение към вътрешноприсъщата им ценност на човешки същества. Следователно, едно наказание е „жестоко и необичайно“, ако не съответства на човешкото достойнство“.²²⁵ В делото „Грег срещу Джорджия“²²⁶ той приема, че „[ф]аталната конституционна немощ на смъртното наказание е, че то се

²¹⁸ Становище на съдия Evrigenis, пак там, (a).

²¹⁹ Становище на съдия Evrigenis, пак там, (i).

²²⁰ 23 ЕДПЧ (1999) 403.

²²¹ Пак там, пар. 99.

²²² 35 ЕДПЧ (2002) 1, 33, пар. 52.

²²³ Public Committee Against Torture in Israel v. State of Israel, HC 5100/94, HC 4054/95, HC 6536/95, HC 5188/96, HC 7563/97, HC 7628/97, HC 1043/99, пар. 18 ff (President Barak).

²²⁴ [408 US 238 \(1972\)](#).

²²⁵ [Пак там, at 270](#).

²²⁶ [428 US 153 \(1976\)](#).

отнася към „членове на човешката раса като към нечовеци, като обекти, с които се играе и които се захвърлят. Затова [то] е несъвместимо с основната предпоставка на разпоредбата, че дори и най-долният престъпник остава човешко същество, което притежава човешко достойнство²²⁷“.

По подобен начин Върховният съд на Канада приема в решението по делото „Киндлър срещу Канада“, че смъртното наказание представлява сериозно увреждане на човешкото достойнство.²²⁸ Трима от седемте съдии, разгледали делото, изразяват мнението, че смъртното наказание е жестоко и необичайно: „[то] е върховното унижение на индивида, най-крайното телесно наказание, окончателната и пълна лоботомия и абсолютната и безвъзвратна кастрация. [То е] върховното оскверняване на човешкото достойнство...“²²⁹. Други трима съдии са на мнение, че „[к]ато се има предвид ограничената степен, до която смъртното наказание постига валидните пеналистични цели и сериозното посегателство на човешкото достойнство, което то застрашава, има сериозно основание да се смята, че смъртното наказание не може, освен при изключителни обстоятелства, да бъде оправдано в тази държава“²³⁰. Унгарският Конституционен съд също счита, че смъртното наказание налага ограничение върху същественото съдържание на основните права на живот и човешко достойнство, като ги унищожава безвъзвратно. Поради това то е противоконституционно.²³¹ Съдът подчертава връзката между правото на живот и правото на достойнство и абсолютната природа на тези две права, взети заедно. Взети заедно, те са източник на всички други права.

Тези подходи силно повлияват върху възприетия от Часкалсън подход в южноафриканското дело „Макуаниан“²³², в което достойнството също изиграва важна роля и води до обявяването на смъртното наказание за противоконституционно. Според него изпълнението на смъртно наказание „унищожава живота, който е защитен безусловно в чл. 9 от нашата Конституция, то унищожава човешкото достойнство, което е защитено съгласно чл. 10, в неговото изпълнение присъстват елементи на произвол и е непоправимо“²³³. Правото на живот и правото на достойнство са „най-важните от всички права на човека, както и източник на всички други лични права...“²³⁴. Като „принадлежим към общество, изградено върху признаването на правата на човека, от нас се изисква да ценим тези две права над всички останали. Това трябва да се демонстрира от държавата във всичко, което прави, включително и чрез начина, по който наказва престъпниците. Това не се постига чрез обективизиране на убийците и осъждането им на смърт, за да послужат за пример на други хора с надеждата, че по този начин тези хора евентуално биха могли да бъдат възпрени“²³⁵. Съдия Мокгоро също подчертава значението на достойнството в този контекст и се опитва да свърже понятието достойнство с африканската концепция за „Убунту“: „[о]бикновено Убунту се превежда като човечност. Основният смисъл може да се преведе като самоличност и морал. Метафорично то се изразява в *umuntu ngumuntu ngabantu*, описващо значението

²²⁷ Пак там, с. 230.

²²⁸ *Kindler v. Canada* (министъра на правосъдието) [1991] 2 SCR 779.

²²⁹ Пак там, 818 (съдия Согу, особено мнение).

²³⁰ Пак там, 833 (съдия La Forest).

²³¹ Конституционен съд на Унгария, 24 Oct. 1990.

²³² *State v. Makwanyane and Mchunu*, 1995 (6) BCLR 665 (CC).

²³³ Пак там, пар. 95.

²³⁴ Пак там, пар. 144.

²³⁵ Пак там.

на груповата солидарност по въпросите на оцеляването, така важни за оцеляването на общностите. Макар да обхваща основните ценности на груповата солидарност, състраданието, уважението, човешкото достойнство, спазването на основни норми и колективно единство, в същността си то означава хуманност и морал. Духът му подчертава зачитането на човешкото достойнство, като бележи прехода от конфронтация към помирение²³⁶.

2. Личен избор и условия за самоизява, автономия и себerealизация

Достойнството е от съществено значение за подхода, който няколко юрисдикции приемат във връзка с интереса на жената при вземането на решение дали да направи аборт. В делото „Торнбърг срещу Американския колеж по акушерство и гинекология“²³⁷ съдия Блекмън обяснява фундаменталния характер на интимността на решението на жената да прекрати бременността си: „[м]алко решения са по-лични и по-интимни, по-субективни или по-основополагащи за индивидуалното достойнство и автономност от решението на жената – под ръководството на своя лекар и в рамките на ограниченията, определени в Роу²³⁸ – дали да сложи край на бременността си. Правото на жената да направи този избор свободно е основно право“²³⁹. В делото „Планирано родителство срещу Кейси“²⁴⁰ както решението на мнозинството – съдиите Кенеди, О'Конър и Саутър, така и самостоятелното мнение на съдия Стивънс използват понятието „достойнство“, за да подкрепят правото на жената на избор. В становището на мнозинството интересът на автономията на жената при вземането на решението за аборт се разглежда като една от няколкото сфери, в които достойнството изисква въздържане от страна на държавата:

„Нашият закон предоставя конституционна защита на личните решения относно брака, създаването на потомство, контрацепцията, семейните отношения, отглеждането на деца и образованието... Нашите съдебни дела признават „правото на отделния човек, встъпил в брак или не, да е свободен от произволна намеса от страна на правителството по въпроси, засягащи фундаментално дадено лице, каквото е решението дали да износи или роди дете...“ Нашите прецеденти „зачитат личната сфера на семейния живот, в която държавата не може да проникне... Тези въпроси – включващи най-интимните и лични избори, които човек може да направи през живота си, избори с основно значение за личното достойнство и автономия – са от съществена важност за свободата, защитена от Четиринайсетата поправка. С основно значение за свободата е правото на човек да формулира собствената си идея за съществуване, за смисъла, за Вселената и за тайната на човешкия живот. Убежденията относно тези въпроси не биха могли да

---

²³⁶ Пак там, пар. 308

²³⁷ [476 US 747 \(1986\)](#)

²³⁸ Решението на Върховния съд на САЩ по делото Роу срещу Уейд от 1973 г. е с историческо значение по въпроса за аборта, тъй като постановява, че жената има право на аборт, но това право следва да е балансирано с интереса на държавата, свързан с извършването на аборт, а именно защитата на бъдещ човешки живот и защитата на здравето на жената: преди приблизителния край на 1-я триместър решението за аборт следва да бъде оставено на медицинската преценка на лекуващия лекар на бременната жена и не може да бъде криминализирано; при етапа, следващ приблизителния край на 1-я триместър, държавата може да регулира аборта по начини, които са разумно свързани със здравето на майката; при етапа след жизнеспособността може да регулира и дори да забрани аборта (освен когато е необходим с оглед запазване живота на майката.) – бел. пр.

²³⁹ [Пак там, 772.](#)

²⁴⁰ [505 US 833 \(1992\)](#).

определят качествата на личността, ако се формират в резултат на държавна принуда.²⁴¹

Съдия Стивънс също намира тясна връзка между достойнството и неприкосновеността на личния живот: „[к]онституционно закрепеният интерес на жената относно свободата включва и автономността ѝ да решава въпроси от най-личен характер... Правото да взема толкова травматични, но в същото време овластяващи решения, е елемент от фундамента на човешкото достойнство“.²⁴² По подобен начин в решението на унгарския Конституционен съд относно абортите Съдът приема, че в предмета на разглеждане се включва темата за достойнството: „[К]онституционният съд нееднократно е отбелязвал, че измежду правата, съпоставими със задължението на държавата да осигури повишена защита на живота на ембриона, правото на майката на самоопределение – като част от правото на човешко достойнство, е най-важното.“²⁴³

3. Защита на груповата идентичност и култура

Принципът на човешкото достойнство често се използва като една от ценностите, които антидискриминационните норми развиват. Както видяхме, съдия Танака и зам.-председателят Амун употребяват достойнството в делото относно Югозападна Африка, за да обяснят основната неправда, причинена от апартейда.²⁴⁴ Действително някои твърдят, че концепцията за достойнството е най-подходящата нормативна основа за разглеждане на антидискриминационното право по принцип. Реом твърди например, че освен ако равенството или забраната за дискриминация не означават, че всеки трябва да се третира по един и същи начин през цялото време, съдиите се нуждаят от някаква основа за вземане на решение кои отлики са допустими и кои не са.²⁴⁵ Концепцията за достойнството може да осигури обяснение. Така Интерамериканският съд по правата на човека приема, че „идеята за равенство произлиза пряко от единството на човешкия род и е свързана с основното достойнство на всеки човек“²⁴⁶. Поради това Съдът разяснява, че „не всички различия в закононото третиране са дискриминационни, защото не всички разлики в третирането са сами по себе си обидни за човешкото достойнство“²⁴⁷. Съответно не е налице дискриминация, ако разликата в третирането е имала легитимна цел.²⁴⁸

В съдебното тълкуване на изискванията за конституционно и законово равенство и борбата с дискриминацията в няколко юрисдикции се наблюдава зачестяване на употребата на аргументи, свързани с достойнството.²⁴⁹ Вече бяха представени примери за тълкуването на чл. 3 ЕКПЧОС, приложими към расовата дискриминация. В делото

²⁴¹ [Пак там, 851.](#)

²⁴² [Пак там, at 915-916.](#)

²⁴³ Решение 48/1998 (IX.23) АВ, пар. 3(б).

²⁴⁴ Бел. 183 и 184.

²⁴⁵ Réaume, 'Discrimination and Dignity', 63 Louisiana L Rev (2003) 645.

²⁴⁶ Интерамерикански съд за правата на човека, Консултативно становище ОС-4/84 of 19 януари 1986 г. (Предложените изменения на разпоредбата за натурализацията от Конституцията на Коста Рика, поискани от правителството на Коста Рика), пар. 55-56.

²⁴⁷ Пак там.

²⁴⁸ Пак там.

²⁴⁹ Разбира се, законите за равенството и недопускане на дискриминация обхващат голямо разнообразие от различни мерки. В контекста на тази дискусия аз ще се огранича до обсъждане на ролята, която достойнството играе в контекста на така нареченото „равенство на статуси“, тъй като в този контекст ролята на достойнство е най-често срещана.

„Източноафриканските азиатци срещу Обединеното Кралство“ Европейската комисия по правата на човека приема, че „публичното набелязване на група лица с цел различно третиране на расова основа при определени обстоятелства може да представлява особена форма на оскърбление на човешкото достойнство“.²⁵⁰ Скоро след това постановката на това решение бива отчетена в делото „Молдова срещу Румъния“,²⁵¹ в което ЕСПЧ уважава претенцията на редица роми за това, че са били нарушени правата им, уредени в чл. 14. В допълнение към предоставянето на теоретична обосновка на гаранциите за конституционно и законово равенство, достойнството е използвано като теоретична обосновка от страна на съдиите при тълкуването на забрани срещу сексуалния тормоз както в Европа, така и в САЩ.²⁵²

Достойнството започва да играе все по-важна, основополагаща роля по отношение на съдебното тълкуване на значението на конституционните антидискриминационни забрани в Канада²⁵³ и Южна Африка²⁵⁴. Според Върховния съд на Канада целта на правото на равенство в Канадската харта е „да предотврати потъпкването на човешкото достойнство и свобода чрез поставяне в неравностойно положение, налагане на стереотипи или политически, или социални предразсъдъци, както и да насърчи общество, в което всички лица се ползват от равни права по закон като човешки същества или като членове на канадското общество, еднакво способни и достойни за грижи, уважение и внимание“²⁵⁵. В делото „Лоо срещу Канада“ (министъра на заетостта и имиграцията)²⁵⁶ съдия Якобучи, който изразява становището на съда²⁵⁷, описва значението на човешкото достойнство: „[ч]овешкото достойнство означава, че дадено лице или група изпитва самоуважение и чувство за собствена стойност. То се отнася до физическата и психическа неприкосновеност и овластяване. Човешкото достойнство се накърнява от несправедливо третиране, предпоставено от лични качества или обстоятелства, които не са свързани с индивидуалните потребности, способности или заслуги. То се укрепва от закони, чувствителни към потребностите, способностите и заслугите на различни лица, които съобразяват контекста, подчертаващ различията им. Човешкото достойнство е накърнено, когато хора и групи са маргинализирани, пренебрегнати или обезценени, и укрепва, когато законодателството признава пълноценното място на всички хора и групи в рамките на канадското общество“²⁵⁸. По същия начин при тълкуването на уредените в Конституцията гаранции за равенство южноафриканският Конституционен съд разчита на основания на достойнството подход. Първото дело в този смисъл е „Президентът на Южноафриканската Република

²⁵⁰ 3 ЕДПЧ (1973) 76, 86, пар. 207.

²⁵¹ 44 ЕДПЧ (2007) 16.

²⁵² Вж. Ehrenreich, 'Dignity and Discrimination: Toward a Pluralistic Understanding of Workplace Harassment', 88 Georgetown LJ (1999) 1.

²⁵³ Mendes, 'Taking Equality into the 21st Century: Establishing the Concept of Equal Human Dignity', 12(1) Nat'l J Constitutional L (2000) 3.

²⁵⁴ Huscroft, 'Discrimination, Dignity and the Limits of Equality', 9 Otago L Rev (2000) 697; Chaskalson, 'Human Dignity as a Foundational Value of Our Constitutional Order', 16 South African J Human Rights (2000) 193; Sachs, 'Equality Jurisprudence: The Origin of the Doctrine in the South African Constitutional Court', 5 Rev Constitutional Studies (1999) 76; Grant, 'Dignity and Equality' [2007] Human Rights Law Review 299

²⁵⁵ Law v. Canada (министър по заетостта и имиграцията) [1999] 1 SCR 497, пар. 51.

²⁵⁶ Пак там, с. 530.

²⁵⁷ В американските върховни съдилища един от съдиите първоначално пише проект на решение, което, ако бъде възприето от мнозинството от съдиите, става „станoviще на съда“, за което става реч тук. Останалите съдии могат да изложат свои (лични) становища, като подкрепят крайния извод в решението, или да изложат особените си мнения срещу позицията на мнозинството. – *бел. пр.*

²⁵⁸ Пак там, пар. 53.

срещу Юго²⁵⁹. Според съдия Голдстоун забраната за дискриминация е предназначена да допринесе за „създаването на общество, в което на всички човешки същества ще бъде предоставено еднакво достойнство и уважение, независимо от принадлежността им към определени групи“²⁶⁰.

В няколко юрисдикции се признава съществена връзка между достойнството и предоставянето на права на хомосексуални и трансексуални лица, като се започне с твърденията, че криминализирането на хомосексуалността е в противоречие с принципите на правата на човека, и се стигне в най-скоро време до исканията да се позволят браковете между еднополови партньори. През 1998 г. в южноафриканското дело „Национална коалиция за равнопоставеност на гей и лесбийки срещу министъра на правосъдието“²⁶¹ съдия Акерман подчертава степента, в която наказването на содомията нарушава както правото на достойнство, така и на равенство.

„Не може да има никакво съмнение, че съществуването на закон, който наказва форма на сексуално изразяване на хомосексуални мъже, унижава и обезценява гей мъжете в нашето всеобхватно общество. Като такъв той представлява очевидно посегателство върху тяхното достойнство и нарушение на чл. 10 от Конституцията... Вредите, причинени от разпоредбата, могат, както често се случва, да повлияят на способността им да постигнат самоидентификация и себerealизация. Освен това вредата се разпространява в обществото като цяло и води до голямо разнообразие от други форми на дискриминация, които колективно несправедливо предотвратяват справедливото разпределение на социалните блага и услуги и предоставянето на социални възможности за гейовете.“²⁶²

Също така достойнството се използва, за да подкрепи съдебни решения, които обявяват за противоконституционни законовите ограничения за брак между еднополови двойки. В делото „Халпърн срещу министъра на правосъдието“²⁶³ Апелативният съд на Онтарио признава връзката между достойнството и достъпа до институцията на брака:

„Несъмнено бракът е една от най-важните форми на лични взаимоотношения... Публичното признание и санкция на брачните отношения отразява одобрението на обществото на личните надежди, желания и стремежи, които са в основата на любящи, предани съпругески отношения. Това може само да повиши чувството за собствена стойност и достойнство на индивида.“²⁶⁴

Недопускането на еднополови двойки до възможността да се бракосъчетават „увековечава възгледа, че еднополовите връзки са по-малко достойни за признаване от разнополовите връзки. Така се накърнява достойнството на хората в еднополовите

---

²⁵⁹ 1997 (4) SA 1 (1997).

²⁶⁰ Пак там, пар. 41. За обсъждане на подхода на Южна Африка, в допълнение към Chaskalson, бел. 252, и Sachs, бел. 252, вж. Ackermann, 'Equality and the South African Constitution: the Role of Dignity', Bram Fischer Lecture, Oxford, May 2000. За сравнение между САЩ и Африка вж. Kende, 'Stereotypes in South African and American Constitutional Law: Achieving Gender Equality and Transformation', 10 S California Rev L and Women's Studies (2000) 3.

²⁶¹ [1998 \(12\) BCLR 1517 \(CC\)](#).

²⁶² Пак там, пар. 28 и 36.

²⁶³ [\(2003\) 65 OR \(3d\) 161](#), СА за Онтарио.

²⁶⁴ Пак там, пар. 5.

връзки“.²⁶⁵ По същия начин в южноафриканското дело „Министърът на вътрешните работи срещу Фуъри“²⁶⁶ съдия Сакс твърди, че „може да има само един отговор на въпроса дали тези двойки са лишени от еднаква защита и са подложени на несправедлива дискриминация. Очевидно е, че са, и то в немалка степен. Това е нанесло рани и белезите в нашето общество се виждат лесно и до днес. Както чрез използването, така и чрез утвърждаването на дискриминационни социални практики, законът в миналото не успя да осигури за едполовите двойки достойнството, статуса, ползите и отговорностите, които предоставя на хетеросексуалните двойки“²⁶⁷.

4. Създаване на необходимите условия за задоволяване на основни потребности на лицата

Контролът върху използването на смъртоносна сила от страна на силите за сигурност на държавата се възприема от някои съдилища като необходимо условие за гарантиране на оцеляването. В съдебните дела, които разглеждат използването на сила от страна на силите за сигурност, германският Конституционен съд е подчертал важността защитата на правото на живот и защитата на достойнството да се разбират като взаимно укрепващи се.²⁶⁸ Съдът смята, че разпоредбите на Закона за безопасността на въздухоплаването, даващи право на въоръжените сили да свалят въздухоплавателни средства, които са били предназначени да бъдат използвани като оръжие за извършване на престъпни посегателства срещу живота на хората, са несъвместими с Основния закон, а следователно – и недействителни. Тези разпоредби са несъвместими с основното право на живот и с гаранцията за човешко достойнство, доколкото използването на въоръжена сила засяга лица на борда на самолета, които не участват в престъплението. Поради това, че държавата използва убийството им като средство за спасение на други хора, те са третирани като обикновени обекти. Това ги лишава от ценността, която се дължи на всяко човешко същество само заради това, че е човешко същество. Така също Върховният съд на Израел в решението си относно използването на целенасочено убийство от израелските служби за сигурност в Окупираните територии²⁶⁹ счита, че „незаконните бойци не са над закона. Те не са „хора извън закона“. Бог е създал и тях по Свой образ и подобие; тяхното човешко достойнство също трябва да бъде почитано; те също имат право на защита и се ползват от право на защита“²⁷⁰.

Други съдилища отиват по-далеч и използват достойнството, за да разширят концепцията за правото на живот, така че това право да отговори на основни потребности. Интерамериканският съд по правата на човека например приема, че правото на живот „включва не само правото на всеки човек да не бъде произволно лишен от живот, но също така и правото да не бъде възпрепятстван достъпът му до условия,

---

²⁶⁵ Пак там, пар. 107.

²⁶⁶ 2006 (3) BCLR 355 (Конституционен съд).

²⁶⁷ Пак там, пар. 78.

²⁶⁸ Дело за Закона за безопасността на въздухоплаването, BVerfG, 1 BvR 357/05 of 15 февр. 2006 (Германия); Bundesverfassungsgericht, Прес съобщение No. 11/2006 от 15 февр. 2006. (Обобщение на решението на български език е достъпно на уебсайта на Съюза на съдиите в България: https://www.judgesbg.org/images/ResumeDecisionGermanLawJournal_Final.pdf – бел. пр.)

²⁶⁹ Public Committee against Torture in Israel v. Government of Israel, HCJ 769/02 (Върховен съд на Израел), 11 дек. 2005 г.

²⁷⁰ Пак там, пар. 25 (Президент (Емеритус) А. Барак).

които гарантират достойно съществуване²⁷¹. Въз основа на това тълкуване Съдът оспорва липсата на грижи за бездомните деца от страна на правителството на Гватемала. По подобен начин Върховният съд на Индия тълкува конституционната гаранция за живот и лична свобода, която следва да включва „правото на живот с човешко достойнство и всичко, което се свързва с него, а именно: основните жизнени потребности като адекватна храна, облекло и подслон над главата и благоприятни условия за четене, писане и себеизразяване в различни форми, свободно движение в общността, обединяване и свързване с останалите човешки същества“²⁷².

Разпоредбите относно социално-икономическите права в текстовете за правата на човека също се тълкуват в силна връзка с достойнството. Както унгарският, така и южноафриканският Конституционен съд например използват достойнството, за да подкрепят решенията си по отношение на социално-икономически права. В дело, разглеждащо характеристиките и изискванията, свързани с правото на социално подпомагане, унгарският Конституционен съд заявява, че (при спазване на минимално равнище на обществено осигуряване) „правото на социално подпомагане, регламентирано в чл. 70/Е от Конституцията, установява задължението на държавата да осигури минимално препитание чрез всички социални помощи, необходими за реализирането на правото на човешко достойнство“²⁷³. В последващо дело²⁷⁴ Конституционният съд потвърждава, че „социалното подпомагане, което следва да бъде предложено в рамките на социалните институции, трябва да обезпечи едно минимално ниво, гарантиращо правото на човешко достойнство. В случай че услугите не достигат до горната граница на минималното ниво, правото на социално осигуряване не може да се счита за гарантирано“²⁷⁵. „За бездомните хора задължението на държавата да осигури подкрепа включва предоставянето на подслон при възникване на критична ситуация, която директно застрашава човешкия живот. Задължението на държавата да осигури подслон не отговаря на това да се гарантира „правото на място за живеене“²⁷⁶. „Държавата е отговорна за осигуряването на подслон, ако бездомността пряко застрашава човешкия живот. Следователно единствено в случай на такава извънредна ситуация държавата е длъжна да се погрижи за тези, които сами не могат да си осигурят основните предпоставки за човешки живот“²⁷⁷.

Сходен подход е възприет от Конституционния съд на ЮАР в делото „Груутбуум“²⁷⁸, в което съдия Якууб също подчертава връзката между достойнството и социално-икономическите права: „[н]есъмнено от човешко достойнство, свобода и равенство – фундаменталните ценности на нашето общество – са лишени тези, които нямат храна, дрехи и подслон. Следователно предоставянето на социално-икономически права на всички хора им дава възможност да се ползват от други права, залегнали в [хартата на правата, уредена в Конституцията]. Реализирането на тези права е от ключово значение за развитието на равенството между расите и половете и за

²⁷¹ Интерамерикански съд за правата на човека, Дело за „бездомните деца“ (Villagran-Morales v. Guatemala), Решение от ноември 1999 г., пар. 144.

²⁷² Mullin v. The Administrator, Union Territory of Delhi, AIR 1981 SCR (2) 516, с. 518.

²⁷³ Решение 32/1998 (VI. 25) АВ, АВН 1998, 251, с. 254.

²⁷⁴ Решение 42/2000 (XI. 8) АВ, Конституционен съд: 5/G/1998, публикувано в Държавен вестник (Magyar Közlöny) МК 2000/109.

²⁷⁵ Пак там, разд. IV.

²⁷⁶ Пак там, разд. V(2).

²⁷⁷ Government of the Republic of South Africa and Others v. Grootboom and Others, 2000 (10) BHRC 84 (CC).

²⁷⁸ Пак там, пар. 23.

еволюцията на едно общество, в което мъжете и жените са еднакво способни да постигнат пълния си потенциал“.²⁷⁹ Правото на адекватен дом „е гарантирано, защото ние ценим човешките същества и желаем основните им човешки потребности да са обезпечени. Всяко общество следва да се стреми да гарантира, че основните жизнени потребности на всички са удовлетворени, ако иска да бъде общество, основано на човешко достойнство, свобода и равенство. За да бъдат разумни, мерките не могат да не вземат предвид степента и обхвата на отричането на правото, което се стремят да реализират.“²⁸⁰ Следователно онези, чиито потребности са най-неотложни и чиято способност да се ползват от всичките си права е най-застрашена, не бива да се пренебрегват от мерките, насочени към постигане на реализация на правото“. В последващи дела Конституционният съд е използвал концепцията за достойнството, за да развие съдържанието на правото на социално подпомагане на постоянно пребиваващи²⁸¹ и задължението за железопътна услуга, предоставяна от държавно дружество, да осигури безопасното транспортиране на общностите, които зависят от него.²⁸²

В. Универсализъм, натурализъм и достойнство

В няколко юрисдикции може да се забележи една допълнителна особеност при употребата на понятието „достойнство“. При използването му съдии от няколко юрисдикции черпят от съдебното тълкуване на понятието от *други* юрисдикции, както и от собствените си, като това понякога става изрично, а понякога без препратки. Конституционният съд на Германия например е особено влиятелен в Унгария и Израел.²⁸³ Съдиите от англо-саксонската правна система са известни с разпространението на понятието за достойнство. Камарата на лордовете например е започнала да използва концепцията за човешкото достойнство.²⁸⁴ В това отношение се наблюдава и значително взаимно обогатяване между англо-саксонската правна система и системите, повлияни от германското право. Южноафриканската юриспруденция е повлияна от германски и унгарски съдебни решения.²⁸⁵ Един от елементите на притегателната сила на достойнството в контекста на правата на човека е идеята, че различните юрисдикции споделят разбиране за това какви са изискванията на достойнството, а това дава възможност да се проведе диалог между съдиите по отношение на тълкуването на нормите за правата на човека на основата на споделено предположение.

Един от най-добрите примери за това може да се открие в решението на Върховния съд на САЩ по делото „Ропър срещу Симънс“,²⁸⁶ в което Съдът приема, че

---

²⁷⁹ Пак там.

²⁸⁰ Пак там, пар. 44.

²⁸¹ *Khosa v. Minister of Social Development*, 2004 (6) SA 505 (CC).

²⁸² *Rail Commuters Action Group v. Transnet Ltd t/a Metrorail*, 2005 г. (2) SA 359 (CC). Вж. Davis, 'Socioeconomic Rights, The Promise and the Limitation: The South African Experience', in D. Barak-Erez and A.M. Gross, *Exploring Social Rights: Between Theory and Practice* (2007), с. 192.

²⁸³ C Dupré, *Importing the Law in Post-Communist Transitions: The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity* (2003); Oz-Salzberger and Salzberger, 'The Secret German Sources of the Israeli Supreme Court', 3(2) *Israel Studies* (1998), с. 159.

²⁸⁴ *Ghaidan v. Godin Mendoza* [2004] 2 AC 557, 604, пар. 130 (Baroness Hale); *R v. Secretary of State for Work and Pensions, ex parte Carson* [2005] UKHL 37, пар. 49 (Lord Walker).

²⁸⁵ Напр. Makwanyane, бел. 232.

²⁸⁶ [125 S Ct 1183 \(2005\)](#).

налагането на смъртно наказание на непълнолетни извършители на престъпление е противоконституционно по силата на Осмата поправка. В становището си по делото съдия Кенеди черпи информация от „чужди“ източници, очевидно за да покаже, че „САЩ е единствената държава в света, която все още официално разрешава налагането на смъртно наказание на юноши“²⁸⁷ и в подкрепа на убеждението, че това смъртно наказание е противоконституционно по силата на Конституцията на САЩ.²⁸⁸ Той подчертава също, че такава информация е била използвана от Съда сравнително често „като инструктивна за тълкувателната му дейност на забраната за „жестоко и необичайно наказание“, посочено в Осмата поправка.“²⁸⁹

Тъй като несъмнено предвижда атака срещу това, че използва подобни източници, съдия Кенеди включва съответен параграф, който завършва с разсъждение върху въпроса дали използването на „чужди“ материали по някакъв начин подкопава независимата роля на Съда при тълкуването на Конституцията. Той се опитва да заглуши опасенията в тази насока. „Документът излага иновативни принципи, автентични за американския опит, като например... общи разпоредби, осигуряващи лична свобода и опазване на човешкото достойнство. Тези доктрини и гаранции са централни за американския опит и продължават да бъдат от съществено значение за нашето настоящо самоопределяне и национална идентичност... Нашата вярност към Конституцията или нашата гордост от произхода ѝ не отслабват с признанието, че изричното утвърждаване на определени основни права от други нации и народи само подчертава централното място на същите тези права в собственото ни наследство на свободата“.²⁹⁰ О' Конър също приема използването на сравнителен материал при тълкуването на Осмата поправка като особено подходящо, „отразява[що свое] специално качество“, което „извлича своя смисъл директно от развиващите се ценности на цивилизованото общество“²⁹¹. „Еволюиращото разбиране за човешкото достойнство“ в САЩ „със сигурност не е нито изцяло изолирано, нито по своята същност е в противоречие с ценностите, които преобладават в други държави. Напротив, ние не бива да се изненадваме, когато открием съответствие между местните и международните ценности, особено в случаите, когато международната общност е достигнала до ясно съгласие..., че определена форма на наказание е в противоречие с основни права на човека.“²⁹² Резултатите от изследването на тези международни ценности – тук тя е съгласна с мнозинството, „не предопределят изхода от изследването относно Осмата поправка“, но когато е налице „международен консенсус от този род“, това „може да послужи за потвърждаване разумността на хармоничния и автентичен американски консенсус.“²⁹³

Разглеждайки това явление в контекста на налагането на смъртно наказание, Паоло Кароза смята, че по тези дела е налице „общо начинание“ в различните юрисдикции, а именно „конкретизиране на принципите на естествения закон“.²⁹⁴ Според него „при делата за смъртно наказание склонността на съдилищата... постоянно да предпочитат чуждестранни източници на нивото на споделената позиция за

²⁸⁷ Съдия Kennedy, пак там, [1198](#).

²⁸⁸ Съдия Kennedy, пак там.

²⁸⁹ Съдия Kennedy, пак там, 1199.

²⁹⁰ Съдия Kennedy, пак там, 1200.

²⁹¹ Съдия O'Connor, пак там, 1215.

²⁹² Съдия O'Connor, пак там, 1215-1216.

²⁹³ Съдия O'Connor, пак там, 1216.

²⁹⁴ Carozza, 'My Friend is a Stranger: The Death Penalty and the Global Ius Commune of Human Rights', 81 Texas L Rev (2003) 1031, с. 1081.

фундаменталната стойност на човешкото достойнство е парадигматичен пример за основите на естественото право в действие. Въпреки разликите в позитивното право, в историческия и политическия контекст, в религиозното и културното наследство, е налице общо признаване на ценността на човешката личност като основен принцип, пред който позитивното право следва да носи отговорност. „Общото начинание“... е преди всичко работата върху практическите последици от човешкото достойнство за правото на живот и физическата неприкосновеност в различни конкретни контексти“.²⁹⁵

Както Кароза ясно показва, определено изглежда, че съдиите в няколко юрисдикции разбират достойнството като „позволение“ за използване на решения от други юрисдикции. Несъмнено съществува схващане, че концепцията за достойнство е обща за тези юрисдикции и позоваването на достойнството в едно съдебно решение оправдава използването на тази съдебна практика от съдилищата, които тълкуват понятието в друга юрисдикция. Твърдението на Кароза изглежда се подкрепя от съдебната практика. Общо изглежда не само начинанието по тълкуване на човешките права, но и съзнанието, че има споделено разбиране за това какво представлява достойнството в дълбочина.

Кароза разглежда тълкуването на достойнството като търсене на универсалното. Често се смята, че универсалността на правата на човека е от основно значение за валидността на концепцията за правата на човека. Така Кароза може да бъде идентифициран като привърженик не само на силната идеологическа позиция, която разглежда правата на човека като нормативно универсална, но и на сравнителноправната теория, която счита, че функцията на сравнителното право се състои в това да проучи какво е общото между различни юрисдикции. А понякога дори стига дотам да разглежда сравнителното право като основа за определяне на „най-добрия“ подход, чиято цел е да осигури всеобщо му приемане.²⁹⁶ Той обаче се отличава от някои традиционни универсалисти в областта на сравнителното право по това, че е склонен да разглежда този универсалистки консенсус като конструиран консенсус, а не като заварен. В това отношение той изглежда споделя някои допирни точки с направлението на теорията на сравнителното право, което подчертава значението на диалога. Така се теоретизира сравнителният метод „като динамична интерпретативна и дискурсивна практика“.²⁹⁷ По-специално в контекста на сравнителния конституционализъм „диалогичният подход се съсредоточава върху процесите на конституционното тълкуване... Сравнителният обмен не е обвързан от очаквана зависимост или йерархични отношения. По-скоро представлява основано на приятелски отношения „междусъдебно“ начинание – един децентрализиран поглед на конституционните практики, произтичащи от плуралистични източници с възможност за „взаимно обогатяване“.²⁹⁸

Е. Отвъд минималния набор от основни характеристики на концепцията за човешко достойнство

---

²⁹⁵ Пак там, с. 1081-1082.

²⁹⁶ Сравнете дискусията на Tushnet за това, което той определя като „нормативен универсализъм“ в M. Tushnet, *Weak Courts, Strong Rights* (2008), с. 5-6.

²⁹⁷ Teitel, 'Book Review: Comparative Constitutional Law in a Global Age', 117 *Harvard L Rev* (2004) 2570, с. 2584-2585.

²⁹⁸ Пак там, с. 2586.

В предходната Част 3 от тази публикация отбелязахме три елемента от минималния набор от основни характеристики на концепцията за човешкото достойнство: онтологичното изискване, релационното изискване и изискването за ограничено влияние на държавата. Приехме, че за всеки от елементите на концепцията за човешко достойнство съществуват различни тълкувания, отразени в историческата и текстуална употреба на понятието, което показва, че може да се установят различни определения на понятието за човешко достойнство. В предходната част на студията стана ясно как в общия случай съдилищата потвърждават, че при позоваване на концепцията за човешко достойнство съдиите също се придържат към минималните основни характеристики на понятието. Можем също да проследим как съдебната власт в няколко отделни юрисдикции прави опит за проучване най-вече на втория и третия елемент чрез прилагане на транснационален диалогичен подход. Благодарение на тази активност на съда също така можем да определим по-ясно от всякога контекстите, в които човешкото достойнство има най-голям шанс да намери отзвук в разбирането на релационния елемент и елемента за ограниченото влияние на държавата като част от основната концепция.

5. Откриване на съществени различия в съдебния дискурс за човешкото достойнство: възможен ли е консенсус отвъд минималния набор от основни характеристики на понятието?

И така, можем ли да твърдим, че сме постигнали някакъв напредък в намирането на общо разбиране на концепцията за човешкото достойнство в рамките на която и да е национална юрисдикция или на международно ниво? Отговорът на този въпрос, предоставен в настоящата част от изложението, е „не”. Налице са значително различаващи се едно от друго определения на връзката между човешките права и достойнството, както и съществени различия в начина, по който концепцията за достойнството влияе върху сходни материалноправни разпоредби в различните правни системи. Не би следвало обаче напълно да отхвърляме по-универсалистичния анализ, който Кароза предоставя, само защото в даден исторически момент може да има различия между отделните правни системи. Принципно тълкуване на всяко основополагащо начало често изисква единомислие относно ефекта от прилагането на този принцип, като междуременно все пак не се постига задължително съгласие относно цялостната му теоретична основа. Кас Сънстейн описва този процес на вземане на решения по съдебни дела, основаващи се на фактите по тях, без непременно да е налично съгласуване с конкретни теоретични рамки, които подкрепят решението, като дава приоритет на „непълно теоретизираните” съглашения. Подобни съглашения са възможни в случаите, когато лицата постигат съгласие относно желан резултат, дори и ако не са съгласни с всички аспекти на теорията, даваща основание за подобен резултат.²⁹⁹ В тази част на студията аз обаче защитавам тезата, че има толкова дълбоки различия между правните системи, които използват концепцията за достойнството, че настоящото обяснение просто не изглежда убедително. Ако потърсим по-надълбоко, ще открием, че проявяващите се различия стават толкова осезаеми, че ще трябва да променим посоката на изложението си. За съжаление, изглежда предпочетената от Кароза нормативна функция на достойнството не се подкрепя от съдебната практика. Можем да открием толкова значими различия в разбирането на достойнството, че универсалистичният натурализъм на Кароза изглежда като прекалено оптимистично

---

²⁹⁹ C. R. Sunstein, *Legal Reasoning and Political Conflict*, 1996.

описание. На практика резултатите от прилагането на доводи, свързани с достойнството, са много разностранни. Това е поразяващо очевидно, когато се вгледаме в различната роля, която достойнството е изиграло в различните правни системи при много сходен фактически контекст: аборт, подбуждане към расова омраза, непристойно поведение и социално-икономически права. При всеки един от тях аргументът за достойнството може да се открие както от двете страни на спора, така и в различни правни системи, които стигат до противоположни изводи.

А. Плурализъм и релативизъм

Преди да разгледаме специфични примери, можем, по-общо погледнато, да кажем, че препратките към универсализма и натурализма в дискурса на човешките права се оказват дълбоко противоречиви. Някои поддържат, че включването на общи принципи в тези текстове или в съдебни решения просто прикрива дълбокото разногласие относно приложението им и подкрепящата ги теория. Лорд Хофман например заявява: „Разбира се, ние споделяме обща човечност... Независимо от това... конкретните отговори, степента, в която се придава по-голяма тежест на една предпочитана цел, а не на друга, ще бъдат културно обусловени. Различните общества чрез своите законодателни власти и съдии ще възприемат решенията, които те смятат за подходящи за конкретния контекст“.³⁰⁰ Може да се каже, че всичко, което остава от достойнството, е относително празната черупка на минималния набор от признаци на концепцията, но когато дойде ред на прилагането ѝ, привидно проявеното сходството изчезва. Така човешкото достойнство (а с него и правата на човека) остават незащитени в своята културна обусловеност и дълбоко зависещи от местните политики и ценности, в резултат на което се открояват значително разминаващи се, дори противоречащи си, концепции. Дали това е по-доброто обяснение за случващото се с тълкуването на достойнството в рамките на съдебното тълкуване на нормите за правата на човека?

Точно както универсалистичният подход на Кароза има паралели/аналогия с универсалния подход в теорията на сравнителното право, така също този, по-скептичен подход, има някои прилики с плуралистичните подходи в сравнителното право.³⁰¹ В лагера на плуралистите са тези, които разглеждат функцията на сравнителния метод в идентифицирането на това, което е различно в отделните юрисдикции, подчертавайки необходимостта от разбиране на местния контекст и наблюдайки на принципа, че дори когато сходни концепции са в употреба и се използват в различните законодателства, това не означава, че дадена концепция ще има еднакво приложение във всяко от тях или че въобще ще се прилага. Тези дискусии в областта на сравнителното право повтарят подхода, възприет към правата на човека, който умело клони към културния релативизъм. Колкото повече въпросът е „политически“ и „конституционен“ (а малко са проблемите с по-изявен политически и конституционен ресор от правата на човека), в толкова по-голяма степен юристите по сравнително право са склонни да се придвижват към културно-релативисткия край на спектъра.

Б. Различия в концепциите за достойнство в съдебното тълкуване

---

³⁰⁰ Lord Hoffmann, 'Human Rights and the House of Lords', 62 MLR, 62 MLR (1999), 159, с. 165.

³⁰¹ Отбележете големите прилики с Tushnet и създадения от него термин „експресивизъм“: „[Е]кспресивизмът разглежда конституционните идеи като израз на себепризнанието на дадена нация“. Tushnet. Вж. бележка 296, с. 5.

1. Тежест и статус на достойството

Измежду различните юрисдикции съществуват значителни вариации в правния статус и тежестта на човешкото достойнство. Има ли то по-висок статус от другите права на човека (както е принципно в Германия³⁰², а в Унгария, когато е заедно с правото на живот) – в смисъл дали е най-високият конституционен принцип, неподчинен нито на други права, нито на други ценности³⁰³? В Германия например „човешкото достойнство има абсолютна сила. Според съдебната практика не е възможно с достойството на личността да се балансират други законни интереси, било то на други лица или на общността. Принципът на пропорционалност не може да се приложи, ако човешкото достойнство е накърнено“.³⁰⁴ Или напротив, достойството е с по-малка важност в йерархията на правата на човека и не превъзхожда други права, както изглежда, че твърди съдия Крийглер в южноафриканското дело „Макуануане“³⁰⁵; и подлежи на същия вид ограничения, които се налагат върху други права, както в Унгария (когато достойството не се съчетава с правото на живот)³⁰⁶ и в Израел, където човешкото достойнство „може да бъде ограничено, така че да се съгласува с други интереси и права“³⁰⁷. Френският конституционен съвет в свое решение от 2001 г. относно правото на аборт постановява, че макар достойството да е защитен от конституцията принцип, то не представлява по същество неприкосновен или най-висш принцип. Готовността на Конституционния съвет да въведе баланс между достойството и свободата на жените показва, че във Франция достойството не е неприкосновено или поне няма по-висш статус в сравнение с други конституционно защитени принципи или права.

2. Индивидуалистична или комунитарна концепция за достойството

Дотук установихме, че когато разглеждаме възникването на достойството в исторически план, изниква една важна разлика между употребата на достойството за изразяване на комунитарен идеал и употребата, която в много по-голяма степен акцентира върху ролята му за укрепването на индивидуалната автономия, по-конкретно за увеличаването на индивидуалната свобода, основана на личния избор. Тази разлика се отразява и на различните подходи, възприети от съдилищата. Накратко, германският Федерален конституционен съд приема в по-голяма степен комунитарния подход, докато преобладаващият подход към достойството, възприет от Върховния съд на САЩ, от Върховния съд на Канада и от Конституционния съд на Унгария е по-индивидуалистичен. Южноафриканският Конституционен съд изглежда в голяма степен раздвоен по въпроса.

Мотивите по решението на Федералния конституционен съд на Германия по делото за доживотно лишаване от свобода са добър пример за един по-комунитарен

³⁰² D. Kommers, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*, Второ изд., 1997, с. 32.

³⁰³ Делото, свързано със смъртното наказание. Вж. по-горе, бележка 231.

³⁰⁴ Klein. Вж. бележка 176, с. 149. Вж. текста към бележки 394-404.

³⁰⁵ *Макуануане*, Вж. по-горе, бележка 232, в пар. 214: „в йерархията на ценностите и основните права, гарантирани [от временната конституция], аз разглеждам [човешкото достойнство, *inter alia*] като степенувано по важност след правото на живот. В действителност [то е] включено в най-основните права“.

³⁰⁶ Dupré, 'The Right to Human Dignity in Hungarian Constitutional Case-law', в Европейската комисия за демокрация чрез право. Вж. по-горе, бележка 14, с. 72. С. Dupré, *Importing the Law in Post-Communist Traditions: The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity* (2003), с. 108, 111.

³⁰⁷ Kretzmer. Вж. бележка 211, с. 169.

подход: „Конституционните принципи на Основния закон включват зачитането и закрилата на човешкото достойнство. Свободната личност и нейното достойнство са най-висши ценности на конституционния ред. Държавата, във всичките ѝ проявления, е длъжна да го зачита и брани. Това се основава на разбирането за човека като духовно-нравствено същество, надарено със свободата да се самоопределя и развива. По смисъла на Основния закон тази свобода не принадлежи на един изолиран и самостоятелен индивид, а принадлежи по-скоро на лице, тясно свързано с общността и обвързано с нея. В светлината на тази общностна обусловеност тя не може да бъде „по принцип неограничена“. Индивидът следва да зачита онези ограничения върху свободата му на действие, които законодателят счете за необходими в интерес на социалния живот на общността. При все това автономията на индивида трябва да бъде защитена.”³⁰⁸

Въпреки че Унгария заимства в голяма степен от Германия, Дюпре твърди, че „вносят“ на достойнството там е довел до „развитието на много по-различна картина на човешката личност в унгарската съдебна практика“ – картина, в която индивидът е представен като човек, „разглеждан изолирано от държавата и борец се срещу нея, за да защити правата си”.³⁰⁹ В Унгария „човешкото достойнство е изградено върху индивидуалността и автономията”.³¹⁰ Подходът на съда, поне до 1998 година, е такъв, че „човешкото достойнство е ограничено до човека, разглеждан в своята присъща уникалност. Достойнството овластява индивида да направлява сам живота си без чужда намеса или помощ от страна на други или от държавата. Човешкото достойнство [...] по същество не улеснява взаимодействието между хората или взаимоотношенията с тях. Вместо това човешкото достойнство обгръща индивида в нещо като защитна обвивка, като по този начин определя границите на индивидите помежду им.”³¹¹ В разглежданите по-горе дела „Кейси” и „Лорънс” е представен подобен индивидуалистичен подход, възприет от Върховния съд на САЩ. Друг пример от различен контекст може да се намери в делото „Rice срещу Cayetano”, по което съдия Кенеди постановява, че мярка за положителна дискриминация, използваща класификации, основани на расова принадлежност, е противоконституционна, защото „принизява достойнството и ценността на лицето, когато за него се съди въз основа на произхода, а не въз основа на неговите или нейните собствени заслуги и качества”.³¹²

Тези различия при избора на подход са особено важни в контекста на социално-икономическите права, където е определящо доколко държавата е подчинена на дълга да брани човешкото достойнство, ако изобщо е подчинена на този дълг. По-горе установихме, че в Южна Африка социално-икономическите права се разглеждат от съда като „произтичащи от зачитането на човешкото достойнство”.³¹³ В Полша, в контекста на безработицата, човешкото достойнство изисква държавата „да гарантира, че лицата, останали без работа, са способни да упражняват правото си на съществуване и свобода”, поради което Конституционният съд постановява, че „гарантираните от държавата обезщетения от социалното осигуряване, полагащи се за безработица, следва да

³⁰⁸ Kommers. Вж. бележка 302, с. 307-308 (курсивът е добавен).

³⁰⁹ Dupré, *Importing the Law*. Вж. по-горе, бележка 306, с. 122.

³¹⁰ Пак там, с. 123.

³¹¹ Пак там, с. 125.

³¹² Контрастни подходи в Индия и Южна Африка, където положителната дискриминация се разглежда като основен метод за защита на достойнството: *Thakur v. Union of India* [2007] RD-SC 609 (17 May 2007), пар. 174 (per Balakrishnan, CJ) (Sup Ct India); *Minister of Finance v. Van Heerden*, 2004 (11) BCLR 1125, пар. 25.

³¹³ Corder. Вж. по-горе, бележка 28, с. 117, цитирайки Chaskalson, вж. по-горе, бележка 254, с. 204.

гарантират поне основно ниво на социална грижа“.³¹⁴ Федералният конституционен съд в Германия първоначално „отказва да извлече [от предпоставката за човешко достойнство] индивидуалното право на достъп до социална помощ, като впоследствие изрично оставя въпроса отворен.“³¹⁵ Наскоро същият съд постановява, че зачитането на човешкото достойнство в съчетание с други конституционни принципи „налага на държавата задължението да осигури поне минимална издръжка за всеки отделен индивид“.³¹⁶ В Италия Конституционният съд „открива“, че човешкото достойнство изисква осигуряването на прилично жилище за всички граждани като тяхно конституционно гарантирано „социално право“.³¹⁷

В Унгария, от друга страна, човешкото достойнство „не служи като основа за признаване на социалните права“.³¹⁸ Вместо това то служи като основа за оспорване и за повторно интерпретиране на обхвата на социалните права, приети по време на комунистическия режим,³¹⁹ позволявайки по този начин да бъде направен преход към икономически по-либерална, индивидуалистична концепция за правата. В Израел се счита, че Основният закон предоставя някои социално-икономически права, но те обхващат само най-минималните материални условия, необходими за съществуването: достатъчно препитание, подходящо място на пребиваване, осигуряващо защита на личното пространство и семеен живот, подходящи санитарни условия и основни медицински услуги.³²⁰ Председателят на Върховния съд на Канада прилага изключително индивидуалистичен подход в решението по делото „Госелин“³²¹. Делото се отнася до това дали схема за заемане на работни места в провинцията, която предоставяла социални помощи на лица, ненавършили 30 години, в размери под прага на бедността, е противоконституционна, особено с оглед на възрастовата дискриминация. Както видяхме, в канадския контекст част от изследването за наличие на дискриминация зависи от това дали достойнството на индивида е било засегнато. Мнозинството от съдебния състав счита, че казусът не разкрива дискриминация. Председателят на съда приема, че не е налице дискриминация, защото не е засегнато човешкото достойнство на индивида, а по-скоро обратното: „фактите сочат, че схемата, създадена по силата на Закона за социално подпомагане, цели да насърчи самодостатъчност и независимост у младите ползватели на помощ за заемане на работни места и обезщетения чрез интеграция в производствената работна сила и чрез борба с вредните странични ефекти от безработицата и зависимостта от обещетения. Подбудите за това включване изразяват стремеж към постигането на цели, стигащи до сърцевината на гаранцията за равенство: самоопределяне, лична автономия, самоуважение, чувство за собствено достойнство и самоовластяване. Това се елементи, които имат същностно

³¹⁴ Lewaszkiwicz-Petrykowska. Вж. бележка 212, с. 21.

³¹⁵ Walter. Вж. по-горе, бележка 71, с. 29. Подобно, вж. пример от Белгия, решение на Арбитражния съд от 6 ноември 1997 г. № 66/97, цитиран в „Правото на човешко достойнство в белгийското конституционно право“, Delpré. В Европейската комисия за демокрация чрез право, вж. по-горе, бележка 14, с. 57 и 62.

³¹⁶ Boggetti. Вж. бележка 28, с. 75 и 83. Вж. още BverfGE, 99, 246. Вж. също Starck, 'The Religious and Philosophical Background of Human Dignity and its Place in Modern Constitutions', в Kretzmer and Klein, бележка 4, с. 179 и 189.

³¹⁷ Boggetti. Вж. бележка 28, с. 75 и 85.

³¹⁸ Dupré, 'The Right to Human Dignity', вж. по-горе бележка 306, с. 68 – 69.

³¹⁹ Dupré, Importing the Law. Вж. бележка 306, с. 146 – 147.

³²⁰ Решение на HCJ от 12 декември 2005 г. по дело № 888, 366/03, *Commitment to Peace and Social Justice Association v. Minister of Finance*. Вж. още Barak-Erez and Gross, 'Social Citizenship: The Neglected Aspect of Israeli Constitutional Law', in Barak-Erez and Gross, бележка 282, с. 242 и особено с. 244 – 252.

³²¹ Дело на Върховния съд на Канада, SCC 84 от 2002 г. *Gosselin v. Quebec*.

значение за човешкото достойнство. „³²²

3. *Понятието за достойнство: поддържаща или ограничаваща правата концепция?*

Тази дискусия води до идентифицирането на още една разлика при определянето на ролята на достойнството в различните юрисдикции. По-рано обсъдихме, че достойнството се приема като принципна основа, която подкрепя идеята за „човешки права“. На практика обаче понятието „достойнство“ се използва като основно ограничение на (някои от) правата. Това е така, защото на достойнството си може да се позовават и двете страни в спора в подкрепа на претенциите на всяка една от тях по отношение на правата. Европейският съд по правата на човека по делото „Прети срещу Обединеното кралство“, засягащо „правото на смърт“, според Съюзън Милнс споделя виждането, че „на достойнството на човечеството, изразено в своята най-универсална и обективна форма в защита на живота, се дава предимство пред индивидуалното и субектно достойнство на лицето, търсещо помощ за прекратяване на личното страдание“.³²³ Все повече реториката относно достойнството се използва за подкрепа на ограничения върху гражданските свободи като част от „борбата срещу тероризма“ под претекст, че държавата е длъжна да защити достойнството на индивидите, които в противен случай ще бъдат засегнати от подобен тероризъм. Още през 1988 година в преамбюла на Конвенцията за преследване на незаконните действия, насочени срещу сигурността на морското корабоплаване, и в свързания с нея протокол от 1988 година е включена препратка към „ескалацията в световен мащаб на актове на тероризъм във всичките му проявления, които застрашават или отнемат невинни човешки животи, застрашават основни свободи и сериозно накърняват достойнството на човешките същества“.³²⁴ От този момент насетне употребата на достойнството в подобен контекст значително се е разраснала.³²⁵

Понятието за достойнството понякога функционира като оправдание за ограничаването на защитата на права или задължения – например изключението, свързано с обществения ред или добрите нрави, което позволява на държавата да поставя ограничения в сфери, в които тези права поначало са гарантирани. В израелския контекст понятието за човешкото достойнство се е развило не само като основа на правата, но и като основа за тяхното ограничаване. Това води до решения, в които порнографските филми легално може да бъдат цензурирани, ако се прецени, че унижават човешкото достойнство, особено достойнството на жените. Когато Комисията за киноцензура настоява за премахването на сцени, които счита за унижителни за жените, Върховният съд на Израел по делото „Station Film Co. срещу Обществения съвет за киноцензура“³²⁶ изрично приема, че художествената стойност на филма трябва да бъде съпоставима с

---

³²² Пак там, с. 65.

³²³ Вж. Millns, 'Death, Dignity and Discrimination: The Case of Pretty v. United Kingdom', 3(10) German LJ (2002), достъпен на www.germanlawjournal.com, с. 8.

³²⁴ Конвенция за преследване на незаконните действия, насочени срещу сигурността на морското корабоплаване, Организация на обединените нации, Сборник договори, том 221, с. 27, № 1678 (1988 г.).

³²⁵ През 2005 г. президентът Джордж Буш в своя реч пред ООН заявява, че в контекста на борбата с тероризма е необходимо „разпадащите се държави и обществата в стагнация, които представляват добро убежище за терористите, да бъдат разбудени. Ние трябва да защитим и разширим една визия за човешко достойнство и възможности, и просперитет...”.

³²⁶ Station Film Co. v. Public Council for Film Censorship (1994) 50 PD (5), с. 661.

нуждата от защита на човешкото достойнство.³²⁷ В друго дело съдът постановява, че расизмът е обида за човешкото достойнство и следователно речта, която насърчава расова омраза, може законно да бъде забранена.³²⁸ В действителност тези две области, в които принципите на свободното слово влизат в конфликт с интересите на другите, се оказват плодородна почва в няколко юрисдикции за дискусия относно подходящата роля за аргументи, свързани с достойнството.

В решение на Върховния съд на Канада по делото „R. срещу Labaye”³²⁹ с мнозинство, оглавено от председателя на съдебния състав – съдия Маклаклин, е постановено осъждане за съдържателство на „обществен бордей“ за „практикуване на актове на непристойно поведение“. Проблемът се състоял в това, дали деянията, извършени във въпросното заведение, представляват непристойно поведение. В част от анализа на съдържанието на понятието „непристойно поведение“ съдът включва идеята за човешкото достойнство: „поведение или обект, който възхвалява отрицателни и унижителни представи за човечеството, е вероятно да подкопае уважението към членове на засегнатите групи и по този начин да предразположи други лица да действат по противообществен начин спрямо тях. Подобно поведение може да наруши общоприетите социални норми като равенството и достойнството на всички човешки същества“.³³⁰ Конституционният съд на Южна Африка по делото „De Reuck срещу Главния прокурор”³³¹ разглежда дали присъдата, постановена срещу филмов продуцент по силта на наказателна разпоредба, свързана с детска порнография, е противоконституционна. Решението на съда, произнесено от председателя му съдия Ланга, отчита целта на закона: „Целта на законодателството е да бъде ограничена детската порнография, която се разглежда като зло във всички демократични общества. Съществува силен аргумент детската порнография да е всеобщо осъждана – тя удря директно по достойнството на децата“.³³² Съдия Ланга продължава изложението си в подкрепа на законодателството: „Правата на децата, свързани с тяхното достойнство, са от особена важност. Опозоряването на деца посредством детска порнография нанася сериозна вреда, като накърнява достойнството им и допринася за култура, която обезчовечава децата“.³³³

По отношение на подбудителството към расова и други форми на групова омраза аргументите в подкрепа на достойнството са употребени по подобен начин. По делото „Faurisson срещу Франция”³³⁴ Прафулачандра Багвати от Комисията по човешки права подчертава, че ограниченията във френското законодателство, свързани с отричането на Холокоста (Закона Гайсо), са отчасти оправдани поради това, че тези ограничения зачитат човешкото достойнство. Ограничението на свободата на изразяване на авторите, наложено по силата на Закона Гайсо, е необходимо, за да се зачетат правата и интересите

³²⁷ Вж. Kretzmer, бележка 211, с. 169.

³²⁸ Пак там. Споразумение относно културното наследство между Съединените американски щати и Федерална република Германия, 1986, пар. 130, налага забрана върху „нанасянето на обида върху чуждото човешко достойнство [...] по начин, който може да наруши обществения ред“ чрез, например, провокиране на омраза срещу групи от населението, или посредством клеветничество, злонамерено пренебрежително или унижително отношение към тези групи.

³²⁹ Върховен съд на Канада. Решение № 80 от 2005 г.

³³⁰ Пак там, стр. 46.

³³¹ Конституционен съд на Южна Африка, 2004 г. (1), SA 406.

³³² Пак там, стр. 61.

³³³ Пак там, стр. 63.

³³⁴ Съобщение №550/1993, Комисия по правата на човека на ООН, 1996 г.

на еврейската общност. „Неизбежните последици и странични ефекти от подобни изявления в контекста на преобладаващата ситуация в Европа биха се проявили в насърчаване и усиляване на антисемитските чувства. Ето защо, наложеното ограничение от Закона Гайсо е необходимо, за да се гарантира зачитането на правата и интересите на еврейската общност да съжителства в обществото, възползвайки се напълно от човешко достойнство и свободна от антисемитизъм атмосфера.“³³⁵

Подобен е подходът на Върховния съд на Канада по делото „Р. срещу Крийгстра (Kreegstra)“.³³⁶ От името на мнозинството съдия Диксън обяснява как според него пропагандата, насаждаща омраза, противоречи на човешкото достойнство: „Чувството за човешко достойнство и принадлежност на едно лице към общността като цяло е тясно свързано с грижата и уважението, които той или тя изпитва към групите, към които принадлежи. [...] Поради това присмехът, враждебността и насилието, които пропагандата на омраза насърчава, оказват силно негативно влияние върху чувството на индивида за собствена стойност и самооценка. [...] Подобни последици имат силно влияние в рамките на една нация, която се гордее с толерантността и насърчаването на човешкото достойнство, включително чрез зачитането на многообразието от расови, религиозни и културни групи в обществото ни“.³³⁷ По сходен начин съдия Маклаклин в особеното си мнение изразява съгласие, че езикът на омразата засяга достойнството на групата, към която е насочен: „Пропагандата, насаждаща омраза, е без всякакво съмнение злоредна. Тя причинява болка и унижение на индивидите, които са членове на засегнатата група.“³³⁸ Конституционните съдилища на Унгария и Южна Африка възприемат сходен подход.³³⁹

Смисълът на тези примери е да се подчертае силно оспорваният характер на тезите от най-различен вид, които се подкрепят с позоваване на достойнството. В контекста на свободата на словото този подход не би намерил подкрепа във Върховния съд на САЩ например, където съдебният подход към статуса на свободата на изразяване със сигурност би довел до пълно отхвърляне на подобни решения. Трябва да се отбележи, че, доколкото ми е известно, подобни аргументи – основани на достойнството, дори не са изпробвани в този съд, защото, без съмнение, са обречени на провал.

Същото се отнася и до друг контекст – достойнството се разглежда като еднакво спорна концепция и по отношение на равенството. Някои изследователи защитават тезата, че Върховният съд на Канада ефективно е въвел допълнителна пречка, която ищците трябва да преодоляват – индивидът или групата, с която жертвата се самоопределя или към която е определяна да принадлежи, става обект на такава дискриминация, която поставя достойнството под атака. Понятието за достойнство е позволило на съдилищата да поставят ограничения в обхвата и дълбочината на принципа на равенството, ограничавайки едновременно както групата на „жертвите“, които могат легитимно да предявят иск, така и последиците от принципа на равенството за дистрибутивната справедливост. Въпреки че този подход е бил обект на множество

³³⁵ Становище на съдия Prafullachandra Bhagwati.

³³⁶ Решение №3 на Върховния съд на Канада от 1990 г. по дело „R. V. Keegstra“, 3 SCR 697

³³⁷ Пак там, стр. 746.

³³⁸ Пак там, стр. 812. Вж. също дело *Taylor v. Canadian Human Rights Commission* на Върховния съд на Канада, съдия Dickson от 1990 г.

³³⁹ Решение № 30/1992 (V. 26.) AB, Constitutional Court file number: 1358/B/1991, публ. ДВ (Magyar Közlöny) МК 1992/53 (Конституционен съд на Унгария). Вж. също *Islamic Unity Convention v. Independent Broadcasting Authority*, 2002 (5) BCLR 433 (Const Ct).

подкрепящи академични коментари³⁴⁰, опитите да се установи приложимостта на принципа на достойнството като основополагаща норма за равенството на друго ниво извън реторичното провокират и вълна от критики.³⁴¹ Грабам донякъде подкрепя схващането, че канадският подход ограничава възможността аргументите в полза на равенството да бъдат основани на дистрибутивната справедливост, като разглежда ограничителния подход, който Върховният съд на Канада приема в своето тълкуване на човешкото достойнство в Канадската Харта. За някои разделянето на антидискриминационното законодателство от дистрибутивната справедливост по този начин е желателно. Всъщност е желателно понятието „достойнство“ да се използва, защото то предоставя алтернативна обосновка на дистрибутивната справедливост в контекста на равенството. Подобен подход, твърди Реом, може в голяма степен да обясни развитието на съвременното антидискриминационно законодателство, без да се прибегва до изцяло дистрибутивни принципи.³⁴² За други обаче това е анатема. Пост изважда потенциалните ограничения, които доводите на достойнството могат да създадат, като твърди, че съвременното американско антидискриминационно законодателство не трябва да се схваща, както обикновено се приема, като защитаващо достойнството на отделни лица, а по-скоро като опит за преобразуване на социалните практики, които определят и поддържат потенциално принижващи категории като расова принадлежност или пол.³⁴³ От това не следва, че установяването на антидискриминационния принцип в полето на дистрибутивната справедливост е непротиворечиво. Просто канадският подход, обоснован с достойнството, не може да избегне съществените критики и остава оспорвана стратегия. Всъщност интересното е, че Върховният съд на Канада (който отдавна е основен поддръжник на използването на понятието за достойнство в контекста на равенството между хората) в едно от скорошните си решения рязко се отдръпва от темата за достойнството, като признава, че:

„възникват няколко трудности при опита... достойнството да се използва като правен тест. ... Както изтъкват критиците, понятието за човешкото достойнство е абстрактна и субективна идея, което, дори и в насоката на четирите му контекстуални фактори, може не само да стане объркващо и трудно за прилагане; доказано е, наред с това, че то по-скоро се превръща в допълнителна тежест за ищците по въпросите на равенството, отколкото в новаторски философски аргумент, засилващ теоретичната му обоснованост, каквото е първоначалното му предназначение“.³⁴⁴

4. Отказ от достойнство?

До каква степен, ако това въобще е възможно, индивидът може да се откаже от достойнството си? В случай че по отношение на достойнството се приеме автономен, основан на личния избор подход, би изглеждало странно да се мисли, че лицето, чието достойнство се предполага, че е засегнато, не може да се откаже от него. Противното би навяло мисли за патернализъм. От друга страна, един по-комунитарен подход към

³⁴⁰ Mendes. Вж. по-горе, бележка 253, с. 3.

³⁴¹ Gibbins, 'How in the World Can You Contest Equal Human Dignity?', 12 Nat'l J Const L (2000) 25

³⁴² Réaume. Вж. бележка 245, с. 650.

³⁴³ Post, 'Prejudicial Appearances: The Logic of American Antidiscrimination Law', 88 California L Rev, бр. 1/2000.

³⁴⁴ Дело № 41 R. v Kapp на Върховния съд на Канада от 2008 г., пар. 22-23. Председател на съдебния състав McLachlin и съдия Abella (съдебен състав: Binnie, LeBel, Deschamps, Fish, Charron и Rothstein).

достойнството изглежда потенциално съвместим с предпоставката за забрана от отказ от достойнство. Свикнали сме, в определен контекст, да гледаме на някои права като на такива, които не са на разположение на индивида. Така например не може да съществува отказ от правото да не бъдеш поробван.

Конституционният съд на Германия постановява, че „под „човешко достойнство“ се разбира не само индивидуалното достойнство на дадено лице, но и достойнството на човека като вид. По тази причина достойнството не е на разположение на индивида“.³⁴⁵ Задължението на държавата да защитава човешкото достойнство може да оправдае ограничаването на определени права на лицето, което държавата цели да защити независимо от предпочитанията на индивида.³⁴⁶ Федералният административен съд например постановява, че достойнството на жените, които работят в „стриптийз развлекателни програми“, излагайки себе си пред мъже срещу възнаграждение, е накърнено и може законно да им бъде забранено да го правят.³⁴⁷ Забраната за хвърляне на джуджета като част от търговско-развлекателни дейности е потвърдена както от местния орган, така и от Държавния съвет³⁴⁸, а впоследствие и от Комитета по правата на човека – поради това, че подобна забрана е оправдана с оглед на човешкото достойнство.³⁴⁹

Канадската позиция изглежда по-двусмислена. Съгласието може да е от значение, но „не е определящо“. В делото „Бътлър“³⁵⁰, от което произтича посоченият подход, е поставен въпросът за конституционността на ограниченията върху порнографски материали. Съдия Сопинка заключава: „Освен всичко друго, позорните или дехуманизиращите материали поставят жените (а понякога и мъжете) в подчинено положение, сервилна покорност и унижение. Те работят срещу принципите на равенство и достойнство на всички човешки същества. При преценката дали материалът е унижителен или дехуманизиращ, изразяването на съгласие не е непременно решаващо. Съгласието не може да оправдае материали, които така или иначе съдържат унижителни или дехуманизиращи сцени. Понякога самото изразяване на съгласие прави изобразените актове още по-унижителни или дехуманизиращи“.³⁵¹ Южноафриканската позиция също е двусмислена и зависи от контекста. Докато в случаите, свързани с правата на гейовете, които вече бяха споменати, се приема силен антипатерналистичен подход, то по отношение на проституцията се подхожда много по-различно. В делото „Джордан“³⁵² Конституционният съд обявява, че оспорените законови разпоредби, криминализиращи проституцията, не противоречат на Конституцията. Мотивите на съдия О’Реган и съдия Сакс не изглеждат съответстващи на приетия по-рано от тях подход, който в случаите на засегнати права на хомосексуалните хора се основава в голяма степен на автономията: „По същността си проституцията представлява превръщането на едно тяло в стока. Макар да приемаме, че проститутките вероятно не разполагат с множество алтернативи на проституцията, достойнството на проститутките

³⁴⁵ Klein. Вж. бележка 176, стр. 148.

³⁴⁶ Пак там, с. 157-159.

³⁴⁷ Вж. дело BVerfGE 64, 274, 279-280. Макар Klein да отбелязва, че в последващо решение този подход не е бил приет. Вж. по-горе, бележка 176, с. 158.

³⁴⁸ Държавен съвет, 27 октомври 1995 г., номера на заявленията: 136-720 (Commune de Morsang-sur-Orge) и 143-578 (Ville d'Aix-en-Provence).

³⁴⁹ Wackenheim v. France, № CCPR/C/75/D/854/1999, Франция, 26 юли 2002 г., точка 7.4.

³⁵⁰ R. v. Butler [1992] 1 SCR 452 (Върховен съд на Канада).

³⁵¹ Пак там, с. 479.

³⁵² Jordan v. The State, 2002 (6) SA 642 (CC).

отслабва... поради тяхното занимание с платен секс. Самият характер на работата, която те извършват, обезценява уважението, което Конституцията намира за присъщо на човешкото тяло“.³⁵³

5. *Понятието „достойнство“. От чия гледна точка?*

Правните системи се различават и по това дали достойнството следва да се тълкува от гледна точка на жертвата или „обективно“. Трудността, пред която са изправени съдилищата в това отношение, поражда съчувствие. От една страна, съдът рискува да наложи един неуправляем и неприложим стандарт, ако сметне за подходящ подхода, при който отделният индивид преценява какво е накърнило достойнството му. От друга страна, възприемането единствено на гледната точка на съда за това какво представлява нарушение на достойнството изглежда покровителствено. В Полша се вземат под внимание както субективните чувства на лицето, което търси правна защита, така и обективни критерии за оценка на неговите твърдения.³⁵⁴ Изглежда, че в Канада възприетият подход също показва нагласата на съдилищата да вземат предвид и двете. В делото „Халпърн срещу главния прокурор“³⁵⁵ Апелативният съд в гр. Онтарио обобщава канадския подход по следния начин: „[о]ценката дали един закон би довел до уронване на достойнството на ищеца следва да се извършва в субективно-обективна перспектива. Относимата гледна точка не е само тази на „разумния човек“, а тази на „разумния човек, който е непредубеден и напълно информиран за обстоятелствата, притежаващ сходни качества и попадал при сходни обстоятелства като групата, към която ищецът принадлежи... Това изисква от съда да разгледа индивидуалните или групови отличителни черти, предисторията и събитието, за да прецени дали един разумен човек при обстоятелства, подобни на тези, в които е бил поставен ищецът, би приел, че оспореният закон възприема разграничение, което унижава неговото достойнство“.³⁵⁶ Макар да е разбираемо, че съдът би искал да приеме и двата подхода, това едва ли означава особена стабилност и понякога на практика води до това съдилищата да приемат, както изглежда, почти изцяло обективен подход, при който съдът на практика налага собствените си виждания, както в обсъдения казус „Госелин“.

6. *Кой следва да преценява основателността на исканията, свързани с достойнството?*

Между правните системи може да се открие дори по-радикална разлика. Кой следва да решава дали достойнството трябва да се приписва на определено лице и кой следва да решава какво е уместното равновесие между достойнството и другите ценности? Унгарският Конституционен съд не счита, че правото на човешко достойнство би ограничило аборта по начините, установени от германския Федерален конституционен съд, освен ако парламентът не е признал зародиша за човешко същество.³⁵⁷ В посоченото по-горе решение за абортите на френския Конституционен съвет се оспорва конституционността на три изменения на закона за абортите, които водят до либерализиране на уредбата. Едно от тях, което увеличава допустимия краен срок за извършване на аборт от 10 на 12 седмици, когато жената е изпаднала в състояние

³⁵³ Пак там, пар. 74.

³⁵⁴ Lewaszkiewicz-Petrykowska, бел. 212, с. 24.

³⁵⁵ [2003 65 OR \(3d\) 161 \(CA Ontario\)](#)

³⁵⁶ Пак там, пар. 79.

³⁵⁷ Dupré, Importing the Law, бел. 306, с. 116.

на дистрес, е оспорено поради това, че нарушава „принципа за защита на човешкото достойнство от всяка форма на влошаване на положението“³⁵⁸ поради риска късното прекъсване на бременността да доведе до практики, свързани с евгениката. Изтъквайки, че измененията са конституционнообразни, Конституционният съвет посочва, че новата граница от 12 седмици не е нарушила „изискуемия от Конституцията баланс между закрилата на човешкото достойнство... и свободата на жените“.³⁵⁹ Конституционният съвет постановява, че не съдът следва да решава въпроса за съразмерния баланс между свободата на жените и достойнството на ембриона: това е от изключителна компетентност на законодателя. С други думи, това предполага, че работата на съда е просто да гарантира, че законодателната власт балансира, а не да охранява как се осъществява балансирането.

7. Кой или какво е защитено чрез понятието за човешко достойнство?

Установи се, че това, което нарекох онтологично изискване, е от основно значение за минималния набор характеристики на концепцията за човешкото достойнство. Как съдът третира този аспект на концепцията? Отнася ли се човешкото достойнство само за жив, съзнателен човек? Очевидно не, поне в някои правни системи. В Израел достойнството се отнася както за починалите, така и за живите.³⁶⁰ В Германия човешкото достойнство може също да защити мъртвите или поне тяхната репутация.³⁶¹ Конституционният съд в Унгария е отишъл една стъпка по-далеч и „изглежда приема...“, че определени юридически лица могат... да се ползват от правото на достойнство, което следователно вече не се смята за изключително човешко качество“.³⁶² Изглежда, че израелският Върховен съд отива още крачка напред. В делото „Оставете животните да живеят“ срещу СПА селището „Хамат Гадер“³⁶³ организация, загрижена за добруването на животните, се опитва да забрани практиката на боеве между хора и алигатори, организирани заради посетителите. Тези боеве включват редица действия, които хора извършват с алигатори, включително преобръщане на алигатора чрез захващане на опашката му, насилствено отваряне на челюстите му, изтегляне на главата му назад, дърпане на задните му крака, преобръщането му по гръб и натискане на долната му челюст. Организацията за хуманно отношение към животните твърди, че представлението злоупотребява с алигаторите, причинява им страдание и затова следва да бъде спряно. Съдия Чешин тълкува съответните разпоредби от Закона за защита на животните (1994 г.) като налагащи забрана на всякакъв вид съзнателна злоупотреба с животни, освен ако не са налице основания за нейното оправдаване, без оглед на това дали злоупотребата е тежка или лека, физическа или психологическа, и отхвърля тълкуването на разпоредбата на долустоящия съд, че забраната се отнася единствено до злоупотреба, която причинява крайно страдание на животното. Предназначението на

³⁵⁸ Решение 2001-446 DC от 27 юни 2001 г., пар. 2.

³⁵⁹ Пак там, пар. 5.

³⁶⁰ *Shavit v. Rishon Lezion Jewish Burial Society*, CA 6024/97 (Върховният съд на Израел като Апелативен съд, 1 юли 1999 г.), насочващ към „човешкото достойнство на починалия“. За повече: Kretzmer, бел. 211, с. 168.

³⁶¹ Делото *Mephisto*, BverfGE 30, 173; Kommers, бел. 302, с. 301.

³⁶² Dupré, бел. 306, с. 72; Dupré, *Importing the Law*, бел. 306, с. 112-113.

³⁶³ 1648/96, *Let the Animals Live v. Hamat Gader Spa Village Inc* (1997). Благодаря на Тамар Фелдман за това, че преведе основните части на съдебното решение. Според съобщения в научната преса швейцарски закон от 2004 г. е изтъкуван с цел предотвратяване на определени опити върху животни с мотива, че експериментите накърняват достойнството на нечовекоподобни примати: вж. Abbott, 'Swiss court bans work on macaque brains', 453 *Nature* (2008), 833.

представленията, изнасяни изключително за забавление, не представлява цел, която би могла да оправдае страданията, причинени на алигаторите. „Не намирам оправдание за причиняването на болка и страдание на безпомощно животно единствено за целите на забавлението на публиката. Подобен акт е просто неморален и не бива да го позволяваме. Животното е безпомощно създание, наподобяващо безпомощно дете. Нито едно от тях не може да се защити, да предяви иск за тормоза си или да си възвърне достойнството.“³⁶⁴ Съдия Чешин смята, че представлението би могло да доведе до унижение на алигаторите: „Ще добавя с необходимата доза предпазливост, че това бойно шоу не само кара алигатора да страда, но води и до унижение. Това не трябва да се приема лекомислено. Не знам дали самият алигатор се чувства унижен, когато човекът-борец държи опашката му, претъркулва го напред-назад, обръща го по гръб и така нататък, сякаш е безжизнена парцалена кукла. Това, което знам обаче е, че ако тези действия – причинявани от човек на алигатор – бяха причинени на човек, това би било сметнато за унизително и угнетяващо“.³⁶⁵

По отношение на интерпретирането на човешкото достойнство основната разлика между юрисдикциите възниква във връзка с въпроса дали човешкият ембрион има достойнство. Ясно е, че плодът попада под закрилата на човешкото достойнство в Германия. В контекста на абортите германският Конституционен съд „използва разпоредбата за човешко достойнство, за да подчертае конституционното изискване за защита на неродения живот“.³⁶⁶ Съгласно „първото решение относно аборта“ на германския Федерален конституционен съд „развиващият се живот също се ползва от закрилата, която член 1, ал. 1 (от Основния закон) приписва на достойнството на човека. Където и да съществува човешкият живот, той заслужава човешко достойнство; дали субектът на това достойнство го осъзнава и е наясно как да го защити, не е от решаващо значение. Потенциалните способности, присъщи за човешкото съществуване от самия му генезис, са достатъчни за установяване на човешкото достойнство.“³⁶⁷ Важното в случая е, че това, както и други решения, отказват да приписват човешко достойнство единствено на тези, които имат капацитета да вземат автономни решения. В САЩ въпросът за „достойнството“ на плода не се поставя до момента, в който по делото „Гонзалес срещу Кархарт“³⁶⁸ съдия Кенеди, който представя становището на Съда, обосновава забранената разглеждана в случая процедура за аборт (така нареченото „частично раждане“) като „израз[яване] на зачитане на достойнството на човешкия живот“.³⁶⁹ В ЕСПЧ дори след 30-годишно водене на дела все още не е сигурно дали достойнството се отнася за плода и ако това не е така, по каква причина. В делото „Тисиак срещу Полша“³⁷⁰ особеното мнение на съдия Борега разглежда достойнството като пряко относимо по делото, но Съдът не отговаря на това предизвикателство.

Както видяхме по-горе, унгарският Конституционен съд не смята, че правото на човешко достойнство би ограничило аборта по начини, равнозначни на тези, установени от германския Федерален конституционен съд, освен ако парламентът не е признал

---

³⁶⁴ Пак там, пар. 41.

³⁶⁵ Пак там.

³⁶⁶ Walter, бел. 71, с. 28.

³⁶⁷ Abortion Case, 39 BverfGE R 1 (1975); D. P. Kommers, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany* (2-ро изд., 1997), с. 338. Това е потвърдено във второто решение относно аборта: BverfGE 88, 208 (1993).

³⁶⁸ *Gonzales v. Carhart* 550 U.S. 124, 127 S Ct 1610, Върховен съд на САЩ.

³⁶⁹ Пак там, Част IV.A. от решението.

³⁷⁰ 45 EHRR 42 (2007), особено мнение на съдия Borego Borego, пар. 15.

плода за човешко същество.³⁷¹ Според особеното мнение на съдия Лабади обаче въпросът следва да се решава от Съда, а не да се оставя на парламента: „Съгласно чл. 54, ал. 1 от Конституцията на Република Унгария всяко човешко същество има вътрешноприсъщо право на живот и на човешко достойнство, от което никой не бива да бъде произволно лишаван. Според тълкуването на Конституционния съд правото на живот и човешко достойнство е абсолютно субективно право, т.е. то не може да бъде ограничавано, защото е основно право, което трябва да остане незасегнато от закона. Поради това, че от биологична гледна точка плодът е човек, т.е. генетично напълно развито отделно човешко същество, и тъй като понятието „вътрешноприсъщо право на живот“ означава... право, което не е придобито чрез раждане, а се „формира“ заедно с човека, т.е. право, произхождащо от съществуването, липсата на човешко достойнство и право на живот не може да бъде оправдана от Конституцията в случай на плод, който все още не е роден“.³⁷² Дюпре пише, че решението на мнозинството е „в ярък контраст“ с възприетия в Германия подход³⁷³ и че „разликата между двете тълкувания на човешкото достойнство изглежда е по-голяма, защото произлиза от конституционни разпоредби, които са много сходни, както и от правни въпроси, изразени с доста сходни понятия“.³⁷⁴

Г. Служи ли понятието „достойнство“ като основа за консенсуална съдържателна концепция за правата на човека?

Както беше посочено в част 3 от настоящата студия, привидно всеобщото възприемане на ценността на човека като основен принцип, на който позитивното право следва да бъде подчинено, изглежда използва при отсъждания, свързани с правата на човека, достойнството като маска, за да обхване значително различаващи се теоретични концепции относно значението и последиците от тази ценност. Това позволява включването на такива идеологически, религиозни и културни различия, отвъд които една универсална теория на човешките права би следвало да премине. Чрез своята общодостъпност и липса на специфичност, чрез гъвкавостта си, чрез представата за универсалност, която прикрива степената, в която културният контекст определя неговото значение, достойнството дава възможност на Изтока и Запада, на капиталистите и некапиталистите, на религиозните и антирелигиозните да постигнат поне повърхностно съгласие относно една обща концепция. Този успех обаче не трябва да ни заслепява за факта, че когато достойнството се използва като тълкувателен принцип или като основа за изработване на конкретни норми, при поглед отблизо представата за сходство и универсалност се разсейва и на нейно място се появяват значително различаващите се концепции за достойнството.

Малко съдилища приемат, че концепцията за човешко достойнство, която прилагат, се различава от концепцията, прилагана в други държави. Действително изглежда се допуска, че различието би подронило легитимиращата функция на човешкото достойнство. В тази посока обаче се появява пукнатина, която може да се окаже значителна. В делото „Омега“ Съдът на Европейските общности изглежда приема, че човешкото достойнство може да има най-разнообразни значения в различните държави. Германските власти са забранили на търговското предприятие „Омега“ да приведе в

³⁷¹ Dupré, *Importing the Law*, бел. 306, с. 116.

³⁷² Решение 48/1998 (IX.23) АВ, особено мнение на доктор Tamás Lábady, пар. 1.

³⁷³ Dupré, *Importing the Law*, бел. 306, с. 116.

³⁷⁴ Пак там, § 117.

действие своеобразна арена за битки с лазери, където играчите се опитват „да убият“ други играчи, като изстрелват лазерен лъч върху сензорен чип, поставен върху връхните им дрехи. Търговецът твърди, че тъй като играта е законна в други държави членки, общностното право изисква тя да бъде позволена в Германия на основание, че общностното право защитава свободата на предоставяне на услуги в рамките на Общността. Според германското правителство налагането на забраната е оправдано с оглед причините, довели до забраната на пийпшоута и хвърляния на джуджета, а именно основанията, свързани с човешкото достойнство. В отговор фирмата твърди, че една ограничителна мярка, която се основава на защитата на основните права, трябва да изхожда от общото разбиране за тези основни права съгласно правото на Европейската общност в рамките на цялата Общност. Съдът на Европейските общности не споделя това виждане; не е задължително ограничителната мярка, приета от държава членка, да съответства на концепцията, която всички държави членки споделят по отношение на точния начин за реализиране на закрилата на основно право или интерес.³⁷⁵ По подразбиране германският подход към достойнството не представлява концепция за понятието „достойнство“, която да е обща за държавите членки.³⁷⁶

Трябва обаче да се внимава със завишените изисквания. Необходима е предпазливост, когато стигаме до извод, че липсва консенсус относно конкретна концепция за човешкото достойнство, основаваща се на доказателствата, представени в тази част на студията. Причините за това са няколко. На първо място, голяма част от доказателствата, подкрепящи тезата за дивергенция (както това може да се нарече), са взети от ограничен кръг правни системи най-вече на национално равнище. На второ място, може да се поспори, че поставям летвата прекалено високо при преценката дали съществува съдебен консенсус относно обща концепция за достойнство отвъд минималния набор характеристики.³⁷⁷

Обосноваването на тезата за дивергенция с аргументи от (предимно) национални правни системи може да се окаже проблематично, тъй като, както вече се установи, различните юрисдикции въплъщават идеята за човешко достойнство в своите правни текстове по различни начини и използват различни правни инструменти. Затова едва ли ще е изненадващо, ако съдии от различни правни системи тълкуват различно определени въпроси, като например тежестта или статуса на достойнството, ако работят с различни текстове, които разглеждат по различен начин неговата тежест и статус. С други думи, съдебните различия може да бъдат приписани на текстовете, а не на тълкуването на съдиите. Очевидно на интерпретативно ниво би било по-красноречиво, ако са налице примери за съдии от различни правни системи, които работят с един и същи текст, но стигат до доста различни тълкувания. Примерите, които използвах, не внасят достатъчно яснота. Използвани са примери от правни системи, които изглежда имат съпоставими текстове, но съпоставимостта е въпрос на преценка, с която читателите могат да не са изцяло съгласни.

Вдигната ли е летвата на консенсуса твърде високо? Би ли се постигнал някога консенсус, ако се приложи моят подход? Малко вероятно е да се постигне единодушие във всички правни системи. Може би всичко, което успях да направя, е да дам примери

---

³⁷⁵ Omega, бел. 200, пар. 34-37. За коментар по делото вж. M.K. Bulterman and H.R. Kranenburg, 'Case Comment', 31 *European L Rev* (2006) 93; Ackermann, Comment, 42 *CML Rev* (2005) 1107.

³⁷⁶ Вж. също Дело C-244/06, *Dynamic Medien v. Avides Media*.

³⁷⁷ Благодаря на Денис Реом за тази позиция.

за отделни случаи с различни стойности в определени съдебни системи. Германия заявява, че придава абсолютна тежест на достойнството, когато никой друг не го прави. САЩ отказват да ограничат свободата на изразяване в името на достойнството на групите в неравностойно положение. Израел очевидно използва концепцията за достойнство, за да защити алигаторите. Това може да са просто примери за отделни случаи с различни стойности, а не илюстрации на липса на консенсус. Съответният аргумент срещу позицията ми е, че всички използвани за онагледяване на дивергентната теза случаи са това, което Роналд Дуоркин нарича „тежки случаи“, ³⁷⁸ при които може да се очаква откриването на значителни отклонения (дивергенция). Отклоняващите се (дивергентните) резултати в тежките случаи може да не означават непременно, че не съществува универсална концепция за достойнството, а само да навеждат на мисълта, че общоприетото разбиране за достойнство не съществува в крайностите.

Би ли могло да се приеме по-усъвършенствана методология? Един по-съдържателен подход би проучил много по-внимателно съдебния дискурс в определени държави, взимайки предвид техния исторически, социален, културен, политически и правен контекст. В някои страни подобно изследване вече е в ход – там са извършени проучвания относно значението на достойнството в правния дискурс в неговия по-съдържателен смисъл. ³⁷⁹ Анализът на дискурса на достойнството в съдебния контекст обаче се намира в относително ранен стадий, а опитите да се проведат межкултурни изследвания относно употребата на достойнството в съдебния дискурс чрез тези по-съдържателни методи са още по-ограничени. Подобен труд ще се превърне във важен ресурс в бъдеще. Ако, както се надявам, се предприеме подобно начинание, то ще трябва да се заеме с изключително трудния въпрос как да се справим с понятието за човешко достойнство на различните езици. Орит Камир например подчертава съществените последици, които възникват по отношение на тълкуването на човешките права в Израел във връзка с превода на „достойнство“ чрез използването на еврейската дума „кавод“. ³⁸⁰ Подозирам, макар да не мога да го докажа, че подобни проблеми възникват и в други езици.

Като се имат предвид посочените проблеми, всичко, което може да се каже, е, че представеното в тази част на изследването показва (в никакъв случай обаче несъмнено), че съдебното тълкуване на концепцията за човешко достойнство не е допринесло много за постигането на консенсус относно изводите, формирани от всеки един от трите основни елемента на минималния набор характеристики, очертан по-горе. Следователно общоприето схващане за понятието за достойнство все още не може да бъде очертано. Поне досега дискурсът относно достойнството не е постигнал много за създаването на концепция с достатъчно съществено съдържание, която да реши най-задълбочените въпроси в съдебното разрешаване на спорове, свързани с правата на човека: за подходящия баланс между индивида и общността, включително по въпросите за подходящите ограничения на личната свобода; за уместността на използването на държавната власт за осигуряване на основни стандарти за материална сигурност; за

---

³⁷⁸ Р. Дуоркин, „Да се отнасяме към правата сериозно“, С., „Критика и хуманизъм“, 2003.

³⁷⁹ Dupré, *Importing the Law*, бел. 306 (относно Унгария); Kamir, 'Honor and Dignity Cultures: the Case of Kavod (Honor) and Kvod Ha-adam (Dignity) in Israeli Society and Law', в Kretzmer and Klein, бел. 4, с. 231 (относно Израел); Whitman, 'On Nazi "Honour" and the New European "Dignity"', in C. Joerges and N. S. Ghaleigh (eds), *Darker Legacies of Law in Europe* (2003), с. 243 (относно Германия).

³⁸⁰ Kamir, бел. 379.

кръга от права, които се гарантират в началото и в края на живота; за това до каква степен носим отговорност за себе си и за общността. Както посочва Уайстъб, концепцията не ни и „информира дали сърцевината и същността на човешкото достойнство се формулира най-добре чрез консенсусен морал, ако той може да се открие алтернативно сред професионалния елит на съдебната власт или пък може да се формулира само в дългосрочен процес чрез обединяването и взаимодействието с други права, ценности, принципи и правила, установени законодателно на национално и международно равнище“.³⁸¹ Така оставаме със заключение, което очевидно е по-точно описателно, но е нормативно разочаровашо – че в съдебното тълкуване на правата на човека няма общоприето съдържателно понятие за достойнство, макар да изглежда, че концепцията за достойнството е възприета.

6. Намиране на употребата на понятието „достойнство“ в правораздаването

Вероятно обаче е твърде амбициозно да се оценява полезността на понятието „достойнство“ в правораздаването, свързано с правата на човека, въз основа на това дали създава или представя конкретни примери за приложението на съдържателната концепция за човешкото достойнство. Вероятно следва да се мисли по-скромно и да се зададе въпросът дали достойнството играе различна роля. На този етап от изследването изоставяме въпроса дали има съществена консолидация на значението на човешкото достойнство, за да разгледаме институционалната употреба на понятието в правораздаването, което засяга човешките права. Моят аргумент в тази част от изследването е, че „общото начинание“, за което и двамата с Кароза смятаме, че е предприето, не се изразява в „изработването на практически изводи по отношение на човешкото достойнство в различни конкретни контексти“, както е според Кароза³⁸², а по-скоро в създаването на разпознаваема приложима система за съдебно тълкуване и прилагане на правата на човека. В този контекст концепцията за човешкото достойнство осигурява полезен, но ограничен език, чрез който да се дефинират някои институционални трудности на правораздаването, което се отнася до правата на човека.

Въпреки че понятието „достойнство“ все още не е допринесло за създаването на споделена съдържателна основа за постановяването на съдебни решения, то³⁸³ все пак осигурява нещо друго на правораздаването, което се отнася до правата на човека. Анализът на Уайстъб е полезна отправна точка: „интересното на човешкото достойнство е, че има различни нюанси в зависимост от социалните нужди. Така то вероятно има централно място и е привлекателно за световната етика поради своята гъвкавост, а не поради сковаността на логиката си... Това твърдение по никакъв начин не поставя под въпрос реторичната стойност или дори конституционната привлекателност на исканията или проекциите за човешкото достойнство“.³⁸⁴ В какво се състои тази конституционна привлекателност? В останалата част от това изследване твърдя, че от предходния анализ може да се установи една характерна полезна институционална функция, която понятието „достойнство“ играе в съдебното тълкуване; функция, която удовлетворява нужда, породена от институционалните характеристики на постановяването на съдебни решения в областта на правата на човека. С други думи, достойнството играе важна правно-институционална функция. Не твърдя, че всички съдебни решения трябва да се

³⁸¹ Weisstub, бел. 163, с. 274.

³⁸² Carozza, бел. 294, с. 1081 – 1082.

³⁸³ Feldman, 'Human Dignity as a Legal Value [1999] Public Law 682, с. 698.

³⁸⁴ Weisstub, бел. 163, с. 265.

възприемат на основата на функционалната гледна точка, която застъпва този конкретен аргумент. Моят по-ограничен аргумент в тази заключителна част от студията е, че употребата на понятието „достойнство“ от съда в сферата на човешките права не трябва да се разглежда само от гледната точка на универсалистичния натурализъм или от гледната точка на плуралистичния културен релативизъм. По-скоро следва да се види ролята, която понятието „достойнство“ играе в правораздаването поне отчасти от институционална гледна точка.³⁸⁵ Ако този анализ е верен, една от последиците му следователно би могла да се изразява в разбирането на това, че употребата на понятието „достойнство“ от съда в областта на правата на човека е значително по-различна от употребата му в други контексти и социални системи.

А. Институционални проблеми на съдебния контрол

Поне от Втората световна война насам на съдилищата все повече се предоставя (или самите те поемат) роля при тълкуването и прилагането на конституционни и човешки права. Понякога това става в специално създадени конституционни съдилища, понякога в съдилища с обща компетентност, а понякога в административни съдилища. Това обикновено изисква от съдебната власт да се произнесе по спорове, които включват твърдения за нарушение на претендирано право от публичен орган, като например орган на изпълнителната власт, или от самия законодател. Не на последно място тази роля на съдилищата е спорна, защото рискува да създаде напрежение с други конституционни принципи – например с разделението на властите. Когато съдебният контрол включва възможността съдът да отменя акт на законодателната власт поради това, че той нарушава конституционни или човешки права, това положение може да е особено проблематично, тъй като кръг от съдии, които не са били назначени чрез избор от народа, поставя под въпрос решение на демократично избран орган, което води до т.нар. „затруднение в резултат на дейност, противна на мажоритарната воля“. Това напрежение непрекъснато предизвиква дебати относно легитимността на съдебния контрол, особено ако е с подобна властова мощ – доколко той е съвместим с понятията за демократично самоуправление? Във всички правни системи, които са възприели за приложима концепцията за достойнството при постановяването на съдебни решения, съдебният контрол в контекста на правата на човека е повече или по-малко противоречив, като постоянно се стреми да оправдае себе си, методите и разбиранията си.

Съществуват поне три конкретни институционални проблема, които обикновено са налице при съдебни дела, свързани с правата на човека. Съдилищата използват понятието „достойнство“ в опита си да се справят с тези проблеми. Първият възниква от необходимостта да се реши как да бъдат разрешени конфликтите между права и конфликтите между права и други ценности. Вторият е породен от необходимостта да се реши доколко правата, подлежащи на тълкуване, трябва да се разглеждат като примери за приложимост на международни стандарти, които в сравнителен план приоритетно защитават национални или местни проблеми при наличие на конфликт. Третият възниква от необходимостта да се реши до каква степен текстът на националната (или регионална, или международна) декларация за правата на човека трябва да се разглежда като определящ и евентуално каква да е реакцията, в случай че

---

³⁸⁵ Подходът в тази студия, която се съсредоточава върху съдебно-институционалния контекст на тълкуването на понятието „достойнство“, се доближава до това, което Tushnet нарича „контекстуализъм“: Tushnet, бел. 296, с. 10.

силното желание на съда за намеса изглежда не се подкрепя от текста. Ще разгледам всеки един от тях.

Б. Ценностните конфликти и проблемът на несъизмеримостта

Започвам с проблема за това как да се справяме с конфликтите между права и конфликтите между права и други ценности. Основна характеристика на този проблем е извеждането на въпроса дали тези права и други ценности могат да бъдат „балансиранни“ едни спрямо други. В този контекст „балансирането“ явно е метафора. Възможно е балансирането на количество захар спрямо количество брашно, защото и двете имат маса и тегло, а следователно обща мярка, чрез която да ги сравняваме. Често обаче правата и другите ценности се възприемат като несъизмерими. Теорията за несъизмеримостта, първоначално популяризирана от Исая Бърлин³⁸⁶, по същество приема, че някои ценности не могат да бъдат сравнявани помежду си, което е възприето и в контекста на правото. Джон Адлър например твърди, че няма единен, основен принцип, спрямо който да се сравняват противоречащите си ценности, няма „логаритмична линейка“, нито универсална мерна единица.³⁸⁷

Делото „Еванс“ е отличен пример за конфликт между права, който изглежда, че поражда проблем с несъизмеримостта. Г-жа Евънс е диагностицирана с рак на двата яйчника, които е трябвало да бъдат отстранени. От болницата я съветват, че ще е възможно „да ожъне“ яйцеклетките си, да ги оплоди с гаметите на съпруга си и да ги замрази, за да могат в бъдеще да имат дете. Отношенията със съпруга ѝ се разпаднали и той поискал унищожаването на гаметите. Британското законодателство разрешава оттегляне на съгласието по всяко време преди имплантирането. Г-жа Евънс иска гаметите да бъдат запазени, за да може да има бебе. От юридическа гледна точка казусът е представен като конфликт между правото на г-жа Евънс по чл. 8 да създаде семейство и правото на бившия ѝ съпруг по чл. 8 на защита на личния му живот. Преди въпросът да стигне до ЕСПЧ, Апелативният съд на Англия отхвърля искането на г-жа Еванс, като лорд съдия Седли посочва, че претенцията „изисква баланс между две напълно несъизмерими неща. Каквото и решение да бъде взето, то може да бъде обяснено, но на практика би било невъзможно да се докаже правилността му“.³⁸⁸ По сходен начин лорд съдия Ардън развива тезата, че съдът няма отправна точка, въз основа на която да вземе такова решение.³⁸⁹ Голямата камера постановява, че няма нарушение на Конвенцията.³⁹⁰

Един от възможните подходи към подобни конфликти е да се приеме, че съдът не може да има роля в разрешаването им. Така например Адлър твърди, че когато се стигне до етап, в който ценностите са в конфликт, разрешаването на конфликта трябва да е на основата на човешките емоции. Според Адлър законодателната власт е най-добрият форум за откриването и прилагането на такива емоции. Съдилищата нямат специално разбиране по проблема и в крайна сметка законодателната власт е по-подходящата. Преведено на съдебен език, съдилищата трябва да отстъпят на законодателя. Това на практика направи ЕСПЧ в делото „Евънс“. Друг възможен подход за съда е да прибегне до балансиране на база на утилитарни принципи. Да разгледаме делото „А“³⁹¹, което

³⁸⁶ I. Berlin, *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty* (изд. X. Харди, 2002).

³⁸⁷ Alder, 'The Sublime and the Beautiful: Incommensurability and Human Rights' [2006] Public Law 697.

³⁸⁸ *Evans v. Amicus Healthcare Ltd* [2004] EWCA Civ 727, пар. 66.

³⁸⁹ Пак там, пар. 110.

³⁹⁰ *Evans v. United Kingdom*, 43 EHRR 21(2007).

³⁹¹ *A. v. Secretary of State for the Home Department* [2004] UKHL 56; [2005] 2 WLR 87 (HL).

включва въпроса дали задържането на предполагаеми терористи без съдебен процес противоречи на чл. 5 и 6 от ЕКПЧОС. Бихме могли да обърнем аргумента в чисто утилитарната му форма, нещо от рода на това кое би било най-доброто за най-много хора, като поискаме от съда да прецени дали вредата от задържането на човек в затвор, без да му се даде възможност да пледира за невинност в съда, е по-голяма от евентуалния ефект на освобождаването му за националната сигурност. Изглежда, че е по-типично подобно решение да се вземе от законодателя, вероятно дори от изпълнителната власт. Но има и друг проблем. Ако свободата се разглежда не като утилитарно съображение, а като вътрешноприсъща стойност, ценна сама по себе си, тогава, изглежда, трудно ще се извърши действие, утилитарно балансиращо двете ценности.

Съществуват различни други начини за справяне с проблема, свързан с подобни конфликти. Подход, който вероятно все по-често се прилага, е съдът да възприеме пропорционалността като инструмент, чрез който може да структурира своя анализ на конфликта. Има много варианти на начините, по които съдилищата формулират пропорционалността³⁹², но за целите на изследването тези различия изобщо нямат значение. По същество всяка формулировка има няколко общи елемента: първо, когато е налице ограничение върху претендирано право, съдът най-напред следва да установи дали това ограничение обслужва легитимна цел; второ, съдът трябва да разгледа дали средствата, избрани за постигане на тази цел, са рационално обвързани с нея; трето, съдът трябва да прецени дали мярката е пропорционална в тесния смисъл, т.е. съдът следва да прецени дали съществуват средства за постигане на целта, които са по-слабо ограничителни за претендираното право и дали ползите от ограничаването надвишават вредите.

Съществува обаче проблем, който обикновено се идентифицира с анализа на пропорционалността – проверката за пропорционалност изисква „инжектирането“ на важен елемент на ценностна оценка в най-малко два отделни етапа на проверката: при установяване дали целта на ограничителната мярка обслужва легитимна цел и при постигането на заключителния баланс. Съдилищата, извършващи проверката за пропорционалност, трябва да определят какво всъщност представлява легитимната цел и нейната „тежест“, както и каква е тежестта на правото, което се ограничава от оспорваната мярка. Вместо да реши проблема на несъизмеримостта, съдът продължава да е изправен пред него и съдилищата прибегват до техники, описани в предишните параграфи: отстъпват пред преценката на законодателя, създават йерархия на правата, постигат схематично утилитарно балансиране или, както Уолдрон³⁹³ констатира, достигат до необходимостта да обясняват причините, въз основа на които правителството е взело определено решение и до извършване на стриктна проверка на адекватността на тези причини.

Употребата на понятието „достойнство“ се свързва най-вече с правните системи, които са избрали да използват анализ на пропорционалността, независимо дали се нарича по този начин или не. Считаю, че това не е съвпадение. Една важна институционална функция на понятието „достойнство“ е да създаде език, на който съдилищата да могат да посочат тежестта, призната на определени права, и на други ценности в този контекст. Когато конкретно право или друга ценност се свързва с достойнството, това показва, че според съда трябва да му се припише значителна (дори

³⁹² Silver and Others v. UK, 5 EHRR 347(1993), пар. 97.

³⁹³ Waldron, 'Fake Incommensurability', 45 Hastings LJ (1994) 813.

в някои случаи огромна) тежест.³⁹⁴ Нека в тази светлина преосмислим „първото решение относно аборта“. Германският Конституционен съд обсъжда конституционността на Закона за реформа на абортите от 1974 г., който либерализира някои ограничения, свързани с абортите. Законът е оспорен като противоконституционен. При разглеждането на делото съдът установява противоречащите си интереси – правото на личността на майката съгласно чл. 2, ал. 1 и задължението на държавата да защитава живота съгласно чл. 2, ал. 2 от Основния закон на ФРГ. Изправен пред необходимостта да балансира правата на майката и задължението на държавата да опазва живота, съдът се обръща към понятието „достойнство“. Съдът определя достойнството като върховна ценност в германското право, като заявява, че „в настоящия балансиращ процес и двете конституционни ценности трябва да се възприемат във връзката им с човешкото достойнство като център на ценностната система на Конституцията“.³⁹⁵ Макар това твърдение да предполага, че достойнството е по-висша ценност, която ръководи тълкуването на обхвата на двете права, Конституционният съд продължава, като подчертава връзката на достойнството със значимостта на живота и заявява, че „човешкият живот... е жизненоважна основа за човешкото достойнство и предпоставка за всички други основни права“.³⁹⁶ При съчетаване на достойнството със задължението на държавата да защитава живота, достойнството се превръща в техника, чрез която съдът може да прилага по-строг контрол върху изключението от задължението на държавата да защитава живота и следователно може да ограничава правата на майката. След като достойнството наклонява везните към жизнения интерес, заключението, че закрилата на живота на фетуса трябва да има приоритет пред свободата на жените, е неизбежно. Така съдът в голяма степен разчита на достойнството, за да наклони везните в полза на прогласяване на противоконституционността на деянието на майката и ограничаването на правата ѝ.

В Закона за сигурността на въздухоплаването³⁹⁷ достойнството също изпълнява функция, подобна на тази, която има в „първото решение относно аборта“. В това дело Конституционният съд разглежда конституционносъобразността на закон, овластяващ министъра на отбраната насилствено да сваля отвлечен пътнически самолет, който се използва за бомба с насочване, подобно на начина, по който са използвани самолетите на 11 септември. Според съда законът противоречи на Конституцията, защото, въпреки потенциала му да предотврати голямо бедствие и да спаси хиляди човешки животи, той нарушава гаранцията за човешко достойнство, доколкото позволява животът на невинни хора да бъде отнет, за да бъде спасен животът на други хора. Употребата на понятието „достойнство“ от Конституционния съд в този казус наподобява употребата на понятието в „първото решение относно аборта“, защото и в двата случая съдът се позовава на достойнството във връзка с правото на живот, за да придаде на това право тежест, която оправдава прилагането на строг контрол при оценяването дали засягането на въпросното право е приемливо и установява, че не е.³⁹⁸ Ако обаче съдът счете, че

³⁹⁴ В допълнение към разгледаните в настоящия текст дела вж. също R. (Carson) v. Secretary of State for Work and Pensions [2006] 1 AC 173 (HL). За ползотворна дискусия вж. Baker, 'Comparison Tainted by Justification Against a "Compendious Question" in Art. 14 Discrimination', Public Law 476.

³⁹⁵ BverfGE 39, 1, цитиращо BverfGE 35, 202. Съдът подчертава интереса по отношение на живота като стойност на общността, а не като индивидуално право на плода, въпреки че съдът признава, че „[п]отенциалните способности, присъщи на човешкото съществуване от неговото зачеване, са достатъчни, за да се установи човешкото достойнство“.

³⁹⁶ Пак там.

³⁹⁷ BverfGE, 1 BvR 357/05.

³⁹⁸ Möller, 'On Treating Persons as Ends: The German Aviation Security Act, Human Dignity, and the Federal

достойнството не е фактор, на правото на живот се придава по-малка тежест, съответно засягането на правото може отново да бъде оправдано. Така Конституционният съд в заключение приема, че ако терористите са сами в самолета, насилственото свалянето на самолета ще бъде пропорционално, защото престъпниците не се третират като обекти, „напротив, то съответства на позицията на агресора като субект, тъй като го насочва към поемане на отговорност за последствията от автономните му действия“.³⁹⁹

Също така, когато германският Конституционен съд във „второто решение относно аборта“ иска да придаде по-голямо значение на правата на жената, той започва да използва понятието „достойнство“, за да дефинира тези права и по този начин да посочи, че те следва да получат по-голямо признание, отколкото в „първото решение относно аборта“. Във „второто решение относно аборта“ съдът се отклонява от нагласата си да приписва достойнство преди всичко на жизнения интерес на плода. Вместо това съдът поставя достойнството и от двете страни на уравнението за балансиране на правата, заявявайки, че „в случай, че конституционните права на жената, а именно нейното право на свободно развитие на личността... и на защита на нейното достойнство, влязат в противоречие със задължението за защита на нероденото, конфликтът трябва да бъде решен в съответствие с принципа за пропорционалност“.⁴⁰⁰ За разлика от „първото решение относно аборта“, правото на жената да бъде зачитана като личност (а не само да се зачита животът на ембриона), се счита за обвързано с достойнството. Понятието „достойнство“ вече не се употребява, за да наклони везните в полза на живота. Връзката на достойнството с двете страни на конфликта по-скоро води до решението, че задължението на държавата да защитава живота и основните права на жената следва да бъде балансирано.⁴⁰¹ Следователно начинът на мотивиране на решението зачита в по-голяма степен правата на жената и като цяло постига по-справедливо балансиране.

„Второто решение относно аборта“ илюстрира употребата на понятието „достойнство“ като концепция, осигуряваща общ показател, в обхвата на който могат да се балансират очевидно несъизмерими ценности и който не се проявява просто като утилитарен. Това също е обичайна практика в други съдилища, които прилагат пропорционалността. Така например в казуса с община Порт Елизабет в Южна Африка⁴⁰² градът иска издаването на заповед за евикция срещу група лица, които незаконно обитават частна поземлена собственост. Въпреки че управата на града им предлага да се преместят на друго място, хората отхвърлят предложението, защото определеното място за презаселване е с високо ниво на престъпност, пренаселено е и не гарантира защита при следваща евикция. Градът разполага с жилища, които обслужват потребностите на бедните, но според общината даването на възможност на тези хора да получат приоритет при разпределянето на посочените жилища е равностойно на възнаграждение за незаконно обитаване на чужда собственост. Съдът се намира в положение на противоречащи си права: правото на собствениците на имота на защита срещу произволно или незаконно отнемане на имота им и правото на самонастанилите се на достъп до подходящо жилище. Съдия Сакс очевидно не желае просто да приложи утилитарен подход за разрешаването на конфликта: „В общество, основаващо се на

Constitutional Court [2006], Public Law 457.

³⁹⁹ Пак там, с. 462.

⁴⁰⁰ BverfGE 88, 208, 2 BvF 2/90, 2BvF 4/92, 2 BvF 5/92 (1993), с. 164.

⁴⁰¹ Не е ясно дали ФКС счита, че достойнството на жената в този случай е свързано единствено с правото на живот или с правото на личността, но изглежда, че асоциира достойнството и с двете права.

⁴⁰² *Port Elizabeth Municipality v. Various Occupiers*, 2004 (12) BCLR 1268 (КС на ЮАР).

човешко достойнство, равенство и свобода, не би могло да се предположи, че най-доброто за мнозина може да бъде постигнато с цената на непоносими трудности за малцина, особено ако чрез разумна и изкусна съдебна и административна държавническа практика такава човешка нищета може да бъде избегната⁴⁰³. Вместо това, при вземането на решение по делото, съдът подчертава, че „отправната и крайната точка на анализа трябва да бъде утвърждаването на ценностите на човешкото достойнство, равенство и свобода“⁴⁰⁴. Съдът не прави опит да идентифицира достойнството само с една от страните в конфликта, а по-скоро стига до заключението, че и двете права се отнасят до имущество и са свързани с достойнството. Като се има предвид, че те са съизмерими, ролята на съда е да намери решение, което най-добре съответства на достойнството. След като приема, че няма да потвърди заповедта за евикция, съдът обосновава своето решение да ограничи правото на собствениците на имота да не бъдат лишавани незаконно от земя като избор, който е в по-голяма степен съответен на достойнството.

Следва да се има предвид сходната роля на понятието „достойнство“ в контекста на свободата на изразяване в практиката на канадския Върховен съд, която разглежда непристойното поведение и речта на омразата. Традиционно и в двата случая други правни системи (вероятно най-вече Съединените щати) противопоставят правото на свобода на изразяване срещу обикновените „интереси“ на правителството, като определено наклоняват везните в полза на свободата на словото. За разлика от този подход в канадските случаи интересите на правителството са предефинирани с езика на достойнството, а резултатът е значително различен. Така в делото „Кийгстра“⁴⁰⁵, както се установи по-рано, съдия Диксън концептуализира защитата, предоставяна чрез налагане на правни ограничения върху речта на омразата, като я обвързва силно с понятието „достойнство“. Мнозинството счита, че правото на свобода на словото е подкрепено и от достойнството. „Свободата на изразяване е ключов аспект на ангажимента за поддържане на демокрацията не само защото позволява изборът на най-добрите политики да се осъществи измежду широк спектър от предложени варианти, но и защото помага да се гарантира, че участието в политическия процес е отворено за всички хора. Подобно открито участие трябва да включва в значителна степен идеята, че всички хора заслужават уважение и достойнство.“⁴⁰⁶ Поради това, че и двете страни на конфликта са обвързани с достойнството, то отново предоставя общ показател и за двете, респ. решението следва да бъде такова, че в най-голяма степен да съответства на достойнството. Според мнозинството в съдебния състав, доколкото речта накърнява достойнството, основащите се на достойнството причини, които обичайно защитават речта от намеса, са значително редуцирани. „С голяма неохота придавам най-голямо значение на изразяването, свързано с политически въпроси. Като се има предвид обаче безпрецедентната сила, с която пропагандата на омразата отхвърля и подкопава демократичните ценности, и по-специално осъжда позицията, че всички граждани трябва да бъдат третирани с равностойно уважение и достойнство, така че участието в политическия процес да бъде съдържателно, не мога да видя защитата на подобно изразяване като неразделна част от демократичния идеал, който е толкова централен за... мотивите [за защита на свободното слово] ... [Т]ова заключение ме кара да не съм съгласен с [особеното] мнение, че изразяването, което се разглежда в това дело, налага

⁴⁰³ Пак там, пар. 29.

⁴⁰⁴ Пак там, пар. 15.

⁴⁰⁵ *R. v. Keegstra* [1990] 3 SCR 697 (Върховен съд на Канада).

⁴⁰⁶ Пак там, с. 764.

най-внимателната степен на конституционна защита. Според мен на пропагандата на омразата не би трябвало да се придаде най-голямата тежест в анализа [относно пропорционалността]⁴⁰⁷.

В. Приобщаване във вътрешното право и контекстуализиране на човешките права

Доколко човешките права трябва да илюстрират чрез конкретни примери международни или местни стандарти? Кароза твърди, че е налице вътрешноприсъщо напрежение в международното право за правата на човека „между поддържането на универсално разбиране за правата на човека“ и „зачитането на разнообразието и свободата на човешките култури“.⁴⁰⁸ За Кароза принципът на субсидиарност „ни дава концептуален инструмент за посредничество между поляритета на плурализма и общото благо в един глобализиран свят...“⁴⁰⁹ Но това се отнася и за концепцията за човешкото достойнство. Така например понятието „човешко достойнство“ позволява на южноафриканския съд в Порт Елизабет да контекстуализира своето решение в светлината на историята на апартейда.⁴¹⁰ То позволява на Върховния съд на Канада да избере това, което счита за дискриминационно, въз основа на местните разбирания за това, което противоречи на достойнството.⁴¹¹ Както председателят на съда обяснява в делото „Госелин“: „За да определим дали разграничението, извършено въз основа на изброяване или аналогия, е дискриминационно, трябва да разгледаме контекста му... Във всеки един случай трябва да се запитаме дали разграничението, разгледано в контекст, третира субекта като по-малко заслужаващ, по-малко достоен, въз основа на изброяване или аналогия“.⁴¹² Понятието за човешко достойнство дава възможност на Конституционния съд в Южна Африка да реши кога „равенството“ изисква равно третиране и кога не. Както обяснява съдия Сакс в делото „Министърът на вътрешните работи срещу Фурие“⁴¹³, „именно чувствителността към контекста и въздействието предполага, че равното третиране не изисква непременно еднакво третиране... Ключовият определящ фактор винаги ще бъде дали човешкото достойнство укрепва или се уязвява и дали постигането на равенство се насърчава или подкопава от съответната мярка.“⁴¹⁴

Всъщност някои учени твърдят, че тази функция на достойнството е съществена в определени правни системи не само в контекста на индивидуални казуси, но и по принцип. Дюпре твърди, че употребата на понятието „достойнство“ от унгарския Конституционен съд може най-добре да се обясни като „използвано преди всичко за скъсване със социалистическото право“.⁴¹⁵ Като вземем предвид съпротивата по време на прехода към демокрация срещу всяко съживяване на презирания егалитаризъм на комунистическата идеология, не е изненадващо, че трябва да се възприеме подход към равенството, който е свързан със справедливо преразпределение на богатата. В идеалния случай достойнството се използва като алтернативна теория в този контекст и затова не бива да е изненада, че то се употребява много от съда. Според убедителното становище

⁴⁰⁷ Пак там, с. 765.

⁴⁰⁸ Paolo G Carozza, *Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law*, 97 AJIL (2003) 1.

⁴⁰⁹ Пак там.

⁴¹⁰ 2004 (12) BCLR, параграфи 9-10.

⁴¹¹ *Gosselin v Quebec* [2002] SCC 84 (BC на Канада), пар. 24 (съдия McLachlin).

⁴¹² Пак там, пар. 24.

⁴¹³ 2006 (3) BCLR 355 (Const Ct), пар. 152 (съдия Sachs).

⁴¹⁴ Пак там, пар. 152.

⁴¹⁵ Dupré, в Европейска комисия за демокрация чрез право, бел. 14, с. 72.

на Дюпре „задачата на отричане и унищожаване на бившата национална [комунистическа] правна система върви ръка за ръка, в съдебната практика на Конституционния съд, със създаването на нов ред, основаващ се на не-местни елементи“.⁴¹⁶ Човешкото достойнство позволява на Съда да внесе тези не-местни елементи в унгарското право главно от германското конституционно право, но само дотолкова, доколкото това се възприема като отговарящо на местните нужди „да се преориентира концепцията за основни права... от комунистическа концепция за правата към либерална“.⁴¹⁷ За да осъществи тази промяна, съдът „използва „вносно“ право в своята ранна съдебна практика като модерен заместител на естественото право, позволяващо на съда да основава мотивите си върху нови надконституционални ценности, като ги представя в правна форма. В същото време използването на „вносното“ право е формулирано в дискурса за глобализацията или *ius commune*, в който съдът се представя като активен участник.“⁴¹⁸

Въпросът не е просто в това, че понятието „достойнство“ е неясно и отворено за тълкуване и предоставя на съдиите дискреция; в това отношение то не се различава от всички задължения и права, свързани с правата на човека. Моят аргумент по-скоро е, че както достойнството е изиграло значима политическа роля за развитието на по-плавен преход към правата на човека в периода след Втората световна война на международно равнище, така достойнството играе подобна роля по отношение на съда, позволявайки тълкуването на права по начин, който ги опитомява (превръща ги в „домашни“). Неговата роля на практика е да даде възможност за включване на местния контекст чрез използването на универсален принцип. В съдебния контекст понятието „достойнство“ не само позволява включването на местни обстоятелства при тълкуването на нормите за правата на човека, то го изисква. Достойнството позволява на всяка правна система да развива собствена практика по отношение на човешките права.

Г. Обосноваване на създаването на нови и разширяването на съществуващи права

На трето място, достойнството функционира като източник, от който могат да произтичат нови права, а вече съществуващите права – да бъдат разширени. В контекста на Израел например човешкото достойнство се разглежда като основа за „внос“ на права, които умишлено не са включени в текста на Основния закон: човешко достойнство и свобода. Както отбелязва Крецмер, „основният закон не споменава много от основните права, които са защитени по силата на повечето конституции и международни инструменти за правата на човека... Най-очевидните изключения са равенството, свободата на религията, съвестта и свободата на словото“.⁴¹⁹ Те са изключени поради невъзможността да се постигне консенсус между страните в Кнесета (*органа на законодателната власт в Израел – бел. пр.*) относно включването им по това време. По-конкретно няколко от религиозните партии възразяват срещу включването им. Като се има предвид, че израелският Върховен съд възприема ролята си на орган, който съучаства в изграждането на Израел и се ангажира с широкия спектър от права на човека, това се счита (от съда) за недостатъчно. Концептуализирането на човешкото достойнство като основна ценност „дава възможност на съда да прибягва до понятието, за да създава права в различни ситуации“, включително в контекст, в който иначе би се

⁴¹⁶ Пак там, разд. 1(В).

⁴¹⁷ Dupré, *Importing the Law*, бел. 306, с. 6.

⁴¹⁸ Пак там, с. 157.

⁴¹⁹ Kretzmer, бел. 211, с. 162.

очаквало изключените права да функционират.⁴²⁰ В някои случаи съдът използва този метод, за да припознае точно правата, които са били съзнателно пропуснати от Основния закон поради липсата на политически консенсус.⁴²¹ По делото „Хъпърт“ например съдът твърди, че правото на равенство може да произтича от човешкото достойнство и в резултат на това заслужава конституционна закрила.⁴²² Други права, които по подобен начин произтичат от достойнството, включват свободата на религията, правото на стачка, правото на малолетни и непълнолетни да не подлежат на телесно наказание и правото да се знае самоличността на родителите.⁴²³

Донякъде подобен подход може да бъде установен в решението „Лимбуела“ на Камарата на лордовете⁴²⁴, в което предявявените искания на три лица, търсеци международна закрила, за съдебен контрол върху Закона за гражданството, имиграцията и убежището, са разгледани съгласно Закона за правата на човека от 1998 година, който ефективно включва ЕКПЧОС в националното законодателство на Обединеното кралство. Оспореният закон отнема правомощията на държавния секретар да оказва подкрепа на търсещите закрила лица, които не са подали молба за закрила в разумен най-кратък срок след пристигането им в Обединеното кралство. Тези търсеци закрила лица нямат и право да работят, дори когато се намират в крайна бедност. Търсещите международна закрила твърдят, че режимът омаловажава човешкото им достойнство и нарушава чл. 3 от ЕКПЧОС, който предвижда абсолютна забрана за изтезания и нечовешко или унижително отношение. Достойнството е стандартът за оценка дали третирането е достигнало степен на нечовешко или унижително отношение по смисъла на чл. 3. Обсъждайки видовете третиране, попадащи в обхвата на чл. 3, лорд Крейгхед отбелязва: „Когато отношението унижава или обезценява едно лице, показвайки липса на зачитане или омаловажаване на човешкото му достойнство, или предизвиква чувство на страх, агония... то може да се характеризира като унижително и също да попадне в забраната на чл. 3“.⁴²⁵ Камарата се съгласява, че законовият режим нарушава чл. 3, тъй като отказвайки на търсещите убежище държавна подкрепа и едновременно с това спирайки мерките за самоиздръжка (те не могат да работят без разрешение, а получаването му отнема поне 12 месеца), действията на държавата водят до третиране, което е достатъчно тежко, за да се счита за нечовешко или унижително.

Д. Реакция към институционалните употреби на достойнството

Как трябва да се реагира на тези институционални употреби на достойнството? Някои могат да възприемат трите употреби на достойнството просто като реторични форми. Съдилищата използват концепцията за достойнство само за да прикрият например липсата на теория за това как да се разрешава конфликтът между несъизмеримите ценности. Вместо да избират измежду противоречащи си права, те представят конфликта като проблем, вътрешен за достойнството. Някои може да сметнат, че този подход замъглява моралните въпроси, които пораждат конфликтите между права, като свежда проблема до липсата на общ показател, когато реалното несъгласие е по-дълбоко. Подобна реакция може да бъде породена от другите употреби

⁴²⁰ Пак там, с. 172.

⁴²¹ Пак там.

⁴²² Пак там.

⁴²³ Пак там.

⁴²⁴ R. v. Secretary of State for the Home Dept., ex parte Limbuela [2005] UKHL 66 (HL).

⁴²⁵ Пак там, пар. 76 (Baroness Hale).

на достойнството, разгледани в тази част на изследването. Ако тези аргументи бъдат приети, тогава, погледнато по същество, достойнството е *lorem ipsum*, но то е приело реторична функция в тези три отделни контекста, за да даде възможност на съдиите да кажат нещо, когато се изправят срещу наистина трудните въпроси. Това се смята за „намиране на употреба на достойнството“, но не по начин, който някои читатели ще възприемат като нормативно привлекателен, тъй като изглежда, че просто предлага димна завеса, зад която се вземат решения по същество, които обаче, доколкото не са артикулирани като такива, се превръщат в неоспорими. Някои наистина могат да сметнат това за нарушение на върховенството на правото, което, както е концептуализирано от Раз, изисква решенията да бъдат публични, придвидими и ясни, така че хората да могат да планират живота си около тях.⁴²⁶ Критиците на плуралистичните визии за човешките права могат да твърдят, че техниките за одомашняване на правата на човека, обсъдени по-горе, подкопават предсказуемостта, необходима за създаването на работещ подход към правата на човека и в крайните си форми позволяват пълна дерогация на нормите за правата на човека чрез толериране на всякакви отклонения. Други могат да видят употребите на достойнството, описани в тази част на изследването, като антидемократични. Тази студия не е мястото, където следва да се разглежда дали тези аргументи са убедителни. Повтарям, че моята единствена цел е да идентифицирам това, което ми се струва, че обяснява нарастващата популярност на понятието „достойнство“ сред съдиите и адвокатите, а не да оправдая тези употреби на понятието „достойнство“.

7. Заключение

Понятието „достойнство“ несъмнено играе централна политическа роля, като позволява на различни култури със силно различаващи се концепции за държавата, различаващи се представи, основани на човешките права, и различаващи се етични и морални възгледи да оставят настрана тези дълбоки идеологически различия и вместо това да постигнат съгласие да се съсредоточат върху забраната на специфичните практики на нарушаване на човешки права, както предлага Маритен. Понятието „достойнство“ допринася за постигането на това, като позволява на всички да постигнат съгласие, че правата на човека се основават на достойнството. Може да се установи минимално съдържание на смисъла на човешкото достойнство: всяко човешко същество притежава вътрешноприсъща стойност, която трябва да бъде зачитана; някои форми на поведение са несъвместими със зачитането на тази стойност; и държавата съществува за индивида, а не обратно. Разломът е в несъгласието относно това в какво се състои вътрешноприсъщата стойност, какви форми на третиране са несъвместими с тази стойност и какви са последиците за ролята на държавата.⁴²⁷

Въпреки че по-конкретна обща теория, която надхвърля съдържанието на минималния набор характеристики, не е била необходима за политическото приемане на Хартата и Всеобщата декларация или за приемането на следващите текстове за правата на човека на международно, регионално и национално равнище, а опити за генерирането на такава може да имат обратен ефект, това не е особено полезно, когато се стига до съдебното тълкуване на приетите специфични права. Когато съдиите четат текстове и установяват, че тези права се основават на човешкото достойнство, или установяват, че правото на достойнство съществува като такова, не е изненадващо, че според някои достойнството трябва да получи по-съществено съдържание. Показателно

⁴²⁶ Raz, 'The Rule of Law and its Virtue', 93 LQR (1997) 195.

⁴²⁷ Вж. също Feldman, 'Human Dignity as a Legal Value – Part II' [2001] Public Law 61, с. 75.

е, че достойнството се използва често, когато е застрашенена личната сигурност (изтезания, смърт), когато е застрашено равенството (включително като основа за ограничаване на други права като свободата на изразяване) и когато са застрашени някои форми на автономия (аборт, сексуални практики). Това може да е довело (и все още може да доведе) до развитието (чрез обсъждане между съдии на национално и транснационално ниво)⁴²⁸ на съгласувана транснационална, транскултурна, неидеологическа, хуманистична, непозитивистична, индивидуалистична, но и комунитарна концепция за човешкото достойнство, която не е съществувала при изготвянето на Хартата и Декларацията. Според мен Кароза твърди, че това се случва в момента. Но макар да виждаме, че съдиите често говорят за „общи принципи на общо човечество“, на практика това често е реторика, макар добронамерена и искрена. Изглежда, че имаме консенсус относно общото ядро, но не и нещо повече.

Не твърдя, че няма по-точна концепция за човешкото достойнство, която може да достигне отвъд това минимално съдържание. Нито пък твърдя, че няма последователна извънсъдебна концепция за достойнството, която би могла да формира основата на общ транснационален правен подход. Проблемът е по-скоро противоположният: както се вижда от историческото изследване, има няколко концепции за достойнство, от които може да се избира, но не е възможно кохерентното разглеждане на всички тези концепции едновременно. Достойнството изглежда не е нищо друго освен невъзможно неясна структура, освен когато е привързано към последователна общностна система на тълкуване.⁴²⁹ Следователно би могло да се окаже, че тази роля може да се изпълни чрез тълкуването на достойнството в рамките на католическата социална доктрина или на социалдемократическата рамка, или в рамките на ислямската традиция, или в рамките на еврейската традиция, или въз основа на Кант. Понастоящем обаче нито една от тези възможности не дава консенсусна концепция за правната употреба на достойнството и съм скептично настроен дали някое от тях наистина може да обезпечи сигурна основа за съдебното му прилагане в бъдеще. Когато се възприеме някоя от тези концепции, достойнството губи своята привлекателност като основа за генериране на консенсус с тези, които не споделят тази традиция.

Централният смисъл на достойнството остава общият минимален набор от характеристики и съдебното тълкуване досега не е успяло да подпомогне преминаването отвъд това ядро. До този момент употребата на понятието „човешко достойнство“ не е довело до подробна универсална интерпретация, нито до особено последователни национални тълкувания. Някоя правна система няма последователна съдебно интерпретирана концепция за достойнството в целия диапазон от права. Не се появява и транснационално съгласувана концепция за достойнството. Но това не означава, че достойнството няма никаква роля в съдебното тълкуване на човешките права. Липсата на консенсус относно съдържателния смисъл на понятието отвъд този минимален набор характеристики явно не му пречи да бъде използвано, за да даде възможност за много по-свободна координация на съдебни решения, свързани с правата на човека, като оставя

---

⁴²⁸ Вж. обаче С. Gearty, *Principles of Human Rights Adjudication* (2004), с. 88. Той приема, че мястото, където подходящата концепция за човешко достойнство трябва да бъде разработена „теоретично, е законодателното събрание, при което представители на обществото се срещат, за да създадат правила“.

⁴²⁹ За интересен опит в тази насока чрез сравнение на съдебната употреба на понятието достойнство в САЩ и Германия вж. E.J. Eberle, *Dignity and Liberty: Constitutional Visions in Germany and the United States* (2001).

значително място за разногласия и разминаване по отношение на конкретни практически приложения. Вместо да осигури съдържателния смисъл, преобладаващата употреба на понятието е институционална: осигурява език, чрез който изглежда съдиите могат да се справят с обсъждането на въпроси като относителната тежест на правата, включването и контекстуализирането им във вътрешното право и създаването на нови или по-широки права. Това е ограничена роля, която (вероятно) е различна от тази във философския, религиозния и политическия дебат, но изглежда, че по някакъв начин употребата се развива, като изяснява текущата, а според мен и бъдещата ѝ, съдебна популярност при решаването на дела, свързани с правата на човека.

Превод от английски език: Екатерина Баксанова, Боряна Дешева, Ева Стоянова

19 EURJIL 655
19 Eur. J. Int'l L. 655
(Cite as: 19 Eur. J. Int'l L. 655)

Стр. 73